

Nijerya'da Selefîler

Adem ARIKAN*

Özet

Nijerya, nüfusunun çoğunluğu Müslümanlardan oluşan önemli bir Afrika ülkesidir. Nijerya Müslümanlarının tarihinde Selefîlik önemli bir yere sahiptir. Nijerya halkının Müslüman olmasında büyük katkısı olan Osman b. Fûdî, bid'atler ile mücadele etmiş, sünneti ihya etmeye gayret göstermiştir. Bid'atler ile mücadele eden bir diğer hareket İzâletü'l-bid'a cematidir. "Boko Haram" diye meşhur Selefî Cihâdî grup da sıklıkla basında kendinden söz etmektedir. Bu çalışmayla bu hareketlerin tarihleri, görüşleri ve birbirleri ve Selefîlik ile olan ilgilerinin ortaya konulması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Nijerya, Selefîler, Osman b. Fûdî, İzâle, Boko Haram.

Salafies in Nigeria

Abstract

Nigeria is an important country where population is mainly composed of by Muslims. Salafism has an important place in the Nigerian Muslim's history. Osman B. Fudi, who has an important rollin spread of Islam in Nigeria, struggled against bid'ah, and who struggled to perform Sunnah. Another movement which struggled against bid'ah is Izala al-bida Community. Also Boko Haram is a popular Salafi Jihadist group which is widely mentioned in the media. In this study, the history, views and the connections of those groups with each other and with Salafism would be analysed.

Keywords: Nigeria, Salafi, Uthman b. Fûdî, Izala, Boko Haram.

I. Giriş

Günümüzde kendilerini "Selefî" diye adlandıran gruplar çeşitli alt dallara ayrılmaktadır. Bir tasnife göre Selefîler Suûdî/Vehhâbî, Cihâdî ve Siyasî olmak üzere üç grup olarak tanıtılmaktadır.¹ Bu üçlü tasnif içerisinde de alt kolları olan yeni tasnifler yapılabilir. Üçlü tasnif içerisinde yer alan Vehhâbîliğin tesirleri birçok araştırmaya konu olmuştur. "Arabistan dışındaki müslümanlar üzerinde Vehhâbî tesirinin XIX. yüzyılda ortaya çıkmış bazı halk direniş hareketlerinde görüldüğü iddiası yaygın bir tez olmasına rağmen güçlü kanıtlara dayanmamaktadır." Bu hareketlerden biri Batı Afrika'da ortaya çıkmış olan Osman b. Fûdî'nin hareketidir. "Vehhâbîliğin Arabistan dışındaki etkileri asıl XX. yüzyılda belirginleşmiştir." Gelişen ulaşım ve iletişim imkânları farklı ülkelerdeki değişik cemaat ve kuruluşların

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Ü. İlahiyat Fakültesi Öğretim Ütesi, e-posta: ademarikan@yahoo.com

¹ Mehmet Ali Büyükkara, "Günümüzde Selefîlik ve İslâmî Hareketlere Olan Etkisi", *Tarihte ve Günümüzde Selefîlik*, ed. Ahmet Kavas, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2014, s.485-524.

Necidli ulemâ ile irtibatını kolaylaştırmıştır. Bu gruplar içerisinde Nijerya'da *İzâletü'l-Bid'a ve İkâmetü's-Sünne Cemâati* de bulunmaktadır.²

Osman b. Fûdî'nin başlattığı ıslahat hareketi Nijerya'nın kuzeyi ve bugün başka devletlerin sınırları içinde kalan geniş bir coğrafyayı ilgilendirmektedir. *İzâle* cemaati Nijerya'da 1978 yılında kurumsallaşmış Selefi bir gruptur. Cihâdî Selefi sayılan Boko Haram da bu coğrafyada ortaya çıkmıştır.³ Bu üç grup hakkında daha çok tarihleri ile ilgili çok geniş literatür vardır.⁴ Biz bu üç grubun Selefilik ile ilgilerini esas alarak tanıtıcı mâhiyette bilgiler vereceğiz.

II - Osman b. Fûdî Hareketi

Afrika XIX. yüzyıl ile XX. yüzyılın başlarında İslâm'ı yaymak ve Avrupa ülkelerinin sömürgeci genişlemesine karşı koymak amacı taşıyan bazı hareketlere sahne muştur. Batı Afrika'da sömürgecilik öncesinde en önemli İslâmî cihâd hareketi, Fülânî kabilesine mensup Osman b. Fûdî (Osman dan Fodyo, dan Fodio) tarafından başlatılmıştır.⁵ Osman b. Fûdî'nin liderliğindeki hareket Batı Afrika'da İslâm'ın yayılması ve güçlenmesinde en büyük etkiye sahip dinî harekettir.⁶

Osman b. Fûdî 1168/1754 yılında Hausaland'ın kuzeyinde Galmi şehri yakınlarındaki Maratta'da doğmuştur. Babası Muhammed'e verilen ve Fülânî dilinde "fakîh" mânasına gelen "Fûdî" unvanına⁷ nispetle Osman b. Fûdî şeklinde anılmaktadır. Babasından ve çoğu akrabası olan âlimlerden dersler almıştır. Tebliğ faaliyetine girmiş ve ders vermeye başlamıştır. Vaazlarında sünnetin ihyâ edilmesi ve bid'atlerin ortadan kaldırılması konusunu ele alıyordu. Osman'ın irşâdlarıyla çok sayıda insan Müslüman olmuştur. Dâvetinin gittikçe güçlenmesi bölgenin yönetimini aleyhine döndürmüştür. Dönemin Gobir kralı Nafata (1794-1801) Osman b. Fûdî'ye karşı sert bir tavır takınmıştır. Sultan 1798 yılında çıkardığı bir fermânla sonradan müslüman olanların eski dinlerine dönmesini emretmiş, müslümanlara tesettürü ve sarık sarmayı yasaklamıştır.⁸ 1803'te tahta Nafata'nın oğlu Yunfa⁹

² Mehmet Ali Büyükkara, "Vehhâbilik", *DİA*, XLII, 611-615.

³ Tijani el-Miskin, "The Salaf, Jihadi Salafism and the Insurgency in Nigeria", *Tarihte ve Günümüzde Selefilik*, ed. Ahmet Kavas, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2014, s. 157-171; Freedom Onuoha, "Boko Haram and the evolving Salafi Jihadist threat in Nigeria", *Boko Haram: Islamism, politics, security and the state in Nigeria*, ed. Marc-Antoine Pérouse de Montclos, Ibadan, African Studies Centre (ASC), 2014, (ss.158-191), s.160.

⁴ Örneğin John Azumah'ın çalışması, bu üç grubun tarihini kronolojik sırayla ele almaktadır. John Azumah, "Boko Haram in Retrospect", *Islam and Christian-Muslim Relations*, 26 (1), 2015, s.33-52.

⁵ Rıza Kurtuluş, "Afrika, Afrika'da Başlıca İslâmî Cihad ve Direniş Hareketleri", *DİA*, I, 426-428.

⁶ Abdurrahman Zekî, "Batı Afrika'da Dinî İslah Hareketleri", *Batı Gözüyle Tecdid: İslâm Dünyasında Tecdid Hareketleri 1700-1850*, ed. Nail Okuyucu, İstanbul, Klasik, 2014, (s. 261-275), s. 267.

⁷ Abdullah b. Fûdî, *İdâu'n-Nusûh men ehaztumine's-Şuyûh*, s.552 (M. Hiskett, "Material Relating to the State of Learning among the Fulani before Their Jihâd", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, XIX/3(1957), pp. 550-578 içinde, Arapça metni ve İngilizce çevirisiyle birlikte).

⁸ Muhammed Bello, *İnfâku'l-Meyşûr fî Târîhi Bilâdi't-Tekrûr*, tahk. Behice eş-Şâzelî, Rabat, Câmiat-ü Muhammed el-Hâmîs, 1996, s.142.

⁹ M. Hiskett, "The nineteenth-century jihads in West Africa", *The Cambridge History of Africa, 1790-1870*, 7.bs., ed. J. E. Flint, Cambridge, 2004, V, (ss. 125-169), s. 135.

çıkınca, kendisine taht mücadelesinde yardımcı olan Osman'a ve cemaatine iyi davranmıştır. Fakat kısa süre sonra Osman'nu öldürmeye teşebbüs etmiştir. Osman 1218/1804 yılında cemaatiyle hicret kararı alarak, Gudu'ya gitmiştir.¹⁰ Gudu'dan Kral Yunfa'ya bir elçi göndermiş, tekliflerinin reddedilmesi üzerine *emîrû'l-mü'minîn* ve *halife* unvânıyla biat almıştır.¹¹ Osman, Yunfa'ya karşı cihâd ilân etmiştir. Uzun süren savaşlar 1223/1808 yılında Osman'ın gâlibiyeti ve Yunfa'nın ölümüyle sonuçlanmıştır.¹² Civardaki başka yönetimlere karşı seferlerin ardından 1812 yılında *Sokoto Halifeliği* kurulmuştur.¹³

Savaşların zorluklarının da etkisiyle Osman b. Fûdî'nin siyasî rakiplerini mürted görüp öldürülmelerine hükmettiği kaydedilmektedir. Bu süreçte örnek aldığı şahsiyet, Nijer bölgesinde siyâsî mücadelelere karışmış, yazdığı eserler ile bölgeyi etkilemiş Mâlikî âlimlerden Muhammed b Abdilkerîm el-Megîlî (ö.908/1504) olduğu ileri sürülmektedir.¹⁴ Savaşlar bittikten sonra Osman tekrar günah sahiplerinin (mürtekb-i kebîra) de Müslüman sayılması gerektiğine vurgu yaptığı görüşünü¹⁵ savunmaya başladığı anlaşılmaktadır.¹⁶ Bornu'ya yönelik savaşlar sürecindeki yazışmalar bu konuda önemli bilgiler içermektedir. Bölgenin öne çıkan âlimlerinden Muhammed el-Emîn el-Kânimî¹⁷ (1775-1837) Bornu'yu savunmaya geçmiştir. el-Kânimî Sokoto yöneticilerine yazdığı mektuplarda toplum içerisinde yaygın bazı günahlardan dolayı kendilerinin küfür ile suçlanamayacağını savunmuştur.¹⁸

Devletin kurulması tamamlanınca Osman b. Fûdî ülkenin doğusunun yönetimini oğlu Muhammed Bello'ya (ö.1253/1837), batısını kardeşi Abdullah'a (ö. 1245/1829) bırakmıştır. Osman b. Fûdî 20 Nisan 1817 (3 Cemâziyelâhir 1232) tarihinde vefat etmiştir. Kabri hâlen Nijerya, Nijer ve Çad müslümanları için önemli bir ziyaretgâhtir.¹⁹

¹⁰ Bello, *İnfâku'l-Meysûr*, s. 143; Kadir Özköse, *Sufî ve İktidar (Fûlânî İslahat Hareketi)*, 2. bs., Konya, Ensar Yayıncılık, 2008, s. 101-103.

¹¹ Bello, *İnfâku'l-Meysûr*, s. 147.

¹² Osman b. Fudî'nin oğlu Muhammed Bello, *İnfâku'l-Meysûr* adlı eserinde bu savaşlara geniş yer vermektedir (s.247 vd.). Ayrıca bkz. Özköse, *Sufî ve İktidar*, s. 112-137.

¹³ Özköse, *Sufî ve İktidar*, s. 170.

¹⁴ Özköse, *Sufî ve İktidar*, s. 251. Ayrıca bakınız: Ahmed Muhammed Kani, *Nijerya'da İslami Cihad*, çev. Ömer Gündüz, İstanbul, Şafak Yayınları, 1991, s. 82; Hasan İsa Abduzzâhir, "Beyne'd-Daveti'is-Selefiyye ve'd-Daveti'l-Fûlâniyye", *Havliyye Külliyyetu's-Şerîa ve'l-Kânûn ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye* (Journal of Faculty of Sharia, Law & Islamic Studies), sayı1, Katar, 1401/1980, (ss. 135-162), s. 144.

¹⁵ Osman b. Fûdî'nin *Nesâihu'l-Ümmeti'l-Muhammediyye* adlı eserinden konuyla ilgili aktarılan metinler için bakınız: M. Hiskett, "An Islamic Tradition of Reform in the Western Sudan from the Sixteenth to the Eighteenth", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, XXV, No. 1/3, 1962, (ss. 577-596), s. 558.

¹⁶ Özköse, *Sufî ve İktidar*, s. 249-256.

¹⁷ Hakkında bakınız: Ahmet Kavas, "Kânimî", *DİA*, XXIV, 311-312.

¹⁸ Kadir Özköse, "Fûlânî Hareketi Önderleri İle Bornu Ulemasından el-Kânimî Arasında Gerçekleşen, Savaş Barış, Tekfir Uhuvvet Tartışmalarının Yer Aldığı Mektuplaşmalar", *Tasavvuf*, 2004, V-13, s.189-230. Ayrıca bakınız Bello, *İnfâku'l-Meysûr*, s.232; H. A. S. Johnston, *Sokoto Halifeliği Dönemi Nijerya'da Etnik ve Dini Çatışma*, çev. Kadir Özköse, Konya, Ensar Yayıncılık, 2008, s.156.

¹⁹ Ahmet Kavas, "Osman b. Fudî", *DİA*, XXXIII, 466-467.

Osman b. Fûdî'nin kurduğu devlet bir asır kadar bölgeyi yönetmeye devam etmiştir. Bölgeyi sömürgeleştiren İngiltere ile girilen savaşta, Sokoto halifeliğinin son yöneticisi Tâhîr'in (Addahiru, Attahiru) öldürülmesiyle siyasî hâkimiyet sona ermiştir (1903). İngiliz sömürge yönetimi Osman b. Fûdî ailesini tamamen ortadan kaldırmamıştır. Aile, siyasî yetkilerini kaybedip ülkedeki müslümanların dinî lideri haline gelmiştir. Bu uygulama günümüzde de sürmektedir. Sokoto'nun on dokuzuncu sultanı İbrâhim Muhammed Mâcid'in (Maccido) 29 Ekim 2006 tarihinde bir uçak kazasında ölmesi üzerine yerine geçen Muhammed Sa'da b. Ebû Bekir, Nijerya İslâmî İşler Yüksek Konseyi'nin (NSCIA)²⁰ genel sekreterliğini yürütmektedir. Aynı aileden Kuzey Nijerya eyâlet meclisi başkanlığına seçilen Ahmedu Bello, İslâm'ı yaymak için *Cemâatü nasri'l-İslâm* adlı bir teşkilât kurmuştur. Ahmedu Bello darbe sürecünde 15 Ocak 1966 tarihinde suikast ile öldürülmüştür.²¹

Osman b. Fûdî'nin hareketi ile Muhammed b. Abdilvehhâb'ın daveti arasında ilişki kuranlar olmuş, bu hareketin üzerinde Vehhâbilik etkisi birçok araştırmacı tarafından ele alınmıştır. Osman b. Fûdî'nin devletinin Vehhâbî dâvet üzerine kurulduğu iddia edilmiştir.²²

Muhammed b. Abdilvehhâb'ın dâvetinden sonra ortaya çıkmış birçok hareketin Vehhâbilikten etkilenmiş olduğu iddia edilmiştir. Bu hareketlerin lideri hac için Mekke'ye gelmişse Vehhâbîlerden Necd ulemâsı ile buluşup bu dâvetten ettelenip Vehhâbî görüşleri kendi memleketine naklettiği faraziyeleri ortaya atılmıştır. Araştırmacı "hükümlerini sadece faraziyeler yoluyla ortaya koymak değil, kesin delil ile desteklemelidir."²³

Osman b. Fûdî'nin hareketi üzerinde Vehhâbî tesiri olduğunu iddia edenler de genellikle hacc üzerinde durmaktadır. Osman'ın hacca gittiğini veya hacca gitmiş olan hocası Cibrîl b. Ömer'in vasıtasıyla Vehhâbî dâvetinden etkilendiği kabul edilmektedir.²⁴

Etkilenme meselesiyle ilgili net ifadeler kullanan bazı araştırmacılar tarih de vermektedir. Osman 1220/1806 yılında hac için Mekke'ye gitmiş ve bizzat Muhammed b. Abdilvehhâb'ın yazdığı kitapları görmüş, bazılarını istinsâh etmiştir. Bu yeni fikirler memleketindeki bid'atler ile savaşması için kendinde istek

²⁰ www.nscia.com.ng

²¹ Ahmet Kavas, "Sokoto", *DİA*, XXXVII, 351-352.

²² Vehbe Zuhaylî, "Teessürü'd-Da'vâti'l-İslâhiyyeti'l-İslâmiyye bi-Da'veti's-Şeyh Muhammed b. Abdilvehhâb", *Buhûsu Usbûi's-Şeyh Muhammed b. Abdilvehhâb*, Riyad, Câmîatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1403/1983, (s. 293-341), s. 329.

²³ Muhammed b. Ali es-Sekâkir, *Da'vetü's-Şeyh Muhammed b. Abdilvehhâb ve Da'vetü's-Şeyh Osman b. Fûdî; Dirâsetun Târîhiyyetun Mukârrane*, Câmîatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1421/2000, s. 293.

²⁴ Mustafa Mis'ad, "Eseru Da'veti's-Şeyh Muhammed b. Abdilvehhâb fi Hareketi Osman b. Fûdî el-İslâhiyyei fi Garbi Afrîkiyyâ", *Buhûsu Usbûi's-Şeyh Muhammed b. Abdilvehhâb*, Riyad, Câmîatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1403/1983, (ss.423-444), s.432, 441-442; ; Muhammed Abbas, "ed-Dâiyetu'l-Mucâhid Osman dan Fodyu", *Mecelletu'l-Vayû'l-İslâmî*, cil 21, sayı 243, 1405/1984, (ss. 52-56), s. 54; Thomas Walker Arnold, *İslam'ın Tebliğ Tarihi*, çev. Bekir Yıldırım, Cenker İlhan Polat, İstanbul, İnkılâp, 2007, s. 418; Johnston, *Sokoto Halifeliği Dönemi Nijerya'da Etnik ve Dini Çatışma*, s. 154.

uyanmasına sebep olmuştur.²⁵ Tarih vererek hac seyahatinden ve bu seyahatte görülen kitapların istinsâhından söz eden bu bilgilerin nereden alındığını tespit imkânı yoktur. Çünkü bu detaylarla birlikte hac seyahati anlatanlar herhangi bir kaynağa atıf yapmamıştır. Kaynaklar bu bilgileri yalanlamaktadır. Osman'ın kardeşi Abdullah b. Fûdî 1227/1812 yılında²⁶ yazdığı, yani Osman'ın hacca gittiği iddia edilen tarihten (1220/1806) sonra kaleme aldığı eserinde Osman'ın hacca gitmek istediğini, ancak babasının kendisine izin vermediğini yazmaktadır.²⁷ Ayrıca Osman'ın bazı şiirlerinden hacca gidemediği anlaşılmaktadır.²⁸

Osman b. Fûdî hakkında çalışmaları olan bazı araştırmacılar sözü Vehhâbîliğe getirip farklı tespitler yapmıştır. Mervyn Hiskett, "Hausa ıslahatçıları aslâ Vehhâbî değildi" tespitinde bulunmaktadır. Şehy (Osman) "temel prensiplerde Vehhâbî aşırılığından oldukça uzak bulunmaktadır." Hocası Cibrîl b. Ömer de "Vehhâbîlerin fikirlerini tamamen benimseyen bir şahsiyet değildir."²⁹ B.G. Martin ise Osman b. Fûdî'nin Vehhâbîliği reddettiğini kaydetmektedir.³⁰ Şii eğilimli oldukları anlaşılan araştırmacıların da Osman b. Fûdî'nin cihadının bütün merhalelerinde Vehhâbî hareketin herhangi bir tesirinden tamamen uzak olduklarını savundukları görülmektedir.³¹

Osman b. Fûdî Kâdirî tarikatı mensubu bir sufidir. Kadir Özköse Osman b. Fûdî'nin tasavvuf anlayışını genişçe ele almıştır.³² Osman'ın yazma halindeki eserlerinden yapılan alıntılar, onun Kâdirî tarikatı mensubu olduğunu ortaya koymaktadır.³³ Osman b. Fûdî'nin hareketininin "sûfî anlayışa ve hayat tarzına dayalı olmadığı" tespiti³⁴ doğru değildir. Osman'ın hareketini Vehhâbîlik ile ilişkilendirenlerin onun tasavvufî yönüne genellikle değinmedikleri görülmektedir.

²⁵ Abdülfettah el-Guneymî, "Eserü Da'veti Muhammed b. Abdilvehhâb fi Garbi İfrîkiyyâ", *Buhûsu Usbûi'ş-Şeyh Muhammed b. Abdilvehhâb*, Riyad, Câmîatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1403/1983, (s. 343-368), s. 353; Abdulkâdir Muhammed es-Sibâî, "min Alâmi's-Selefiyye fi Afrîkiyâ; eş-Şeyh Osman İbn Fûdî", *Mecelletu't-Tevhîd*, Kahire, Cemâatu Ensari's-Sunneti'l-Muhammediyye, sene 21, sayı 5, 1413/1992, (ss. 44-47), s. 45.

²⁶ Abdullah b. Fûdî, *İdâu'n-Nusûh*, s. 550.

²⁷ Abdullah b. Fûdî, *İdâu'n-Nusûh*, s. 555.

²⁸ Muhammed Livauddin Ahmed, Osman'ın hacca giden hocası Cibrîl b. Ömer bağlantısı üzerinde durmaktadır. Bunun yanında Osman'ın tasavvufî yönüne vurgu yapıp Vehhâbî etkiyi kabul etmeyen görüşleri de derlemiştir. *el-İslâm fi Nîceriyâ ve Devru'ş-Şeyh Osman b. Fûdî fi Tersihîhî*, Beyrut, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009, s. 88, 90-95, 143.

²⁹ Mervyn Hiskett, *Hakikat Yolu*, çev. Kadir Özköse, Konya, Ensar Yayıncılık, 2008, s. 185.

³⁰ Bradford G. Martin, *Sömürgecilğe Karşı Afrika'da Sufi Direniş*, çev. Fatih Tatlıhoğlu, İstanbul, İnsan Yayınları, 1988, s. 27, 39.

³¹ Yazarlar Osman'ın Mehdi ile ilgili görüşleriyle özellikle ilgilenmektedir. Tâhir Yusuf el-Vâilî ve İlham Mahmud el-Câdir, "el-İmbraturiyetu'l-Fûâniyyetu'l-İslâmiyye ve Tesaddihâ el-Biritânî fi Garbi Afrîkiyyâ", *Mecelletu'l-Kulliyeti'l-İslâmiyye*, cilt 3, sayı 10, 1430/2009, (ss. 21-40), s. 25.

³² Özköse, *Sufi ve İktidar*, s. 175. Ayrıca bakınız: Kani, *Nijerya'da İslami Cihad*, s. 85; Hasan İsa Abduzzâhir, *ed-Davetu'l-İslâmiyye fi Garbi Afrîkiyâ ve Kıyâmu'd-Devleti'l-Fûlânî*, Riyad, 1401/1981, s. 315.

³³ Muhammed S.Umar, "Nijerya'da Tasavvuf Hareketleri ve Muhalifleri", çev. Süleyman Derin, *Tasavvuf*, IV-10, 2003, (ss. 377-398), s. 381; Abdullah Abdürrezzak İbrahim, *Afrika'da Tasavvuf ve Tarikatlar*, çev. Kadir Özköse, Konya, Ensar Yayıncılık, 2008, s. 39-46.

³⁴ Abdurrahman Zekî, "Batı Afrika'da Dinî İslah Hareketleri", s. 275.

Osman b. Fûdî 150 civarında kitap ve risâle kaleme almış³⁵, bunlardan 115 tanesi tespit edilmiştir.³⁶ Basılanlar ve yazma halinde günümüze ulaşanlar ile birlikte bir kısmını da yapılan atıflar ile Osman'a nisbet edilmektedir.³⁷ Oğlu Muhammed Bello'nun da 100 kadar eseri tespit edilmiştir.³⁸ Osman'ın *İhyâu's-Sünne ve İhmâdü'l-Bid'a* isimli kitabı basılmıştır. İsmiyle dikkat çeken bu kitabın içeriği dikkatli incelendiğinde yazarıyla ilgili önemli ayrıntıları barındırmaktadır. Osman b. Fûdî kitabında konumuz açısından oldukça önemli bir ifadeyi, her konunun sonunda, defalarca tekrarlamaktadır. Osman: "Allah'ım! Bizleri peygamberin Muhammed'in (s.a.v.) sünnetine uymaya, onun yüzü suyu hürmetine, muvaffak kıl" diye duâ etmektedir. Bid'at konusunu da bu ifadeyle bitirmektedir.³⁹ "Muhammed'in yüzü suyu hürmetine" diyen Osman b. Fudî'nin ifadeleri Vehhâbî görüşler açısından bu meseleyi değerlendirenlere göre bid'attir. Örnek olarak el-Gâmidî'ye göre bu ifade bid'at bir tevessül şeklidir.⁴⁰ Misbâhuddin Cüneyd'e göre "Muhammed'in yüzü suyu hürmetine" ifadesi ve bu şekildeki tevessül "Osman b. Fûdî'nin akidesi ile İbn Teymiyye'den etkilenip mezhebini yayan Muhammed b. Abdilvehhâb'ın akidesi arasındaki farkın en bârîz göstergesidir."⁴¹

Osman'ın kerdeşi Abdullah b. Fûdî'nin kitaplarında İbn Teymiyye'nin öğrencisi İbnü'l-Kayyım el-Cevziyye'ye üç atf tespit edilmiştir. Bu durum Osman'ın hareketinin Vehhâbîlerin beslendiği kaynaklardan etkilendiğine dair kuşkulara sebep olmuştur. Osman'ın Vehhâbîlerden etkilendiğini, hareketinin Vehhâbîliğin bir parçası olduğunu söylemek mümkün değildir.⁴² Muhammed el-Behiy, Osman'ın *İhyâu's-Sünne* adlı eserine yazdığı mukaddimede İbn Teymiyye'den etkilenmeyle ilgili bir başlık açmıştır. el-Behiy'e göre Osman, İbn Teymiyye'nin kitaplarına öğrenci olmuştur.⁴³ Bu iddia Osman'ın yaptığı gibi "Peygamber ile tevessül, İbn Teymiyye ve Muhammed b. Abdilvehhâb tarafından şirk sayıldığı" gerekçesiyle kabul edilmemiştir.⁴⁴

Konumuz açısından önemli olan mezhep farklılığını tespit imkanı vardır. Muhammed b. Abdilvehhâb (es-Sekâkir'e göre) *Ehl-i Sünnet, fırka-i nâciye* itikadına inanmaktadır. Osman b. Fûdî eserlerinde kendi mezhebini "Eş'arî" lafzıyla ifade

³⁵ Osman b. Fûdî'nin eserlerinin bazılarının dijital metinlerine ve İngilizce çevirilerine şu adresten ulaşılabilir: <http://siyasi.org/digital-archive/shaykh-uthman-ibn-fuduye/>, 24.05.2015.

³⁶ Ahmet Kavas, "Osman b. Fudî", *DİA*, c.33, s. 466-467.

³⁷ Bu eserlerin künye bilgileri ve bunlara yapılan atıflar ve için bakınız: Özköse, *Sufî ve İktidar*, s. 75.

³⁸ Behice eş-Şâzeli, 101 eserine yapılan atıflar ve buldukları kütüphane kayıtlarıyla listelemektedir. Muhammed Bello, *İnfâku'l-Meyûr*, ("Tercemetu'l-Muellif ve âsâruhu"), s. 17.

³⁹ Osman b. Fûdî, *İhyâu's-Sünne ve İhmâdü'l-Bid'a*, 2.bs., tahk. Ahmed Abdullah Bâcûr, Kahire, 1406/1985, s. 56, 68.

⁴⁰ Saîd b. Nâsır el-Gâmidî, *Hakikatü'l-Bid'ati ve Ahkâmihâ*, I-II, 3.bs., Riyad, Mektebetü'r-Rüşd, 1419/1999, c.I, s.191-193.

⁴¹ Misbâhuddin Cüneyd, *eş-Şeyh Osman b. Fûdî el-Fulânî ve Akîdetuhû alâ Dav'i el-Kitâb ve's-Sünne*, (Mekke), Câmiatu Ummi'l-Kurâ, 1402/1982, s. 203.

⁴² Johnston, *Sokoto Halifeliği Dönemi Nijerya'da Etnik ve Dini Çatışma*, s. 153.

⁴³ Osman b. Fûdî, *İhyâu's-Sünne*, ("Takdim"), s. 14.

⁴⁴ Fethi Hasan Masri, "Introduction", Osman b. Fûdî (Uthman Ibn Foduye), *Beyânu Vucûbi'l-Hicra ala'l-İbâd* (Bayan wujub al-hijra ala'l-ibad), Sokota, Khartoum University, 1397/1977, s. 18.

etmektedir.⁴⁵ *Usûlü'l-Vilâye ve Şurûtuâ* adlı eseri “neseben Fulânî, mezheben Mâlikî, itikâden Eş’arî olan Osman b. Muhammed b. Osman demiştir ki” diye başlamaktadır. Görüşleri de Eş’arî metoda uygundur.⁴⁶

Osman’ın Vehhâbî dâvetten etkilenmediğini savunan araştırmacılar özetle şu tespitleri sıralamaktadır: (1) Osman, Eş’arî akîdeli, Mâlikî mezhepli, tarikat mensubu bir sufidir. Muhammed b. Abdilvehhâb’ın akidesi (es-Sekâkir’e göre) Ehl-i Sünnet akidesi, mezhebi Ahmed b. Hanbel’in mezhebidir. O, sûfî değildir, aksine sûfilerin aşırılıklarıyla savaşmıştır. (2) Muhammed b. Abdilvehhâb, İbn Teymiyye ve öğrencisi İbn Kayyim ekolündendir. Osman ise tasavvuf, tarikat şeyhlerine intisap etmiştir. (3) Osman’ın telif ettiği eserlerinde, kaynaklarını zikretmesine rağmen, Muhammed b. Abdilvehhâb’ın ya da İbn Teymiyye ve İbn Kayyim’in isimlerine yer vermemiştir. (4) Eğer etkilenme olsaydı Osman da Muhammed b. Abdilvehhâb gibi Hevsa (Hausa) memleketlerinde İbn Teymiyye medresesi tesis eder ve bunu duyururdu. (5) Hacca gitmiş olan Cibrîl b. Ömer yoluyla Vehhâbî tesiri iddia edilmektedir. Şeyh Cibrîl, ikinci haccını 1200/1785 civarında yapmıştır. Eğer cihâd Şeyh Cibrîl’in teşvikiyle olmuş olsaydı, otuz yıl önce başlamalıydı. Osman cihâdın sebebini, önünde sadece bu yol kalması olarak açıklamaktadır. Osman kendini ve cemaatini müdafaa edebilmek için cihâd ilân etmiştir. Muhammed b. Abdilvehhâb’ın içinden çıktığı çevrede Hanbelî mezhebi yaygındı, Necd’de Eş’arîlik yoktu. Bundan dolayı o da Hanbelî mezhebine mensuptu. Osman’ın içinden çıktığı çevre ise farklıydı. Tasavvuf yaygındı. Tasavvuf mensubu şeyhler Eş’arîlik ve aynı zamanda Mâlikilik müntesibiydi. Bundan dolayı Osman’ın dâveti de içinde yaşadığı toplumu oluşturan bu unsurlara meyilliydi.⁴⁷

Nijeryalı el-İlûrî de Osman’ın tasavvufta Kâdirî, akîdede Eş’arî, fıkhıta Mâlikî bir müctehid olduğunu kaydetmektedir. Osman b. Fûdî ile Muhammed b. Abdilvehhâb’ın dâveti arasında alâka yoktur. Osman’ın hacca gittiği ve orada Vehhâbîlikten etkilendiği, memleketine döndüğünde islâha başladığı şeklindeki faraziye, zan ve tahminden ibarettir. Osman hacc veya umre yapmamış, hattâ herhangi bir Arap beldesine de gitmemiştir. Osman b. Fûdî Mâlikî mezhepli, akîdede Eş’arî ve Kâdirî tarikatındandır. Muhammed b. Abdilvehhâb ise Hanbelî ve Selefidir. Osman, eserlerinde görüşlerini verdiği âlimlerin isimlerini kaydetmektedir, hiçbir eserinde Muhammed b. Abdilvehhâb’ın ismini zikretmemiştir. Osman b. Fûdî, peygambere ve velîye tevessülü kabul etmektedir.⁴⁸

⁴⁵ Örnek olarak bakınız: Osman b. Fûdî, *Tarîku'l-Cenne*, s. 6, <http://siyasi.org/wp-content/uploads/2014/12/tariql-janna-arabic.pdf>, 24.05.2015.

⁴⁶ es-Sekâkir, s. 178-179, 285-286; Abdüzzâhir, “Bejne’ d-Daveti’ is-Selefiyye ve’ d-Daveti’ l-Fûlâniyye”, s. 144; Abdüzzâhir, *ed-Davetu’ l-İslâmiyye*, s. 330; Fethi Hasan Masri, “Takdim”, Osman b. Fûdî, *Beyânu Vucûbi’ l-Hicra*, s. 2.

⁴⁷ es-Sekâkir, s. 294; Abdüzzâhir, “Bejne’ d-Daveti’ is-Selefiyye ve’ d-Daveti’ l-Fûlâniyye”, s. 152; Abdüzzâhir, *ed-Davetu’ l-İslâmiyye*, s. 325.

⁴⁸ el-İlûrî, *el-İslâm fi Niceryâ ve’ ş-Şeyh Osman b. Fûdî el-Fulânî*, Kâhire, Mektebetü’ l-İskenderiyye, 1435/2014, s. 135, 136, 138, 140, 141-145. Krş. Endevî et-Ticanî, “Osman dan Fudyu; Ebû Haraketi’ l-İslâh fi Garbî Afrikiyyâ”, *Mecelletu’ l-Ummu*, cilt 4, sayı 38, Katar, 1404/1983, (ss. 77-79), s. 78.

Osman b. Fûdî'nin eserlerindeki ifadeleri de zihniyetini ortaya koymaktadır. Kelâm ilmine bakışı bunu gösteren delillerden biridir. Osman b. Fûdî kelâm ilminin farz-ı kifâye olduğunu savunmaktadır.⁴⁹ İmanın geçerliliği için kelâm bilmeyi şart koşturmak gibi cedel ve tefrikaya sebep olan aşarı görüşleri ise tenkit etmektedir.⁵⁰ Osman b. Fûdî'nin sıfatlar ile ilgili görüşleri Eş'arî mezhebine uygundur. Misbâhuddin Cüneyd, Osman'ın müteahhirûn Eş'arîlerden olduğunu tespit etmektedir. Örneğin ru'yetullah meselesinde cihetin nefyedilmiş olması, Selef'in görüşüne uymadığı için tenkid edilmektedir. Osman imâm için ikrârı yeterli görmektedir. İmana ameli dâhil etmemesi Selef'in görüşü ile karşılaştırılarak tenkid edilmektedir. Osman, kelâm ilmini zemetmemiş, kelâm ile uğraşılmasına engel olmamış, kelâm kitaplarına atıflar yapmış, bazı kelimeler âlimleriyle ilgili övgü içerikli ifadeler kullanmıştır. Osman b. Fudî "Muhammed'in yüzü suyu hürmetine" diyerek Vehhâbî görüşler açısından bid'at bir tevessülde bulunmaktadır.⁵¹

Osman b. Fûdî *İhyâ'u's-Sünne'*de iman başlığında kısa anlatımlarla konuları bitirdikten sonra İzzüddin b. Abdisselâm'ın (ö. 660/1262) *Kavâidü'l-Ahkâm'*ından ifadeleriyle halkın kelâmın detaylarını bilmesine gerek olmadığına dair görüşünü aktarmaktadır. Osman, basîret sahiplerinin ise itikadî esaslar üzerine i'mâl-i fikr etmesi gerektiğini dile getirmektedir. Osman b. Fûdî'nin kelâm konularında bir diğer kaynağı, Abdüsselâm b. İbrâhîm el-Lekânî'nin (ö. 1078/1668) *Şerhu Cevhereti't-Tevhîd* adlı eseridir. Ondan "dünyada iman için sadece ikrâr yeterlidir" görüşünü aktarmaktadır. Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûsuf es-Senûsî'nin (ö. 895/1490) kitaplarından bunu teyid eden ifadeler yer vermektedir. Osman b. Fûdî ilm-i kelâmı övenler ve yerenlerin gerekçelerini kaydettikten sonra "kelamı övenler bir bakımdan, kötöleyenler ise başka bir bakımdan bunu yapmaktadır. Detaylı açıklaması yapılmadan övmek de yermek de hatalıdır" demektedir.⁵²

Osman kelâm içerikli ifadeleri kitaplarında yazmakla yetinmemiş, ders de okutmuştur. Osman'ın kardeşi Abdullah on üç yaşından itibaren ağabeyinden ders almaya başladığını kaydetmekte ve ondan okuduğu dersler ve metinleri anlatmaktadır. Abdullah, Osman'dan ilm-i tevhîd dediği alanda es-Senûsî'nin kitapları ve şerhlerini okuduğunu yazmaktadır.⁵³

Osman b. Fûdî Eş'arî ve Mâlikî mezhebinden Kâdirî tarikatı mensubu bir sûfidir. Bid'at karşıtı ve sünnetin ihyâsını savunan bir ıslahatçidir. Sünneti ihyâ ve bid'atları yok etme gayretleri Vehhâbî diye tanıtılmasına sebep olmuştur. Yaşadığı dönemde başka birçok hareketin lideri gibi Osman da Kur'an ve Sünnet'e vurgu yapmıştır.

⁴⁹ Osman b. Fûdî, *Fethu'l-Besâir li-Tajkîki Vaz'ı Ullûmi'l-Bevâtin ve'z-Zevâhir*, tahk. Seyni Moumouni et Salou El-Hassan, Lyon: ENS Editions, 2012, s. 35-36.

⁵⁰ Hasan İsa Abduzzâhir, *ed-Davetu'l-İslâmiyye fi Garbi Afrikiyâ ve Kıyâmu'd-Devleti'l-Fûlânî*, Riyad, 1401/1981, s. 218; Özköse, *Sufî ve İktidar*, s. 276.

⁵¹ Misbahuddin Cüneyd, *eş-Şeyh Osman b. Fûdî el-Fulânî ve Akâdetuhû 'alâ Dav'i'l-Kitâb ve's-Sünne*, (Mekke), Câmîatü Ummi'l-Kurâ, 1402/1982, s. 101, 108-109, 167-171, 175-178, 231-233, 236-237.

⁵² *İhyâ'u's-Sünne*, s. 73-77.

⁵³ Abdullah b. Fûdî, *İdâu'n-Nusûh*, s. 555.

Bundan dolayı Selefi bir yönü olduğu kabul edilmektedir.⁵⁴ Ancak Osman'ın görebildiğimiz eserlerindeki görüşleri dikkate alındığında, onu, bir mezhep olarak Vehhâbilik ile ilişkilendirmek mümkün görünmemektedir.

III - İzâletü'l-Bid'a ve İkâmetü's-Sünne Cemâati

Nijerya'daki Müslümanlar günümüzde de Osman b. Fûdî'yi en ünlü âlim ve idareci olarak sevmektedir.⁵⁵ Farklılıklarıyla birlikte Nijerya'da cemaatler kendilerini Osman b. Fûdî hareketine nispet ederek övünmektedir. Günümüzde bölgedeki Selefi dâvetçiler de, onun metodunu benimsediklerini söylemektedir.⁵⁶ Görüşleriyle *İzâletü'l-Bid'a ve İkâmetü's-Sünne* cemaatinin kurulmasında etkili olan Ebû Bekir Gumi⁵⁷ (Cûmî) de Osman b. Fûdî'den takdirle bahsetmektedir. Gumi, Eylül 1987'de verdiği bir röportajda: "Osman b. Fûdî'nin başarıları olmasaydı, bizim tecdîd çabalarımız işe yaramazdı" demiştir.⁵⁸ Gumi, özellikle bid'atlerden bahsederken Osman b. Fûdî'nin görüşlerine atıflar yapmaktadır.⁵⁹

Nijerya'da İngiliz sömürgesi döneminde (1903-1960) açılan bazı okullar hakkında yapılan tespitler konumuz açısından önemlidir. Örneğin, 1934 yılında İngilizler tarafından hâkim yetiştirmek amacıyla kurulan Kano Hukuk Okulu bunlardan biridir. Bu okul, 1947 yılında öğretmen yetiştirmek üzere değişikliğe uğramış ve School of Arabic Studies (SAS) ismini almıştır. SAS, Nijerya'daki yeni nesil ulemânın yetişme merkezi haline gelmiştir. Mezunlarının neredeyse tamamı tasavvuf aleyhtarı olmuştur. Ebû Bekir Gumi de bu okuldan mezun olmuştur.⁶⁰

Nijerya 1960 yılında bağımsızlığını kazanmıştır. Federasyon ile yönetilen Nijerya'nın Kuzey bölgesinde Osman b. Fûdî'nin ailesinden Ahmedu Bello 1954-1966 yılları aralığında yönetici olmuştur. Ahmedu Bello ile Ebu Bekir Gumi de çalışmıştır. Gumi hac için gittiği Mekke'de Ahmedu Bello'nun tercümanlığını yapmıştır. Ahmedu Bello, 1957 yılında Gumi'yi Nijerya Hac Dairesi'nin başına atamıştır. Gumi Bello'nun Arap devletlerini ziyaretlerinde ona eşlik ediyordu. Gumi, 1960 yılında Kuzey Nijerya'nın büyük kâdisinin yardımcısı, 1962 yılında ise kâdisi olarak tayin edilmiştir. Bello, 1961 yılında *Cemâatu Nasri'l-İslâm (Jama'atu Nasril Islam,*

⁵⁴ Abdüzzâhir, *ed-Davetu'l-İslâmiyye*, s. 323.

⁵⁵ Kani, *Nijerya'da İslami Cihad*, s. 21.

⁵⁶ Yasir Bedevî Abdülmeccil Mustafa, Muhammed Bâvâ en-Nıceyrî, "ed-Da'vetü's-Selefiyye ve Eseruhâ ale'l-Mücteme'n-Nıceyrî eş-Şimâli; Dirâse Meydâniyye alâ Cemâ'ati İzâleti'l-Bid'ati ve İkâmeti's-Sünne", *Mecelletü'l-Ulûm ve'l-Buhûsi'l-İslâmiyye, Câmîatü's-Sudân li'l-Ulûm ve't-Teknuliciya*, 15 (2), 2014, (ss.1-11), s. 4.

⁵⁷ Gumi'nin hayatını kitabında kendi anlatımından okuma imkânı vardır. Bizim görme imkânı bulamadığımız bu kitabın künyesi şöyledir: Abubakar Gumi, with Ismaila Tsiga, *Where I Stand*, Ibadan: Spectrum Books, 1992.

⁵⁸ Roman Loimeier, "Islamic Reform and Political Change: The Example of Abubakar Gumi and the Yan Izala Movement in Northern Nigeria", *African Islam and Islam in Africa. Encounters between Sufis and Islamists*, edit. Evers Rosanderve David Westerlund, London, Hurstand Company, 1997, (ss.286-307), s. 286.

⁵⁹ Abubakar Mahmud Gumi, *el-Akîdetü's-Sahîhabi-Muvâfakati's-Şerîa* (The right belief is based on the shari'ah), Ankara, Hilal Yayınları, 1392/1972, s. 38, 41, 42, 56.

⁶⁰ Umar, "Nijerya'da Tasavvuf Hareketleri ve Muhafifleri", s. 389.

JNI) ismiyle kurduğu teşkilât ile çok sayıda insanın Müslüman olmasına vesile olmuştur. *Osmâniyye* adı altında *Ticânî* ve Kâdirî tarikatlarından Müslümanları bir araya getirmeye çalışmıştır. Bazı araştırmalar, *Jama'atu Nasril Islam* (JNI) teşkilâtının Gumi tarafından kurulduğunu yazmaktadır.⁶¹ Gumi JNI'nin başında olduğu süreçte Suudi Arabistan ve Kuveyt'ten finans desteği almıştır.⁶² Günümüzde JNI cemaatinin başında Osman b. Fûdî'nin neslinden gelen Muhammad Sa'ad Abubakar bulunmaktadır.⁶³

Ahmedu Bello 1966 yılındaki darbe sırasında suikast ile öldürülmüştür. Gumi, Bello'nun öldürülmesiyle siyâsî destekten yoksun kalmış, ancak daha bağımsız hareket etmeye başlamıştır. 1967 yılında Kaduna radyosunda konuşmalar yapmaya, 1970 yılında gazetede yazmaya başlamıştır. Gumi 1972 yılında *el-Akîdetü's-Sahîha bi-Muvâfakati's-Şerîa* adlı kitabını yazınca Tijaniyye ve Kadiriyye tarikatlarıyla mücadele başlamıştır. Kitap Arapça olduğundan ilk başta mücadele âlimler arasında sınırlı kalmıştır. Ancak Hausa dilinde yazdığı kitabı 1981 yılında Zaria'da basıldığında Gumi ve tasavvuf mensupları arasındaki anlaşmazlık, Kuzey Nijerya köy ve kasaba cämilerinde çatışmaya dönüşmüştür.⁶⁴

Gumi'nin *el-Akîdetü's-Sahîha* adlı kitabı⁶⁵ sistematik bir akîde veya kelâm metni değildir. Örneğin kitapta sıfatlara yer verilmez. Ticânîyye tarikatının klasik metinleri üzerinden tasavvuf tenkitleri dikkat çekmektedir. Kelâm ile ilgili yazdıklarının kaynaklarını tespit imkânı vardır. Gumi, imanı tasdik ve ikrâr olarak tanımlamaktadır. Buradaki ifadeleri Tahâvî'nin (ö. 321/933) akîde metninden aldığı anlaşılmaktadır. "İmanda eşitlik" ile ilgili ifadeleri de Tahâvî metninin şârihi İbn Ebi'l-İzz'den (ö. 792/1390) almış olmalıdır.⁶⁶ Abdülazîz b. Bâz'ın (ö. 1999) metne ve şerhine itiraz ve tenkidleri vardır.⁶⁷ Vehhâbî görüşleri temsil eden İbn Bâz'ın bu tenkidleri dolaylı olarak Gumi'nin alıntılıyıp yazdıklarına itiraz ve tenkit mahiyetindedir. Abdülazîz b. Baz başka bir konuda bizzat Gumi'yi muhatap almaktadır. Hz. İsa'nın vefât ettiğini savunan Gumi, *Hallu'n-Nizâ' fî Mes'eleti Nuzûli İsa ibn Meryem* adlı bir kitap yazmış ve âhir zamanda İsa'nın nüzûlünün olmayacağını savunmuştur. Abdülazîz b. Baz, Gumi'den bu görüşünden dönmesini istemiştir.⁶⁸ Bu detaylarla birlikte Gumi, 1392/1972 yılında tamamladığı *Reddü'l-*

⁶¹ Ramzi Ben Amara, "Shaykh Ismaila Idris (1937-2000), the Founder of the Izala Movement in Nigeria", *Annual Review of Islam in Africa*, 11, 2012, (ss. 74-78), s. 74.

⁶² Ramzi Ben Amara, *The Izala Movement in Nigeria: Its Split, Relationship to Sufis and Perception of Sharia Re-Implementation*, Ph.D. Thesis, Bayreuth University, 2011, s. 110.

⁶³ www.jni.com.ng

⁶⁴ Loimeier, "Islamic Reform and...", s. 288-291.

⁶⁵ Gumi'nin bu kitabı hakkında bizim görme imkânı bulamadığımız şu makalede değerlendirmeler yapılmıştır: Alex Thurston, "Abubakar Gumi's al-Aqida al-Sahîha bi-Muwafaqat al-Shari'a: Global Salafism and Locally Oriented Polemics in a Northern Nigerian Text", *Islamic Africa*, Vol. 2, No. 2, (Winter 2011), s. 9-21.

⁶⁶ İbn Ebi'l-İzz, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, tahk. et-Türkî, el-Arnaut, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1411/1990, s. 459, 464.

⁶⁷ İbn Bâz, *et-Talîkâtü'l-Bâziyye alâ Şerhi't-Tahâviyye*, Riyad, Dâru İbn Kesîr, 1429/2008, s. 747.

⁶⁸ <http://www.binbaz.org.sa/node/8601>, 28.05.2015.

Ezhân isimli tefsirinde esmâ ve sıfât konusunda Selefiyye akidesini takip ettiğini, Muhammed b. Abdilvehhâb'ın kitapları ve Abdülaziz b. Bâz'ın irşâdlarından yararlandığını yazmaktadır.⁶⁹

Gumi'ye 1407/1987 yılında "Kral Faysal İslâm'a Hizmet Ödülü" verilmiştir. Ödülün verilme sebepleri arasında sahih İslâmî akideyi açıklamak için kalemiyle yaptığı cihadı ve bid'at ve hurafelere karşı duruşu da sayılmaktadır. Kur'ân'ı Hevsa (Hausa) diline tercüme etmesi, *el-Akîdetü's-Sahîha bi-Muvâfekatî'ş-Şerîa* adlı kitabını ve *Reddü'l-Ezhân* isimli tefsirini telif etmesi bu alanda yaptıkları olarak sıralanmaktadır.⁷⁰

Suudi Arabistan kralı Faysal b. Abdülazîz (1964-1975) bir Vehhabî imam olarak değil İslamcı dünya görüşüne sahip bir Müslüman lider olarak nitelenmektedir. 1962 yılında hac sırasında düzenlenen konferansta alınan kararla Mekke'de kurulan Râbita (Râbitatü'l-âlemi'l-İslâmî, Muslim World League, Dünya İslâm Birliği) Faysal'ın bir projesi sayılmaktadır.⁷¹ Gumi de Râbita kurucuları arasında yer almıştır.

Gumi'nin *el-Akîdetü's-Sahîha* adlı kitabı tasavvuf aleyhindeki en büyük eseridir. Gumi de eski bir tarikat mensubudur. Ancak Gumi 1950'lerde Kâdirî tarikatından ayrılmıştır. Tasavvuf ile ilgili tenkitleri daha çok, Ticâniyye tarikatını hedef almaktadır.⁷²

Ticâniyye tarikatında âdâb ve erkânın temelini Ahmed et-Ticânî'nin (ö. 1230/1815) Hz. Peygamber'den aldığı kabul edilen "Salâtü'l-fâtih" ve "Cevheretü'l-kemâl" adlı iki kısa salâvât oluşturur. Hz. Peygamber'in öğrettiği Salâtü'l-fâtih ve Cevheretü'l-kemâl'in diğer tarikatların mensuplarınca okunan virdlerden daha faziletli sayıldığına ve Ticânî olmayanların bunları okusalar dahi faydalanamayacaklarına inanılır.⁷³ Gumi'nin tenkitleri bu salâvâtları da içermektedir.

Gumi'ye göre "Salâtü'l-fâtih" kendi memleketinde uygulanmakta olan kötü bid'atlardendir. Hz. Peygamber'e nisbet ettikleri bu ve benzeri uygulamalar ile amel etmek câiz değildir. Gumi, Ticâniyye'nin klasik kaynaklarından olan Ali Harâzîm'in *Cevâhirü'l-Me'ânî* adlı kitabındaki Hz. Peygamber'in ölümünden sonra hayatı

⁶⁹ Gumi'nin kaynakları arasında Celâleyn tefsiri, bu tefsir üzerine yazılmış olan Süleyman b. Ömer'in *elfutühâtü'l-İllâhiyye bi-Tavzîhi Tefsîri'l-Celâleyn li'd-Dakâik'l-Hafîyye* isimli eseri, Seyyid Kutub'un *Fî Zilâlî'l-Kur'ân*'ı ve İsmail ibn Kesîr'in tefsiri de vardır. Ebû Bekr Mahmûd Cûmî (Gumi), *Reddü'l-Ezhân ilâ Me'ânî'l-Kur'ân*, Kaduna (Nijerya), Müessesetu Gumbî li'l-Ticâra, 1408/1987, s. 828.

⁷⁰ <http://kfiip.org/ar/shaikh-abu-bakr-mahmoud-gumi/>

⁷¹ Mehmet Ali Büyükkara, *İhvan'dan Cüheyman'a Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, İstanbul, Rağbet Yayınları, 2004, s. 183, 184, 188.

⁷² Muhammed S.Umar, "Nijerya'da Tasavvuf Hareketleri ve Muhalifleri", s. 389-390.

⁷³ Kadir Özköse, "Ticânî, Ahmed b. Muhammed", *DİA*, XLI, 130-133. Detaylar için bkz: Jamil M. Abun-Nasr, *Son Dönem Tasavvuf Akımlarından Ticaniyye ve Tekrar Hareketi*, çev. Kadir Özköse, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 2000, s. 59.

konusundaki görüşlerini⁷⁴ tenkid etmektedir. Gumi, bu kitapta yazılanların şer'î sınırları aştığını savunmaktadır.⁷⁵

Gumi, tasavvufta bazı kişiler için gavs ve kutub gibi dinî mertebeler tayin edildiğini, bu mevkiilerdeki kişilerin her türlü tasarruflarının kabul edildiğini belirtmektedir. Bu kişilerin şer'î kurallara uymamaları durumunda da onlara muhâlefet edilmemesi istenmektedir. Bu kişilerin ilm-i bâtin bildiğine, dilediğinin imanını ortadan kaldırdığına, sevdiğinin imanını sâbit kıldığına ve gaybı bildiğine inanılmaktadır. Ancak Gumi'ye göre bunların hepsi bâtil ve yalandır. Bu kişilerin sayılan hususları yapabileceğine inanan kâfirdir.⁷⁶

Gumi'ye göre evliyânın makamlarından, Kâdiriyye'nin evrâdından bahseden kitaplardan, Ticâniyye tarikatına ait *Cevâhiru'l-Me'ânî* gibi kitaplardan, ayrıca dinî ve Arapça ilimlerden uzaklaştıran bütün kitaplardan, şeyhlerden birinin hizmetine girmeye çağıran kitaplardan uzak durulmalıdır. Gumî, bu tür kitaplara "*kütübü'd-desîse*" adını vermektedir.⁷⁷

Dönemin öne çıkan Ticânî şeyhi İbrahim Niyâs⁷⁸ (İbrahim Niasse, ö. 1975) hakkında Gumi "Nijerya'ya nifâk, küfür ve ilhâd ile geldi" demektedir. Kendisiyle 27 Haziran 1978 tarihinde yapılan görüşmede her gelen âlim ile âdeti gereği istifade amaçlı ilişkiye geçtiğini söyleyen Gumi, İbrahim Niyâs'ın küfrünün açığa çıkmasıyla ondan teberrî ettiğini, uzaklaştığını anlatmıştır.⁷⁹

Gumi'ye göre her mü'min velidir. Kelime-i şehâdeti söyleyen ve kendisinde onu ortadan kaldıracak bir şey meydana gelmeyen kimse müslamandır ve Müslüman olarak muâmele görür. Hz. Peygamberin getirmiş olduğu her şeyi kalbinde kabul eden mümindir. Bunu bizim bilmemizin bir yolu yoktur. Bu kul ile Rabbi arasında bir sırdır. Sahibinin tasdiki ve ameli ölçüsünde farklı olur. Her kimin tasdiki arzu ve gazabını aşar ve her hareketi Allah için olursa, Allah'tan korkar ve Allah'tan umit ederse o kişi ayette belirtilen⁸⁰ velidir.⁸¹ Gumi'nin bu görüşleri *Protestan İslam* tartışmalarına da konu olmuştur.⁸²

Gumi'ye göre İslâm düşmanları Müslümanların çocuklarının dinlerini ve Arapçayı öğrenmelerini engellemeye çalışmışlardır. Keşf ve velâyet adına Sünneti

⁷⁴ Ali Harâzim, *Cevâhirü'l-meânî*, nşr. Abdullatif Abdurrahman, Beyrut, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1417/1997, s. 103.

⁷⁵ Gumi, *el-Akîdetü's-Sahîha*, s. 19-20, 23, 35.

⁷⁶ Gumi, *el-Akîdetü's-Sahîha*, s. 44.

⁷⁷ Gumi, *el-Akîdetü's-Sahîha*, s. 79-80.

⁷⁸ Jamil M. Abun-Nasr, *Son Dönem Tasavvuf Akımlarından Ticaniyye ve Tekrur Hareketi*, s. 182.

⁷⁹ Muhammed es-Sânî Ömer Musa, "Ârâu's-Şeyh İbrahim İnyâs es-Senegâli fi'l-Mizân", *Kırââtun İfrikiyye*, sayı:5, 1431/2010, (ss.4-21), s.8. Gumî ile İbrahim Niyâs arasında yaşanan kırızın bazı detaylarıyla ilgili ayrıca bakınız: Rüdiger Seesemann, *The Divine Flood: Ibrahim Niasse and the Roots of a Twentieth-century Sufi Revival*. Oxford University Press, 2011, s. 227-229.

⁸⁰ Yunus, 62, 63: Dikkat edin ki Allahın evliyası ne üzerlerine korku vardır ne de onlar mahzun olurlar. Onlar ki Allah'a iman edip, takva ile kötülüklerden korunur dururlar.

⁸¹ Gumi, *el-Akîdetü's-Sahîha*, s. 9, 17.

⁸² Roman Loimeier, "Is There Something like Protestant Islam?", *Die Welt des Islams*, New Series, Vol. 45, Issue 2, 2005, s. 216-254

tahrip eden kitapların yazılmasıyla destek almışlardır. Yıkıcı batı kültürünün eğitimini veren okullar açmışlardır. Babaları uryân dolaşan putperestlerin çocukları buralarda eğitim görmüş ve devlette görev almıştır. Hurafeler içinde hayallere dalmış Müslümanları bunlar yönetmeye başlamıştır.⁸³

Gumi'nin tasavvuf eleştirileriyle birlikte, daha önce bazı konular üzerinden tartışmakta olan Ticânîler ile Kâdirîler iş birliği yapmış, birlikte savunmaya geçmişlerdir. Tasavvuf muhâliflerinin İngilizlerin açtığı okullardan mezun olduklarını vurgulamışlardır. Bu mezunlar, Kur'ân'ı yanlış yorumlayıp evliyaya hakaret etmektedirler. Bu grup, Gumi'nin Vehhâbî taraftarları ve İngiliz işgal güçlerinin okullarının ürünü olarak tasvir edilmiştir.⁸⁴

Gumi'nin görüşleri ile uyum içinde olan *İzâletü'l-Bid'a ve İkâmetü's-Sünne*⁸⁵ teşkilatı 8 Şubat 1978 tarihinde İsmail İdris (1937-2000) tarafından kurulmuştur.⁸⁶ İzâle'nin kurulmasıyla sûfiler ile muhâlifleri arasındaki mücadele şiddetlenmiştir. *İzâle* grubunun okullarında Muhammed b. Abdilvehhâb'ın *Kitâbü't-Tevhîd* adlı kitabı okutulmaya başlanmış, Suudi Arabistan'dan İbn Teymiyye'nin kitapları getirilip dağıtılmıştır.⁸⁷

Nijerya'nın yakın tarihinde tartışılan konulardan biri de ülkede şer'î hukukun uygulanması meselesidir. Nijerya'da farklı bölgelerde kısmen şeriat uygulamaları vardı. Zamfara bölgesi yöneticisi Ahmed Sani Yerima, 2001 yılında yönettiği bölgede şeriatı uygulamaya koyarak Kuzey bölgelerindeki diğer yönetimlere de bu yönde çağrıda bulunmuştur. Halkın da bu yönde talepleri olmuştur.⁸⁸ Nijerya'da ahval-i şahsiyye konularında İslâm şeriatı daha önce tanınıyordu. Zamfara eyâleti şeriatı bütünüyle uygulamaya koyduğunu duyurunca Hıristiyanların karşı çıkmalarıyla çatışmalar çıkmıştır. 2003 yılına gelindiğinde şeriatı uygulayan eyâlet sayısı on bire çıkmıştır.⁸⁹

Gumi'ye göre imkânı olduğu halde Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyen kadı, bu yaptığının haram olduğuna inanıyorsa fâsıktır. Bu yaptığının helâl olduğuna inanıyorsa kâfirdir. Allah'ın indirdikleriyle hükmetmeyenler kâfirlerdir / zâlimlerdir / fâsiklardır (el-Mâide 44, 45, 47). Mahkeme konusunu Müslüman olmayan bir kadıya bilerek taşıyan da bir Müslümana götürmeye imkânı varsa, fâsıktır, eğer bunun helâl olduğunu kabul ediyorsa kâfirdir.⁹⁰

⁸³ Gumi, *el-Akîdetü's-Sahîha*, s. 78.

⁸⁴ Umar, s. 388, 390, 396.

⁸⁵ www.jibwisenigeria.org

⁸⁶ Ramzi Ben Amara, "Shaykh Ismaila Idris (1937-2000), the Founder of the Izala movement in Nigeria", s. 74-78.

⁸⁷ Umar, "Nijerya'da Tasavvuf Hareketleri ve Muhâlifleri", s. 393.

⁸⁸ Ahmed Murtaza, "Cemâ'atü Boko Haram: Neş'etühâ ve Mebâdiuhâ ve A'mâluhâ fi Niceryâ", *Kırââtun İfrikîyye*, sayı:12, 1433/2012, s. 14.

⁸⁹ Bu eyâletler Niger, Sokoto, Kano, Katsina, Kebbi, Jigawa, Bauchi, Borno, Youbi, Kaduna ve Gombe olarak verilmektedir. Muhammed Livauddin Ahmed, *el-İslâm fi Niceryâ*, s. 219-223. Lapidus "2001 yılına gelindiğinde 20 Kuzey ülkesi İslâmî hukuku benimsemiştir" demektedir. Ira M. Lapidus, *İslâm Toplumları Tarihi*, çev.: Yasin Aktay, M.A. Aktay, İstanbul; İletişim, 2013, II, s. 465.

⁹⁰ Gumi, *el-Akîdetü's-Sahîha*, s. 76.

Nijerya'da şer'i kuralların uygulanmasını isteyen bir diğer grup da Cihâdî Selefi Boko Haram cemaatidir. Aşağıda göreceğimiz gibi gurubun lideri Abubakar Shekau beşeri hukuk (el-kavânîbu'l-vaz'iyye) ile hüküm verenlerin kâfir olduğunu söylemektedir.

IV - Boko Haram

"Boko Haram" diye meşhur olan grup kendisini "*Cemâatü Ehli's-Sünne li'd-da've ve'l-çihâd*" olarak isimlendirmektedir. *Boko Haram*, Hevsa (Hausa) dilinde "Batı eğitim sistemi haramdır" anlamına gelmektedir. İngilizce "book" kelimesiyle de ilişkilendirilmektedir.⁹¹ Boko Haram ismi, Ağustos 2009 tarihinde çatışmalardan sonra daha çok meşhur hale gelmiştir. Kurucu sayılan Muhammed Yûsuf'un (1970-2009) adına nisbetle bu gruba "Yusûfiyye" veya "Yusûfiyyûn" da denilmiştir.⁹²

Boko Haram'ın kurucusu Muhammed Yûsuf'un Ebû Bekir Gumi'nin öğrencisi⁹³ veya *İzâle* mensubu Ja'far Adam'ın (ö. 2007) takipçisi olduğu kaydedilmektedir.⁹⁴ Bir araştırmaya göre, Ja'far Adam Batı tarzı eğitime karşı çıkmanın Müslümanlar için doğuracağı mahrumiyetler konusunda Muhammed Yûsuf'u eleştirmektedir.⁹⁵ Şeyh Ja'far Adam 13 Nisan 2007 tarihinde Kano'daki Dorayi Juma'at Camii'nde sabah namazı sırasında kimliği belirsiz kişilerce öldürülmüştür.⁹⁶

Boko Haram'ın kökenini Nijerya'da ortaya çıkmış *Maitatsine* hareketine dayandıranlar da vardır.⁹⁷ *Maitatsine* Hareketi'nin lideri Muhammed Mervâ (Mohammed Marwa, ö. 1980) Nijerya'nın kuzeyinde Kano'daki faaliyetleri ile öne çıkmıştır. Muhammed Mervâ'ya peygamberlik iddiası, kibleyi reddetme gibi bazı aşırı görüşler isnâd edilmektedir. Cemaati de batı ve teknoloji karşıtı olarak tanıtılmaktadır. Muhammed Mervâ'nın taraftarlarının karıştığı çatışmalarda binlerce kişi ölmüştür.⁹⁸ Boko Haram'ın kurucusu Muhammed Yûsuf'un karşı çıktığı Batı eğitiminin kültürel tarafına olduğu, teknolojiye karşı olmadığını söylediği kaydedilmiştir.⁹⁹

⁹¹ Paul Newman, "The Etymology of Hausa boko", <http://www.megatchad.net/publications/Newman-2013-Etymology-of-Hausa-boko.pdf>, 09.06.2015.

⁹² Ahmed Murtaza, "Cemâ'atü Boko Haram...", s. 13-24.

⁹³ Ahmet Göksel Uluer, *Nijerya'da silahlı örgütler: Boko Haram ve Mend*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Afrika Çalışmaları Bilim Dalı, 2014, s. 54.

⁹⁴ Gérard Chouin, Manuel Reinert&Elodie Apard, "Body countandreligion in the Boko Haram crisis", *Boko Haram: Islamism...*(ss. 2013-236), s. 214.

⁹⁵ Freedom Onuoha, "Boko Haram and the evolving Salafi Jihadist threat in Nigeria", s.168.

⁹⁶ <http://www.nmfuk.org/jaafar.htm>, 10.08.2015.

⁹⁷ Abdurrahim Sıradağ, "Sahra Altı Afrikası'nda Terörist Grupların Yükselişi: Boko Haram ve Eş-Şebâb", SETA Analiz, Mayıs 2015, s. 11.

⁹⁸ Uluer, *Nijerya'da Silahlı Örgütler: Boko Haram ve Mend*, s. 50-53. Ayrıca bakınız: Elizabeth Allolsichei, "The Maitatsine risings in Nigeria 1980-85: a revolt of the disinherited", *Journal of religion in Africa*, XVII/3, 1987, ss.194-208; Mervyn Hiskett, "The Maitatsine Riots in Kano, 1980: An Assessment", *Journal of Religion in Africa*, Vol. 17, no. 3, 1987, pp. 209-223.

⁹⁹ Tijani el-Miskin, "The Salaf, Jihadi Salafism and the Insurgency in Nigeria", s. 161.

Ahmed Murtaza'ya göre Muhammed Yûsuf, *Müslüman Kardeşlerin* (İhvân) Nijerya'daki grubu içerisinde yer almıştır. İhvân içerisinde yer alan İbrahim Zekzekî¹⁰⁰ liderliğinde Şüliğe meyil başlayınca, başka bir grup Selefilik'e yaklaşmıştır.¹⁰¹ O dönemde Muhammed Yûsuf, *İzâletü'l-Bid'a ve İkâmetü's-Sünne* cemaatine yakınlaşmış Yobe ve Borno bölgelerinin yöneticisi (sadr) olmuştur. Zamanla Muhammed Yûsuf'un taraftarları ile *İzâle* arasında anlaşmazlıklar baş göstermiştir. *İzâle*'den ayrılmayla neticelenen anlaşmazlıklar, 2002 yılında *Cemâati Ehlî's-Sünne li'd-da've ve'l-cihâd* adıyla ayrı bir grubun kurulmasına sebep olmuştur. Bir yıl sonra 2003'te grup ile güvenlik güçleri arasında bazı çatışmalar yaşanmaya başlamıştır. 2009 yılında güvenlik güçleri Muhammed Yûsuf'un kullandığı İbn Teymiyye Merkezi/Mescidi'inde onu sağ olarak ele geçirmiştir. Muhammed Yûsuf'un uzuvları parçalanmış cesedi sokağa bırakılmıştır.¹⁰² Muhammed Yûsuf'un niçin mahkemeye çıkarılmadığı sorgulanmaktadır.¹⁰³ Liderlerinin öldürülmesi sonrasında Boko Haram saldırılarını daha da artırmıştır.¹⁰⁴

Muhammed Yûsuf'a *Hâzihî Akâdetünâ ve Menhecünâ* isimli bir metin nisbetedilmektedir.¹⁰⁵ Boko Haram'ın şimdiki lideri Abubakar Shekau da bir videoda din kardeşlerine cemaatini anlatmak için yazdığı risâlesini okumaktadır. Akidelerinin Ehl-i Sünnetve'l-Cemâat akidesi, davetlerinin Kur'an ve sahih hadislerle olduğunu söylemektedir. Risalede ele alınan meseleler arasında tevhidin iki veya üç taksimi, büyük günah işleyenin tekfir edilmeyeceği, şirkin büyük ve küçük (ekber ve asgar) şeklinde taksimi gibi konular vardır. Shekau Allah'ın kitabı, Peygamber'in sünneti ve Selef ulemasının sözlerinde ne gördülerse onu kabul ettiklerini söylemektedir. Hiç kimseyi, helal saymadığı takdirde, günahlarından dolayı tekfir etmediklerini belirtip İbn Teymiyye'nin ifadelerini nakletmektedir. Şirk konusunda Muhammed b. Abdilvehhâb ve onun kayıtlarını yorumlayan Abdurrahman b. Abdihamid'in *el-Cevâbu'l-Müfid* adlı eserine atıf yapmaktadır. İbn Abdilvehhâb'ın torunu Abdurrahman b. Hasan'ın şirk-i ekber'den uzak olmadıkça kişinin Müslüman olamayacağına dair icma edildiğini ifade eden sözlerini Abdurrahman b. Muhammed el-Âsımî'nin *ed-Duraru's-Seniyye fi'l-Ecvibeti'n-Necdiyye* isimli eserinden aktarmaktadır. Shekau kendileri hakkında tekfirci ithâmına karşı çıkmasına rağmen, bazı gruplar hakkında tekfire varan ifadeler kullanmaktadır. Demokrasiye tâbi olanlar, beşeri hukuk (el-kavânîbu'l-vaz'îyye) ile hüküm verenler ve yabancı, Batı eğitimi veren okullara gidenler kâfir olarak sayılanlardır.¹⁰⁶

¹⁰⁰ İbrahim Zekzekî liderliğindeki hareket için şu sitelere bakılabilir: www.alharakah.net, www.islamicmovement.org

¹⁰¹ Ahmed Murtaza, "Cemâ'atüBoko Haram...", s. 13-24.

¹⁰² <http://www.aljazeera.com/news/africa/2010/02/2010298114949112.html>, <https://www.youtube.com/watch?v=A0Yj5EnP-xU>, 10.06.2014.

¹⁰³ Ahmed Murtaza, "Cemâ'atü Boko Haram", s.14.

¹⁰⁴ Sıradağ, "Sahra Altı Afrika'sında Terörist Grupların Yükselişi: Boko Haram ve Eş-Şebab", s. 13.

¹⁰⁵ Bu metne internet üzerinden ulaşılabilir: <http://www.leechworld.com/files/download/1874/3.rar>, 10.06.2015.

¹⁰⁶ Bizim ulaştığımız video 26 Ocak 2015 tarihinde yayımlanmıştır. <https://www.youtube.com/watch?v=1xbUBZ7uk1Q>, 09.06.2015.

Ahmed Murtaza, Boko Haram mensuplarının okuduğu kitapları listelemiştir. Bunlar arasında İbn Teymiyye, Muhammed b. Abdilvehhâb ve Suud fetvâ kurumunun kitapları yer almaktadır.¹⁰⁷

Kaynak kişi ve kitapları aynı olmasına rağmen Suudi Arabistan müftüsünün Boko Haram hakkında yaptığı açıklama kayda değerdir. Nijerya'nın kuzeyindeki Borno eyâletinde Chibok'ta Nisan 2014'te bir okuldan kız öğrenciler kaçırılmıştı.¹⁰⁸ Dünya çapında ses getiren bu olay için birçok ünlü: "Kızlarımızı geri getirin (Bring Back Our Girls)" başlığıyla çağrıda bulundu.¹⁰⁹ Suudi Arabistan müftüsü, daha önce benzer Selefi gruplardan kendilerini ayırdıkları gibi,¹¹⁰ bu olay üzerine de bir açıklama yapmıştır. Aynı kaynak kişi ve kitaplardan beslenmelerine rağmen Müftü Abdülaziz Âl-i eş-Şeyh, Boko Haram'ı Hâricî mezhebinden olarak nitelmiş, sapmış (dâlle) bir grup olarak değerlendirmiştir. Ona göre Boko Haram, İslâm'ın kötü gösterilmesine sebep olmaktadır.¹¹¹

Suud müftüsünün açıklamasından birkaç gün sonra *İzâletu'l-Bid'a* grubunun başkanı Şeyh Muhammad Sani Yahya Jingir de Boko Haram ile ilgili benzer bir açıklama yapmış "İslam dininin lekelenmesinden" bahsetmiştir.¹¹² Jos kentinde Ramazan ayında (6 Temmuz 2015 tarihinde) Şeyh Muhammad Sani Yahya Jingir'in de içerisinde bulunduğu camiye yapılan saldırıda çok sayıda kişi ölmüş, şeyh sağ kalmıştır. Şeyh'in *Boko Halal* isimli bir kitabı olduğu kaydedilmektedir.¹¹³ İzâle grubu ve Boko Haram arasında, tenkit, tehdit ve şüpheli bazı olaylarla ilgili suçlayıcı birçok haber kayda girmiştir.¹¹⁴

Nijerya'da Selefi hareketler içerisinde ilmi çalışmalarla meşgul olan bir âlim olarak nitelenen¹¹⁵ Şeyh Mohamed Awwal Adam Albani de 1 Şubat 2014 tarihinde suikat ile öldürülmüştür. Konuyu habeleştiren kimi internet sayfaları olayı Boko Haram ile ilişkilendirip şeyhin gruba karşı eleştiri olduğunu kaydederken,¹¹⁶ bir

¹⁰⁷ Ahmed Murtaza, "Cemâ'atü Boko Haram...", s. 22.

¹⁰⁸ <http://www.aa.com.tr/tr/dunya/314297--nijeryada-yaklasik-200-kiz-ogrenci-kacirildi>, 11.06.2015.

¹⁰⁹ <http://www.aa.com.tr/tr/rss/324995--kacirilan-kiz-ogrencilere-destek-artiyor>, 11.06.2015.

¹¹⁰ Mehmet Ali Büyükkara, "11 Eylül'le Derinleşen Ayrılık: Suudi Selefiyye ve Cihadî Selefiyye", *Dini Araştırmalar*, 2004, cilt: VII, sayı: 20, s. 205-234.

¹¹¹ <http://alhayat.com/Articles/2235083/>, 11.06.2015.

¹¹² <http://www.punchng.com/news/boko-haram-was-sponsored-to-smear-islam-jingir/>, 09.08.2015.

¹¹³ <http://www.bbc.com/news/world-africa-33406537>, 09.08.2015.

¹¹⁴ Bu haberlerin bir derlemesi için bakınız: Omar S. Mahmood, "Is Boko Haram Targeting Izala?", <http://africaconflictblog.com/2015/01/15/is-boko-haram-targeting-izala/>, 11.08.2015.

¹¹⁵ Nijerya Maiduguri üniversitesi öğretim üyesi Tijani El-Miskin'e göre Nijerya'da pek çok İslami hareket vardır. İslamî hareketlerin yüzde doksandan fazlası barışçıl yöntemlerle davet çalışması yapmaktadır. Selefi hareketler üç grupta toplanabilir. Birincisi Elbanî'nin yaptığı gibi ilmi çalışmalarla meşgul olmaktadır. Diğer bir grup davet, vaaz ve eğitim çalışmalarına odaklanmaktadır. Üçüncü grup selefi hareket, Boko Haram gibi, silahlı mücadele içerisindedir. <http://www.aa.com.tr/tr/dunya/251332--nijeryada-islami-hareketler-bariscil>, 09.08.2015.

¹¹⁶ <http://www.worldbulletin.net/muslim-world/128112/nigerias-leading-salafist-scholar-shot-dead>, 09.08.2015.

kısmı da habere, şeyhin hükümetin muarızı olduğu ve defalarca tutuklandığı bilgisini eklemektedir.¹¹⁷

Boko Haram basında da sıkça haber olmaktadır. Osman b. Fûdî'nin neslinden olan Sokoto Sultanı Muhammed Sa'ad Ebû Bekir'in, Nijeryalılara, Boko Haram örgütünü yenmek¹¹⁸ için birlik olmaları çağrısında bulunması bu haberlerden birdir.¹¹⁹

V - Sonuç

Nijerya'daki Müslümanların tarihinde iz bırakmış üç hareket Selefi yönleriyle ele alınmaktadır. Bölgede İslâm'ın yayılmasında büyük katkısı olan Osmân b. Fûdî Mâlikî mezhebi ve Kâdirî tarikatı mensubu bir liderdir. Eserlerinden hareket edildiğinde, Osman'ın Eş'arî mezhebi mensubu olduğu tespit edilebilmektedir. Bid'atlere karşı verilen mücadele ve sünnetin ihyâsı için gösterilen gayretler, bu hareketin Selefi görülmesinde etkili olmuştur. Bu hareketi Vehhâbilik ile de ilişkilendirenler olmuştur. Ancak bu iddia sahipleri bu ilişkiyi delillendirememiş, öne sürdükleri faraziyeler geçerli görülmemiş, Hareket üzerindeki Vehhâbi tesiri iddiası karşı çıkanların ortaya koyduğu delillerle reddedilmiştir.

Nijerya'da yaygın olan tarikatların, özellikle Ticâniyye tarikatının mensuplarına karşı ağır tenkitleriyle tanınan Ebû Bekir Gumi ve onun görüşlerinden etkilenmiş kişiler tarafından kurulan *İzâletü'l-bid'a ve İkâmetü's-Sünne teşkilâtı*, Vehhâbîler ile daha yakın görüşler paylaşmaktadır. Gumi, tefsirinde esmâ ve sıfât konusunda Selefiyye akidesini takip ettiğini, Muhammed b. Abdilvehhâb'ın kitaplarından ve Abdülaziz b. Bâz'ın açıklamalarında yararlandığını kaydetmektedir. Gumi'ye Suudî Arabistan yönetimi tarafından "İslâm'a Hizmet Ödülü" verilmiştir.

Bir dönem İzâle içerisinde de bulunan Muhammed Yûsuf tarafından kurulan *Cemâ'atü Ehlî's-Sünne li'd-da've ve'l-cihâd* veya meşhur adıyla *Boko Haram, Cihâdî Selefi* bir cemaattir. Suûd müftüsü ve *İzâle* grubunun lideri Şeyh Jingir Boko Haram'ı tenkit etmektedir. Osman b. Fudî ailesinin temsil edildiği Sokoto Sultanı Muhammed Sa'ad Ebû Bekir'in, Boko Haram ile mücadelede edilmesini istediği basına yansımaktadır.

Nijerya'da Selefi diye nitelenen üç hareketin, birbirlerinden farklılıkları olduğu anlaşılmaktadır. Herbiri hakkında müstakil çalışmalara ihtiyaç vardır. Bu gruplar ile ilgili farklı dillerde oldukça geniş literatür olmasına rağmen, Türkçe çalışmalar henüz yeterli düzeyde değildir.

¹¹⁷ http://www.alukah.net/world_muslims/0/66091/, 09.08.2015.

¹¹⁸ İnternette Boko Haram ile mücadele adı altında yapılanları içeren bazı video görüntüleri yer almaktadır. Örnek olarak "Nigeria's Hidden War" isimli belgeseldeki görüntüler eğer doğrusa, insanların çaresizliklerini gözler önüne sermektedir.

Bakınız: <http://www.channel4.com/programmes/dispatches/on-demand/58946-001>,

https://www.youtube.com/watch?v=eOf8_ecDk3c, 11.06.2015.

¹¹⁹<http://www.trthaber.com/haber/turkiye/boko-harama-kinama-128957.html>, 27.05.2015.

Kaynakça

- Abdullah Abdürrezzak İbrahim, *Afrika'da Tasavvuf ve Tarikatlar*, çev. Kadir Özköse, Konya, Ensar Yayıncılık, 2008.
- Abdullah b. Fûdî, *İdâu'n-Nusûh*.
- Abdurrahim Sıradağ, "Sahra Altı Afrikası'nda Terörist Grupların Yükselişi: Boko Haram ve Eş-Şebâb", SETA Analiz, Mayıs 2015.
- Abdülfettah el-Guneymî, "Eserü Da'veti Muhammed b. Abdilvehhâb fi Garbi İfrikiyyâ".
- Abubakar Mahmud Gumi, *el-Akîdetü's-Sahîha bi-Muvâfakati's-Şerîa* (The right belief is based on the shari'ah), Ankara, Hilal Yayınları, 1392/1972.
- Ahmed Murtaza, "Cemâ'atü Boko Haram: Neş'etühâ ve Mebâdiuhâ ve A'mâluhâ fi Niceryâ", *Kırââtun İfrikiyye*, sayı:12, 1433/2012.
- Ahmet Göksel Uluer, *Nijerya'da silahlı örgütler: Boko Haram ve Mend*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Afrika Çalışmaları Bilim Dalı, 2014.
- Ahmet Kavas, "İlûrî", *DİA*.
- Ahmet Kavas, "Kânimî", *DİA*.
- Ahmet Kavas, "Osman b. Fudi", *DİA*.
- Ahmet Kavas, "Sokoto", *DİA*.
- Ali Harâzîm, *Cevâhirü'l-meânî*, nşr. Abdullatif Abdurrahman, Beyrut, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417/1997.
- Bradford G. Martin, *Sömürgeciliğe Karşı Afrika'da Sufi Direniş*, çev. Fatih Tatlılıoğlu, İstanbul, İnsan Yayınları, 1988.
- Ebû Remle Muhammed el-Mansûr İbrahim, *İstivâullah ale'l-Arş, beyne teslîmi's-Selef ve tevîli'l-Halef*, 2.bs., Sokoto, 1426/2005, www.saaaid.net/book/8/1705.doc, 30.05.2015.
- el-İlûrî, *el-İslâm fi Niceryâ ve's-Şeyh Osman b. Fûdî el-Fulânî*, Kâhire, Mektebetü'l-İskenderiyye, 1435/2014.
- es-Sekâkir, *Davetü's-Şeyh Muhammed b. Abdilvehhâb ve Da'vetî's-Şeyh Osman b. Fûdî*.
- Freedom Onuoha, "Boko Haram and the evolving Salafi Jihadi sthreat in Nigeria", *Boko Haram: Islamism, politics, security and thestate in Nigeria*, ed. Marc-AntoinePérouse de Montclos, Ibadan, African Studies Centre (ASC), 2014.
- Gérard Chouin, Manuel Reinert&Elodie Aparad, "Body countandreligion in the Boko Haram crisis", *Boko Haram: Islamism*.
- Hamdi Abdurrahman, "Nijerya ve iki hilafetin hikâyesi", <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/nijerya-ve-iki-hilafetin-hikayesi>, (13 Eylül 2014), 19.03.2015.
- İbn Bâz, *et-Talikâti'l-Bâziyye alâ Şerhi't-Tahâviyye*, Riyad, Dâru İbn Kesîr, 1429/2008.
- İbn Ebî'l-İzz, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, tahk. et-Türkî, el-Arnaut, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1411/1990.

- John Azumah, "Boko Haram in Retrospect", *Islam and Christian-Muslim Relations*, 26 (1), 2015.
- Johnston, *Nijerya'da Etnik ve Dini Çatışma (Sokoto Halifeliği Dönemi)*.
- Kadir Özköse, "Fülânî Hareketi Önderleri İle Bornu Ulemasından el-Kânimî Arasında Gerçekleşen, Savaş Barış, Tekfir Uhuvvet Tartışmalarının Yer Aldığı Mektuplaşmalar", *Tasavvuf*, 2004.
- Kadir Özköse, "Ticânî, Ahmed b. Muhammed", *DİA*.
- Kadir Özköse, *Sufi ve İktidar*, 2. bs., Ensar Yayıncılık, Konya 2008.
- Loimeier, "Islamic Reform and...".
- M. Hiskett, "Material Relating to the State of Learning among the Fulani before Their Jihâd", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London.
- Mehmet Ali Büyükkara, "Günümüzde Selefilik ve İslâmî Hareketlere Olan Etkisi", *Tarih ve Günümüzde Selefilik*, Ahmet Kavas, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2014.
- Mehmet Ali Büyükkara, "Vehhâbilik", *DİA*.
- Mervyn Hiskett, *Hakikat Yolu*, çev. Kadir Özköse, Konya, Ensar Yayıncılık, 2008.
- Misbahuddin Cüneyd, *eş-Şeyh Osman b. Fûdî el-Fulânî ve Akâdetuhû 'alâ Dav'î'l-Kitâb ve's-Sünne*, (Mekke), Câmîatü Ummi'l-Kurâ, 1402/1982.
- Misbâhuddin Cüneyd, *eş-Şeyh Osman b. Fûdî el-Fulânî ve Akâdetuhû alâ Dav'î el-Kitâb ve's-Sünne*, (Mekke), Câmîatu Ummi'l-Kurâ, 1402/1982.
- Muhammed b. Ali es-Sekâkir, *Da'vetü'ş-Şeyh Muhammed b. Abdilvehhâb ve Da'vetü'ş-Şeyh Osman b. Fûdî; Dirâsetun Târîhiyyetun Mukârane*, Câmîatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1421/2000.
- Muhammed Bello, *İnfâku'l-Meysûr fi Târîhi Bilâdi't-Tekrûr*, tahk. Behice eş-Şâzelî, Rabat, Câmîat-ü Muhammed el-Hâmîs, 1996.
- Muhammed es-Sânî Ömer Musa, "Ârâu'ş-Şeyh İbrahim İnyâs es-Senegâlî fi'l-Mizân", *Kırâatun İfrikiyye*, sayı:5, 1431/2010.
- Muhammed Livauddin Ahmed, *el-İslâm fi Nîceryâ ve Devru'ş-Şeyh Osman b. Fûdî fi Tersîhihi*, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.
- Muhammed S.Umar, "Nijerya'da Tasavvuf Hareketleri ve Muhalifleri", çev. Süleyman Derin, *Tasavvuf*, IV-10, 2003.
- Muhammed Yusuf, *Hâzilî Akâdetünâ ve Menhecünâ*.
- Mustafa Mis'ad, "Eseru Da'veti'ş-Şeyh Muhammed b. Abdilvehhâb fi Haraketi Osman b. Fûdî el-İslâhiyyei fi Garbi Afrîkiyyâ",
- Osman b. Fûdî, *Fethu'l-Besâir li-Tajkiki Vaz'ıUlûmi'l-Bevâtinve'z-Zevâhir*, tahk. Seyni Moumouni et Salou El-Hassan, Lyon: ENS Editions, 2012.
- Osman b. Fûdî, *İhyâu's-Sünne ve İhmâdü'l-Bid'a*, 2.bs., tahk. Ahmed Abdullah Bâcûr, Kahire, 1406/1985.
- Osman b. Fûdî, *Tarîku'l-Cenne*, <http://siiasi.org/wp-content/uploads/2014/12/tariql-janna-arabic.pdf>, 24.05.2015.
- Paul Newman, "The Etymology of Hausaboko", <http://www.megatchad.net/publications/Newman-2013-Etymology-of-Hausaboko.pdf>, 09.06.2015.

- Ramzi Ben Amara, "Shaykh Ismaila Idris (1937-2000), the Founder of the Izala movement in Nigeria".
- Ramzi Ben Amara, *The Izala Movement in Nigeria: Its Split, Relationship to Sufis and Perception of Sharia Re-Implementation*, Ph.D. Thesis, Bayreuth University, 2011.
- Ramzi Ben Amara, "Shaykh Ismaila Idris (1937-2000), the Founder of the Izala Movement in Nigeria", *Annual Review of Islam in Africa*, 11, 2012.
- Rıza Kurtuluş, "Afrika'da Başlıca İslâmî Cihad ve Direniş Hareketleri", *DİA*.
- Roman Loimeier, "Islamic Reform and Political Change: The Example of Abubakar Gumi and the Yan Izala Movement in Northern Nigeria", *African Islam and Islam in Africa. Encounters between Sufis and Islamists*, edit. Evers Rosander ve David Westerlund, London, Hurstand Company, 1997.
- Saïd b. Nâsır el-Gâmîdî, *Hakikatü'l-Bid'ati ve Ahkâmihâ*, I-II, 3.bs., Riyad, Mektebetü'r-Rüşd, 1419/1999.
- Sıradağ, "Sahra Altı Afrikası'nda Terörist Grupların Yükselişi: Boko Haram ve Eş-Şebab".
- Uluer, *Nijerya'da Silahlı Örgütler: Boko Haram ve Mend*.
- Vehbe Zuhaylî, "Teessüru'd-Da'vâti'l-İslâhiyyeti'l-İslâmiyye bi-Da'veti's-Şeyh Muhammed b. Abdilvehhâb", *Buhûsu Usbûi's-Şeyh Muhammed b. Abdilvehhâb*, Riyad, Câmîatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1403/1983.
- Yasir Bedevî Abdülmeçil Mustafa, Muhammed Bâvâ en-Nîceyrî, "ed-Da'vetû's-Selefiyye ve Eseruhâ ale'l-Müctemei'n-Nîceyrî eş-Şimâlî; Dirâse Meydâniyye alâ Cemâ'ati İzâleti'l-Bid'ati ve İkâmeti's-Sünne", *Mecelletü'l-Ulûm ve'l-Buhûsi'l-İslâmiyye*, Câmîatü's-Sudân li'l-Ulûm ve't-Teknuliya, 15 (2), 2014.
- <http://alhayat.com/Articles/2235083/>, 11.06.2015.
- <http://kfip.org/ar/shaikh-abu-bakr-mahmoud-gumi/>
- <http://siiasi.org/digital-archive/shaykh-uthman-ibn-fuduye/>, 24.05.2015.
- <http://www.aa.com.tr/tr/dunya/314297--nijeryada-yaklasik-200-kiz-ogrenci-kacirildi>, 11.06.2015.
- <http://www.aa.com.tr/tr/rss/324995--kacirilan-kiz-ogrencilere-destek-artiyor>, 11.06.2015.
- <http://www.aljazeera.com/news/africa/2010/02/2010298114949112.html>, <https://www.youtube.com/watch?v=A0Yj5EnP-xU>, 10.06.2014.
- <http://www.binbaz.org.sa/node/8601>, 28.05.2015.
- <http://www.leechworld.com/files/download/1874/3.rar>, 10.06.2015.
- <http://www.trthaber.com/haber/turkiye/boko-harama-kinama-128957.html>, 27.05.2015.
- <https://www.youtube.com/watch?v=1xbUBZ7uk1Q>, 09.06.2015.
- https://www.youtube.com/watch?v=eOf8_ecDk3c, 11.06.2015.

Salafies in Nigeria*

Adem ARIKAN**

Abstract

Nigeria is an important country where population is mainly composed of by Muslims. Salafism has an important place in the Nigerian Muslim's history. Osman B. Fudi, who has an important rollin spread of Islam in Nigeria, struggled against bid'ah, and who struggled to perform Sunnah. Another movement which struggled against bid'ah is Izala al-bida Community. Also Boko Haram is a popular Salafi Cihadist group which is widely mentioned in the media. In this study, the history, views and the connections of those groups with each other and with Salafism would be analysed.

Keywords: Nigeria, Salafi, Uthman b. Fodio, Izala, Boko Haram.

Nijerya'da Selefiler

Özet

Nijerya, nüfusunun çoğunluğu Müslümanlardan oluşan önemli bir Afrika ülkesidir. Nijerya Müslümanlarının tarihinde Selefilik önemli bir yere sahiptir. Nijerya halkının Müslüman olmasında büyük katkısı olan Osman b. Fûdî, bid'atler ile mücadele etmiş, sünneti ihya etmeye gayret göstermiştir. Bid'atler ile mücadele eden bir diğer hareket İzâletü'l-bid'a cematidir. "Boko Haram" diye meşhur Selefi Cihâdî grup da sıklıkla basında kendinden söz etmektedir. Bu çalışmayla bu hareketlerin tarihleri, görüşleri ve birbirleri ve Selefilik ile olan ilgilerinin ortaya konulması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Nijerya, Selefiler, Osman b. Fûdî, İzâle, Boko Haram.

I. Introduction

The groups who refer to themselves as "Salafis" are divided into several sub-branches. According to a classification, there are three groups within Salafis: Saudis/Wahhabists, Jihadists, and Politicians.¹ This classification can also be divided into further new sub-branches. Among the other groups, Wahhabism and

---

* This paper is the English translation of the study titled "Nijerya'da Selefiler" published in the 1-2th issue of *İlahiyat Akademi*. (Adem ARIKAN, "Nijerya'da Selefiler", *İlahiyat Akademi*, sayı: 1-2, Aralık 2015, s. 283-302.) The paper in Turkish should be referred to for citations.

** Assoc. Prof. Dr., Lecturer at Istanbul Uni. Faculty of Theology, e-mail: ademarikan@yahoo.com

¹ Mehmet Ali Büyükkara, "Günümüzde Selefilik ve İslâmî Hareketlere Olan Etkisi", *Tarihte ve Günümüzde Selefilik*, ed. Ahmet Kavas, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2014, p.485-524.

its impacts have been the subject of much research. "Although it is a common thesis that the first impact of Wahhabism on Muslims was seen on some public resistance movements which emerged in the 19th century, it is not a thesis based on strong evidence." One of these movements is the one started by Uthman ibn Fodio, which emerged in West Africa. "The impacts of Wahhabism became clear mainly in the 20th century." The developments in transportation and communication made it easy for different congregations and organizations in different countries to get in contact with the scholars in Najd. These groups include *Jama'atu Izala al-Bid'a wa Iqamat al-Sunna* in Nigeria.²

The reform movement, started by Uthman ibn Fodio, concerns northern Nigeria and a vast area which is now within the borders of different states. *Izala* is a Salafi group institutionalized in 1978 in Nigeria, where Boko Haram, which is regarded as a Jihadist Salafi group, emerged in the same region.³ The literature on these three groups focuses mainly on their history.⁴ The aim of this article is to give introductory information based on their relationship with Salafism.

II - Uthman ibn Fodio Movement

In the 19th and early 20th centuries, Africa had witnessed some movements aiming to spread Islam and to counter colonialism of European countries. The most significant pre-colonial Islamic Jihadist movement in West Africa was started by the Fulani descendant Uthman ibn Fodio (Uthman Dan Fodio, dan Fodio).⁵ The reform movement, started by Uthman ibn, has the greatest effect in spreading and strengthening Islam in West Africa.⁶

Uthman ibn Fodio was born in Maratta, a village near the city of Galmi in northern Hausaland, in 1168/1754. He is referred to as Uthman ibn Fodio due to his father's title "Fodio"⁷, which means "fiqh scholar" in the Fulani language. He was taught by his father and various scholars, many of whom were his relatives. He

---

² Mehmet Ali Büyükkara, "Vehhâbilik", *DIA*, XLII, 611-615.

³ Tijani el-Miskin, "The Salaf, Jihadi Salafism and the Insurgency in Nigeria", *Tarihte ve Günümüzde Selefilik*, ed. Ahmet Kavas, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2014, p. 157-171; Freedom Onuoha, "Boko Haram and the evolving Salafi Jihadist threat in Nigeria", *Boko Haram: Islamism, politics, security and the state in Nigeria*, ed. Marc-Antoine Pérouse de Montclos, Ibadan, African Studies Centre (ASC), 2014, (p.158-191), p.160.

⁴ For example, John Azumah's study reveals the history of these three groups in a chronological order. John Azumah, "Boko Haram in Retrospect", *Islam and Christian-Muslim Relations*, 26 (1), 2015, p.33-52.

⁵ Rıza Kurtuluş, "Afrika, Afrika'da Başlıca İslâmî Cihad ve Direniş Hareketleri", *DİA*, I, 426-428.

⁶ Abdurrahman Zekî, "Batı Afrika'da Dinî İslah Hareketleri", *Batı Gözüyle Tecdid: İslâm Dünyasında Tecdid Hareketleri 1700-1850*, ed. Nail Okuyucu, İstanbul, Klasik, 2014, (p. 261-275), p. 267.

⁷ Abdullah ibn Fodio, *Ida' Al-Nusukh Man Akha'ztu Min Al-Shuyukh*, p.552 (M. Hiskett, "Material Relating to the State of Learning among the Fulani before Their Jihād", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, XIX/3(1957), p. 550-578, with the text in Arabic and the translation into English).

started to communicate religious messages and give scholarly lessons. The focus of his preachings were on reviving the sunnah and eliminating bid'ah (innovation). A great number of people became Muslims through his guidance, which became disadvantageous to the local government. Nafata, the then ruler of Gobir (1794–1801) assumed a tough attitude against him. In 1798, he issued an edict ordering the converts to revert back to the traditions of their fathers, and banned the wearing of turbans and veils.⁸ When Nafata's son Yunfa⁹ came to the throne in 1803, he behaved well to Uthman and his congregation, who helped Yunfa in his struggle for the throne. However, he attempted to assassinate Uthman soon afterwards. In 1218/1804, Uthman decided to immigrate to Gudu together with his congregation.¹⁰ He sent an ambassador to Yunfa from Gudu. Upon Yunfa's declining his offer, he declared his leadership, receiving the titles *amir al-mu'minin* and *caliph*.¹¹ Then, he called for jihad against Yunfa. The long-lasting wars resulted in the victory of Uthman and death of Yunfa in 1223/1808.¹² Following the wars with other neighboring administrations, a state called *Sokoto Caliphate* was founded in 1812.¹³

It is noted that Uthman ibn Fodio saw his political dissidents as apostates, and ruled that they must be killed. Muhammad ibn Abd al-Karim al-Maghili (d.908/1504), who was involved in the political struggle in the Nigeria region and affected the region through his works, is claimed to be the person he took as his model.¹⁴ It is understood that he started to defend his opinion that those committing major sins (*murtakib al-kabira*) should also be regarded as Muslims¹⁵ again after the wars ended¹⁶, information on which can be found in the correspondence exchanged during the wars against Bornu. One of the prominent scholars in the region, Muhammad al-Amin al-Kanemi¹⁷ (1775-1837) started to defend Bornu. He said in the letters he wrote to the rulers of Sokoto that some sins

---

⁸ Muhammad Bello, *Infaq al-Maysur fi Tarikh Bilad al-Takrur*, inv. Bahija Chadli, Rabat, Jam'at Mohammed al-Khamis, 1996, p.142.

⁹ M. Hiskett, "The nineteenth-century jihads in West Africa", *The Cambridge History of Africa, 1790-1870*, 7.bs., ed. J. E. Flint, Cambridge, 2004, V, (p. 125-169), p. 135.

¹⁰ Bello, *Infaq al-Maysur*, p. 143; Kadir Özköse, *Sufi ve İktidar (Fülani Islahat Hareketi)*, 2nd edition, Konya, Ensar Neşriyat, 2008, p. 101-103.

¹¹ Bello, *Infaq al-Maysur*, p. 147.

¹² Muhammed Bello, the son of Uthman ibn Fodio, gives a wide coverage to these wars in his work, *Infaq al-Maysur* (p. 247 ff.). See also: Özköse, *Sufi ve İktidar*, p. 112-137.

¹³ Özköse, *Sufi ve İktidar*, p. 170.

¹⁴ Özköse, *Sufi ve İktidar*, p. 251. See also: Ahmad Mohammad Kani, *Nijerya'da İslami Cihad*, trans. Ömer Gündüz, İstanbul, Şafak Yayınları, 1991, p. 82; Hasan 'Isa 'Abd al-Zahir, "Beyne'd-Daveti'is-Selefiyye ve'd-Daveti'l-Fülâniyye", *Havliyye Külliyyetu's-Şeria ve'l-Kânûn ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye* (Journal of Faculty of Sharia, Law & Islamic Studies), issue 1, Qatar, 1401/1980, (p. 135-162), p. 144.

¹⁵ For the texts on the topic in Uthman ibn Fodio's *Nasa'ih al-Ummat al-Muhammadiyya*, see: M. Hiskett, "An Islamic Tradition of Reform in Western Sudan from the Sixteenth to the Eighteenth", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, XXV, No. 1/3, 1962, (p. 577-596), p. 558.

¹⁶ Özköse, *Sufi ve İktidar*, p. 249-256.

¹⁷ See: Ahmet Kavas, "Kânîmî", *DİA*, XXIV, 311-312.

committed commonly within society could not be a reason for charging them with blasphemy.¹⁸

After the state was founded, Uthman ibn Fodio left the administration in the east of the country to his son Muhammad Bello (d. 1253/1837) and in the west to his brother Abdullah (d. 1245/1829). Uthman ibn Fodio died on 20th April 1817 (3 Jumada al-Akhirah 1232). His grave is still an important place for Muslims in Nigeria, Niger, and Chad to visit.¹⁹

The state, founded by Uthman ibn Fodio continued to administer the region for almost a century. After Attahiru, the last ruler of the Sokoto caliphate, was killed during the war against Britain, which colonized the region, and the political sovereignty ended (1903). The British colonial rule did not completely eliminate the family of Uthman ibn Fodio. Losing their political authority, the family has been the religious leader of the Muslims in the country since then. Muhammadu Sa'ad Abubakar, succeeding Ibrahim Muhammadu Maccido, the nineteenth sultan of Sokoto, after his death in a airplane crash on 29th October 2006, is the secretary general of the Nigerian Supreme Council for Islamic Affairs (NSCIA)²⁰. Another member of the same family, Ahmadu Bello, who had been chosen as the spokesman of the Northern House of Assembly, founded an organization called "The Society for the *Jamaat Nasr al-Islam*" to promulgate Islam. He was assassinated during a coup on 15th January 1966.²¹

There were people relating Uthman ibn Fodio's movement with Muhammad ibn Abd al-Wahhab's invitation and many researchers have conducted a number of studies on Wahhabism's impact on this movement. It was claimed that Uthman ibn Fodio's state was founded upon the Wahhabist invitation.²²

Wahhabism has been claimed to have influenced many movements that emerged after Muhammad ibn Abd al-Wahhab's invitation. According to these claims, when the leaders of these movements came to Mecca for their pilgrimage duty, they met the Wahhabist scholars of Najd, and were influenced by their invitation and conveyed those Wahhabist views to their homeland. Researchers

---

¹⁸ Kadir Özköse, "Fülâni Hareketi Önderleri İle Bornu Ulemasından el-Kânimî Arasında Gerçekleşen, Savaş Barış, Tekfir Uhuvvet Tartışmalarının Yer Aldığı Mektuplaşmalar", *Tasavvuf*, 2004, V-13, p.189-230. See also: Bello, Infaq al-Maysur, p.232; H. A. S. Johnston, *Sokoto Halifeliği Dönemi Nijerya'da Etnik ve Dini Çatışma*, trans. Kadir Özköse, Konya, Ensar Neşriyat, 2008, p.156.

¹⁹ Ahmet Kavas, "Uthman ibn Fodio", *DİA*, XXXIII, 466-467.

²⁰ www.nscia.com.ng

²¹ Ahmet Kavas, "Sokoto", *DİA*, XXXVII, 351-352.

²² Wahbah al-Zuhayli, "Teessürü'd-Da'vâti'l-İslâhiyyeti'l-İslâmiyye bi-Da'veti's-Şeyh Muhammed b. Abdilvehhâb", *Buhâsu Usbûi's-Şeyh Muhammed b. Abdilvehhâb*, Riyad, Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1403/1983, (p. 293-341), p. 329.

“should not base their judgements only on assumptions but should support them with hard evidence.”²³

The people claiming Uthman ibn Fodio’s movement was influenced by Wahhabism focus mainly on pilgrimage. Uthman is considered to have pilgrimaged or been influenced by the Wahhabist invitation through his teacher Jibril ibn ‘Umar, who had pilgrimaged.²⁴

The historians make clear statements about the influence which mentions the date, as well. Uthman went to Mecca for his pilgrimage duty in 1220/1806 and copied some of the books written by Muhammad ibn Abd al-Wahhab there. These new ideas aroused a desire to combat the bid’ahs in his own country.²⁵ It is impossible to determine where this information, which is about his pilgrimage including its date, and the copying of the books he saw during his travel, is obtained from. Because those who talk about the pilgrimage with these details did not cite any sources. The sources refute this information. In his book that he penned in 1227/1812²⁶, which is after the date (1220/1806) Uthman allegedly went on a pilgrimage, Abdullah ibn Fodio, Uthman’s brother, writes that Uthman wanted to go pilgrimaging but his father didn’t allow him.²⁷ In addition, it is understood from some of Uthman’s poems that he couldn’t go pilgrimaging.²⁸

Some researchers who studied Fodio, led it to Wahhabism and made different findings. Mervyn Hiskett determined that “Hausa reformists were never Wahhabists”. Sheikh (Uthman) is “far from Wahhabist extremism on fundamental principles.” His teacher, Jibril ibn Umar also “was not a person who adopted Wahhabists’ ideas completely.”²⁹ B.G. Martin notes that Uthman ibn Fodio refused

---

²³ *Muhammad ibn Ali ibn Muhammad Sakakir, Dawat al-Shaykh Muhammad ibn Abd al-Wahhab wa-Dawat al-Shaykh Uthman ibn Fudi; Dirasah Tarikhiyah Muqaranah*, and *Jamiat al-Imam Muhammad ibn Saud al-Islamiyah*, 1421/2000, p. 293.

²⁴ Mustafa Mis’ad, “Eseru Da’veti’ş-Şeyh Muhammed b. Abdilvehhâb fi Haraketi Osman b. Fûdî el-İslâhiyyei fi Garbi Afrîkiyyâ”, *Buhûsu Usbûi’ş-Şeyh Muhammed b. Abdilvehhâb*, Riyad, Câmiatü’l-Îmâm Muhammed b. Saud al-Islamiyah, 1403/1983, (p.423-444), p.432, 441-442; ; Muhammed Abbas, “ed-Dâiyetu’l-Mucâhid Osman dan Fodyu”, *Mecelletu’l-Vayu’l-İslâmi*, volume 21, issue 243, 1405/1984, (p. 52-56), p. 54; Thomas Walker Arnold, *İslam’ın Tebliğ Tarihi*, trans. Bekir Yıldırım, Cenker İlhan Polat, İstanbul, İnkılap, 2007, p. 418; Johnston, *Sokoto Halifeliği Dönemi Nijerya’da Etnik ve Dini Çatışma*, p. 154.

²⁵ Abd el-Fattah el-Guneymi, “Eserü Da’veti Muhammed b. Abd el-Wahhab fi Garbi İfrikiyah”, *Buhûsu Usbûi’ş-Şeyh Muhammed b. Abdilvehhâb*, Riyad, Câmiatü’l-Îmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1403/1983, (p. 343-368), p. 353; Abd al-Qadr Muhammad al-Sibai, “min Alâmi’s-Selefiyye fi Afrîkiyyâ; eş-Şeyh Osman İbn Fûdî”, *Mecelletu’t-Tevhîd*, Cairo, Cemâatu Ensari’s-Sunneti’l-Muhammediyye, 21st Year, issue 5, 1413/1992, (p. 44-47), p. 45.

²⁶ Abdullah b. Fûdî, *İdâu’n-Nusûh*, p. 550.

²⁷ Abdullah b. Fûdî, *İdâu’n-Nusûh*, p. 555.

²⁸ *el-İslâm fi Nîceryâ ve Devru’ş-Şeyh Osman b. Fûdî fi Tersîhihi*, Beirut, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2009, p. 88, 90-95, 143.

²⁹ Mervyn Hiskett, *Hakikat Yolu*, trans. Kadir Özköse, Konya, Ensar Neşriyat, 2008, p. 185.

Wahhabism.³⁰ It is also seen that researchers who seem to lean towards Shiites argue that Uthman ibn Fodio was completely detached from any influence of Wahhabist movements in every stage of his jihad.³¹

Uthman ibn Fodio is a Sufi who is a member of the Qadiriyya order. Kadir Özköse extensively discussed the Sufi understanding of Fodio.³² Citations from the manuscripts of Uthman shows that he was a member of the Qadiriyya order.³³ The argument Fodio's movement "was not based on the Sufi understanding and life style"³⁴ is not true. It is seen that those who link Uthman's movement to Wahhabism usually do not mention his Sufi aspect.

Uthman ibn Fodio wrote around 150 books and risalahs³⁵, of which 115 were identified.³⁶ In addition to the printed books and manuscripts that have reached today, some of these are credited to Uthman through citations.³⁷ His son, Muhammed Bello's 100 works were also identified.³⁸ Uthman's book named *İhyâu's-Sünne ve İhmâdü'l-Bid'a* was printed. The content of this book, which draws attention with its name, contains important details about its author when examined carefully. Uthman ibn Fodio repeats a very important expression in terms of this subject many times at the end of each topic. Uthman prays: "O Allah! Make us succeed in obeying the sunnah of the prophet, Muhammad (p.b.u.h.), for the sake of him." He also ends the topic of bid'ah with this statement.³⁹ Fodio's phrase "for the sake of Muhammad" is bid'ah according to the Wahhabist views on this subject. For example, according to al-Ghamidi, this statement is a type of resorting that is bid'ah.⁴⁰ According to Misbah ed-Din Junaid, the phrase "for the sake of Muhammad" and this type of resorting is "the most obvious indicator of the

---

³⁰ Bradford G. Martin, *Sömürgeciliğe Karşı Afrika'da Sufi Direniş*, trans. Fatih Tatlıoğlu, İstanbul, İnsan Yayınları, 1988, p. 27, 39.

³¹ Writers are especially interested in Uthman's opinions on Mahdi. Taheer Yusuf al-Waili and Ilham Mahmud al-Jadr, "el-İmbiraturiyetu'l-Fûâniyyetu'l-İslâmiyye ve Tesaddihâ el-Biritanî fi Garbi Afrikiyyâ", *Mecelletu'l-Kulliyeti'l-İslâmiyye*, volume 3, issue 10, 1430/2009, (p. 21-40), p. 25.

³² Özköse, *Sufi ve İktidar*, p. 175. See also: Kani, *Nijerya'da İslami Cihad*, p. 85; Hasan Isa Abd al-Zahr, *ed-Davetu'l-İslâmiyye fi Garbi Afrikiyyâ ve Kuyâmu'd-Devleti'l-Fûlânî*, Riyad, 1401/1981, p. 315.

³³ Muhammed S.Umar, "Movements and Opposers of Sufism in Nigeria", p.", trans. Süleyman Derin, *Tasavvuf*, IV-10, 2003, (p. 377-398), p. 381; Abdullah Abdürrezzak İbrahim, *Afrika'da Tasavvuf ve Tarikatlar*, trans. Kadir Özköse, Konya, Ensar Yayıncılık, 2008, p. 39-46.

³⁴ Abdurrahman Zeki, "Batı Afrika'da Dinî İslah Hareketleri", p. 275.

³⁵ The works of Fodio's digital texts and their English translations can be found at: <http://siiasi.org/digital-archive/shaykh-uthman-ibn-fuduye/>, 24.05.2015.

³⁶ Ahmet Kavas, "Uthman ibn Fodio", *DİA*, v.33, p. 466-467.

³⁷ For further information and references to these works, see: Özköse, *Sufi ve İktidar*, p. 75.

³⁸ Bahija al-Shazeli lists 101 references to his books and their library records. Muhammad Bello, *İnfâku'l-Meysûr*, ("Tajamatu al-Muellef wa asaruh"), p. 17.

³⁹ Uthman ibn Fodio, *İhyâu's-Sünne ve İhmâdü'l-Bid'a*, 2nd ed., inv. Ahmad Abdullah Bajur, Cairo, 1406/1985, p. 56, 68.

⁴⁰ Said ibn Nasir al-Ghamidi, *Hakikatü'l-Bid'ati ve Ahkâmihâ*, I-II, 3rd ed., Riyad, Maktabat al-Rushd, 1419/1999, vol.I, p.191-193.

difference between the faith of Fodio and Muhammad ibn Abd al-Wahhab who was influenced by Ibn Taymiyyah and spread his sect."⁴¹

In the books of Abdallah ibn Fodio, Uthman's brother, there were three citations of Ibn al-Qayyim al-Jawziya who is a student of Ibn Taymiyya. This situation caused suspicions that the Uthman's movement was influenced by Wahhabist sources. It is impossible to say that Uthman was influenced by Wahhabists or his movement was a part of Wahhabism.⁴² Muhammad al-Bahiy, opened a title on the influence of Ibn Taymiyyah in the introduction written by Uthman to his work titled *Ihya al-Sunnah*. According to al-Bahiy, Uthman was a student of Ibn Taymiyyah's books.⁴³ This claim is rejected as Uthman said on the grounds that "resorting to the Prophet is considered as shirk by Ibn Taymiyyah and Abd al-Wahhab."⁴⁴

It is possible to determine sectarian differences which are important for this article's subject. Wahhabism has been claimed to have influenced Muhammad ibn Abd al-Wahhab who believes in *Ahl al-Sunnah, firqa-i najiyyah*. Uthman ibn Fodio expresses his own denomination in his works with the words "Ash'ari".⁴⁵ His work titled "*Usûlü'l-Vilâye ve Şurûtuḥâ*" begins with the words "Uthman ibn Muhammad ibn Uthman, who is Fulani in birth, Maliki in sect, Ash'ari in faith says". His opinions are also suitable for the Ash'ari method.⁴⁶

The researchers who claim that Uthman was not affected by the Wahhabist invitation makes these points in particular: (1) Uthman is a Sufi member of an order with Ash'ari faith and Maliki sect. According to the faith of Muhammad ibn Abd al-Wahhab which is the faith of Ahl al-Sunnah and his sect is the sect of Ahmad in Hanbal. He is not a Sufi, on the contrary, he fought against the extremism of Sufis. (2) Muhammad ibn Abd al-Wahhab is from the school of Ibn Taymiyyah and his student Ibn Qayyim. But Uthman adhered to the sheikhs of Sufism and the order. (3) Although Uthman cites his sources in his works, there were no references to Muhammad ibn Abd al-Wahhab or Ibn Taymiyyah and Ibn Qayyim. (4) If there had been an influence, Uthman would have also established an Ibn Taymiyyah madrasah in the Hausa states and announced it like Muhammad ibn Abd al-Wahhab. (5) A Wahhabist influence is claimed through Jibril ibn Umar, who had pilgrimaged. Sheikh Jibril went on his second pilgrimage around 1200/1785. If the

---

⁴¹ Misbah ed-Din Junaid, *eş-Şeyh Osman b. Fodio al-Fulani and Akidatuhu ala Daw'i al-Qitab wa al-Sunnah*, (Mecca), Câmiatu Ummi'l-Kurâ, 1402/1982, p. 203.

⁴² Johnston, *Sokoto Halifeliği Dönemi Nijerya'da Etnik ve Dini Çatışma*, p. 153.

⁴³ Uthman ibn Fodio, *Ihyâu's-Sünne*, ("Introduction"), p. 14.

⁴⁴ Fathi Hasan al-Masri, "Introduction", Uthman ibn Fodio (Uthman Ibn Foduye), *Beyânu Vucûbi'l-Hicra ala'l-İbâd (Bayan wujub al-hijra ala'l-ibad)*, Sokota, Khartoum University, 1397/1977, p. 18.

⁴⁵ For example, see: Uthman ibn Fodio, *Tarîku'l-Cenne*, p. 6, <http://siiasi.org/wp-content/uploads/2014/12/tariql-janna-arabic.pdf>, 24.05.2015.

⁴⁶ al-Sakakir, p. 178-179, 285-286; Abd al-Zahr, "Beyne'd-Daveti'is-Selefiyye ve'd-Daveti'l-Fûlâniyye", p. 144; Abd al-Zahr, *ed-Davetu'l-İslâmiyye*, p. 330; Fathi Hasan al-Masri, "Introduction", Uthman ibn Fodio, *Beyânu Vucûbi'l-Hicra*, p. 2.

jihad had occurred with the encouragement of the Sheikh Jibril, it should have started thirty years ago. Uthman explains the reason for the jihad as that it was the only way left. Osman declared jihad in order to defend himself and his congregation. Hanbali sect was widespread within the community of Muhammad ibn Abd al-Wahhab and the Ash'ari faith wasn't present in Najd. Therefore, he was a member of the Hanbali sect. However, the environment which Uthman came from was different. Sufism was widespread there. Sufi sheikhs were followers of Ash'arism and the Maliki sect, as well. Therefore, Uthman's invitation was inclined to these factors forming the community he lived in.⁴⁷

Nigerian al-Iluri also notes that Uthman was a mujtahid who is Qadiri in Sufism, Ash'ari in faith, Maliki in fiqh. Uthman ibn Fodio's and Muhammad ibn Abd al-Wahhab's invitations are not connected. The assumption that Uthman went on pilgrimage, was influenced by Wahhabism there, and started the reform when he returned to his country is a presumption and prediction. Uthman did not go on pilgrimage or umrah, or even to any Arab area. Uthman ibn Fodio was in the Maliki sect, Ash'ari in faith and Qadiri in order. Whereas Muhammad Abd al-Wahhab is Hanbali and Salafi. Uthman cites the scholars he referenced in his works and he never referred to Muhammad ibn Abd al-Wahhab. Uthman ibn Fodio accepts resorting to the prophet and the saints.⁴⁸

Uthman ibn Fodio's statements in his works also reflect his mentality. His view on the discipline of Kalam is one evidence that shows this. Uthman ibn Fodio argues that Kalam is fard al-kifayah.⁴⁹ He also criticizes the extremist opinions arguing that knowing Kalam is obligatory for belief validity which causes disputes and misconception.⁵⁰ Uthman ibn Fodio's views on the adjectives are in line with the Ash'ari sect. Misbah ed-Din Junaid determines that Uthman was one of the following Ash'aris. For example, on the subject of ru'yatullah, the exile of the direction is criticized for not following the opinion of the Salaf. Uthman considers acknowledgement sufficient enough for faith. His exclusion of deeds in faith is criticized via a comparison with Salaf's opinion. Uthman did not decry the discipline of Kalam or prevent engagement in Kalam; his references the books of Kalam and he praised some of the scholars of Kalam. Uthman ibn Fodio commits

⁴⁷ al-Sakakir, p. 294; Abd al-Zahr, "Beyne'd-Daveti'is-Selefiyye ve'd-Daveti'l-Fûlâniyye", p. 152; Abd al-Zahr, *ed-Davetu'l-İslâmiyye*, p. 325.

⁴⁸ al-Iluri, *al-Islam fi Njarya and al-Sheikh Uthman ibn Fodio al-Fulani*, Cairo, Mektebetü'l-İskenderiyye, 1435/2014, p. 135, 136, 138, 140, 141-145. Cf. Andawi al-Tijani, "Osman dan Fudyu; Ebû Haraketi'l-İslâh fi Garbi Afrikiyyâ", *Majalat al-Ummah*, volume 4, issue 38, Qatar, 1404/1983, (p. 77-79), p. 78.

⁴⁹ Uthman ibn Fodio, *Fath al-Basair li-Tajkiki Waz'ı Ullumi el-Bewatin wa al-Zevâhir*, inv. Seyni Moumouni et Salou El-Hassan, Lyon: ENS Editions, 2012, p. 35-36.

⁵⁰ Hasan Isa Abd al-Zahr, *al-Dawatu'l-Islamiyyah fi Garbi Afrikiyah wa Qiyamu'd-Dawlati'l-Fulani*, Riyad, 1401/1981, p. 218; Özköse, *Sufi ve İktidar*, p. 276.

by resorting to bid'ah in terms of Wahhabist views by saying "for the sake of Muhammad."⁵¹

After finishing the topics with short explanations in the *Ihya al-Sunnah* chapter, with the statements from *Kavâidü'l-Ahkâm* of Abd al-Salam (d. 660/1262) he explains his opinion that the public doesn't need to know the details of Kalam. Uthman says that the heedful ones should produce ideas in regards to theological principles. Uthman ibn Fodio in Kalam is the *Şerhu Cevhereti't-Tevhîd* of Abd al-Salam ibn Ibrahim al-Lakani (d. 1078/1668). He conveys his view that "only acknowledgement is enough for faith in the world."⁵² Abu Abdillah Muhammad ibn Yusuf al-Senusi (d. 895/1490) has statements confirming this view in his book. Uthman ibn Fodio says "Those who praise the discipline of Kalam does it from one aspect and those who decry it does it from another. Both praising and decrying without a detailed explanation is wrong."⁵³

Uthman did not only write statements about Kalam in his book, but also taught them. Abdullah, Uthman's brother, notes that he had been receiving lectures from his older brother since the age of 13 and explains the lessons and texts that he received from him. Abdullah writes that he received books and commentaries of al-Sunusi from Uthman on the discipline of Tawhid.⁵⁴

Uthman ibn Fodio is a Sufi from the order of Qadiri from the Ash'ari and Maliki sect. He is a reformist against bid'ah and defended the recovery of sunnah. His efforts to recover sunnah and eliminate the bid'ahs caused him to be introduced as a Wahhabist. Like many movement leaders of his period, Uthman emphasized the Quran and the sunnah. Therefore, he is considered to have a Salafi aspect.⁵⁵ However, by taking his views which we see in his works into consideration, linking him to Wahhabism as a sect does not seem possible.

III - Izalatu'l-Bid'ah and Iqamatu's-Sunna Congregation

Today, Muslims in Nigeria love Uthman ibn Fodio as the most famous scholar and administrator.⁵⁶ In addition to the differences, the congregations in Nigeria boast by relating themselves to the Fodio movement. Today, Salafi summoners in

---

⁵¹ Misbah ed-Din Junaid, eş-Şeyh Osman b. *Fodio al-Fulani wa Akidatuhu ala Daw'i'l-Qitab wa's-Sunnah*, (Mecca), Câmîatü Ummi'l-Kurâ, 1402/1982, p. 101, 108-109, 167-171, 175-178, 231-233, 236-237.

⁵² *Ihyâu's-Sünne*, p. 73-77.

⁵³ Abdullah b. Fûdî, *Îdâu'n-Nusûh*, p. 555.

⁵⁴ Abd al-Zahr, *ed-Davetu'l-İslâmiyye*, p. 323.

⁵⁵ Kani, *The Islamic Jihad in Nigeria*, p. 21.

⁵⁶ Yasir Badawi Abd al-Majl Mustafa, Muhammad Bawa al-Nijayri, "ed-Da'vetü's-Selefiyye ve Eseruhâ ale'l-Müctemei'n-Nıceyrî eş-Şîmâli; Dirâse Meydâniyye alâ Cemâ'ati İzâleti'l-Bid'ati ve İkâmeti's-Sünne", *Mecelletü'l-Ullûm ve'l-Buhûsi'l-İslâmiyye*, Câmîatü's-Sudân li'l-Ulûm ve't-Teknuliçiya, 15 (2), 2014, (p.1-11), p. 4.

the region also say that they have adopted his method.⁵⁷ Abubakar Gumi⁵⁸ (Jumi), who influenced the establishment of the Izalatu'l-Bid'ah and Iqamatu's-Sunna congregation, speaks of Uthman ibn Fodio with appreciation. In the interview he gave in September, 1987, he says: "Our efforts for novation would have been in vain if not for the achievements of Uthman ibn Fodio."⁵⁹ Gumi refers to the views of Fodio especially when talking about the bid'ah.⁶⁰

The findings regarding some schools which opened in Nigeria during the British colonial period (1903-1960) are important for this topic. For example, the Kano Law School, which was established in 1934 by the British to enable judgeships, is one of these. This school was changed in 1947 to train teachers and was renamed School of Arabic Studies (SAS). SAS became a center of development for the new generation of ulama in Nigeria. Almost all of its graduates were anti-Sufism. Abubakar Gumi also graduated from this school.⁶¹

Nigeria gained independence in 1960. In the northern part of Nigeria, which was managed by the Federation, Ahmadu Bello, one of Uthman's family members, became the ruler between the years of 1954 and 1966. Abubakar Gumi also worked with Ahmadu Bello. In Mecca, where he pilgrimaged, Gumi was the interpreter of Ahmadu Bello. Ahmadu Bello appointed Gumi as the head of Nigeria Pilgrimage Office in 1957. Gumi accompanied Bello during his travels to the Arab states. In 1960, Gumi was appointed as the deputy grand kadi of Northern Nigeria, and in 1962 as the kadi. Bello, in 1961, led many people to become Muslims with the Jama'atu Nasril Islam, JNI organization. Under the name of Osmaniyyah, he tried to bring Muslims from the orders of Tijani and Qadiri together. Some research stated that the *Jama'atu Nasril Islam* (JNI) organization was founded by Gumi.⁶² Gumi received financial support from Saudi Arabia and Kuwait when he was the head of JNI.⁶³ Today, the head of the JNI congregation is Muhammad Sa'ad Abubakar, who is one of the descendants of Uthman ibn Fodio.⁶⁴

---

⁵⁷ Gumi's life can be read by his narration in his book. The copyright page of this book, which cannot be seen, is as follows: Abubakar Gumi, with Ismaila Tsiga, *Where I Stand*, Ibadan: Spectrum Books, 1992.

⁵⁸ Roman Loimeier, "Islamic Reform and Political Change: The Example of Abubakar Gumi and the Yan Izala Movement in Northern Nigeria", *African Islam and Islam in Africa. Encounters between Sufis and Islamists*, edit. Evers Rosanderve David Westerlund, London, Hurstand Company, 1997, (p.286-307), p. 286.

⁵⁹ Abubakar Mahmud Gumi, el-Akîdetü's-Sahîhabi-Muvâfakati'ş-Şerîa (The right belief is based on the shari'ah), Ankara, Hilal Yayınları, 1392/1972, p. 38, 41, 42, 56.

⁶⁰ Umar, "Nijerya'da Tasavvuf Hareketleri ve Muhalifleri", p. 389.

⁶¹ Ramzi Ben Amara, "Shaykh Ismaila Idris (1937-2000), the Founder of the Izala Movement in Nigeria", *Annual Review of Islam in Africa*, 11, 2012, (p. 74-78), p. 74.

⁶² Ramzi Ben Amara, *The Izala Movement in Nigeria: Its Split, Relationship to Sufis and Perception of Sharia Re-Implementation*, Ph.D. Thesis, Bayreuth University, 2011, p. 110.

⁶³ www.jni.com.ng

⁶⁴ Loimeier, "Islamic Reform and...", p. 288-291.

Ahmadu Bello was assassinated during the 1966 coup. Gumi was deprived of political support with the assassination of Bello, but he began to act more independently. In 1967, he started making speeches on Kaduna radio. In 1970, he started writing in the newspaper. When Gumi wrote the book *el-Akîdetü's-Sahîha bi-Muvâfakati'ş-Şerîa* in 1972, the dispute between Tijaniyyah and Qadiriyya orders began. Since the book was in Arabic, the dispute was limited between the struggling scholars. However, when his book that he wrote in Hausa language, was published in Zaria in 1981, the disagreement between Gumi and members of Sufism turned into a conflict in the village and town mosques of northern Nigeria.⁶⁵

Gumi's book, *el-Akîdetü's-Sahîha*, is not a systematic text of faith or Kalam. For example, the book does not include adjectives. Criticism of Sufism draws attention through the classical texts of the order of Tijaniyyah. It is possible to determine the sources of his statements on Kalam. Gumi defines faith as confirmation and acknowledgement. It is understood that he took the statement here from Tahawi's (d. 321/933) text of faith. He must have taken the statement about "equality in faith" Ibn Ebi al-Iz (d. 792/1390), who is the commentator of the Tahawi text.⁶⁶ Abd al-Aziz ibn Baz (d. 1999) receives objections and criticisms about the texts and his commentary.⁶⁷ These critics of Ibn Baz, who represent Wahhabi opinions, indirectly object to Gumi's citation and criticism. Abd al-Aziz ibn addresses Gumi himself about another subject. Gumi, who wrote a book about the death of Isa, wrote a book named *Hallu'n-Niza fi Mas'alati Nuzuli Isa ibn Maryam* and argued that Isa will not descend on the day of judgment. Abd al-Aziz ibn Baz asked Gumi to change this opinion of his.⁶⁸ In addition, in his tafsir titled *Raddal-Adhan* that was completed in 1392/1972, Gumi writes that he followed the faith of Salafism in regards to names and adjectives and that he benefited from the books of Abd al-Wahhab and the guidance of Abd al-Aziz ibn Baz.⁶⁹

In 1407/1987, Gumi was given the "King Faisal Service to Islam Award." The reasons for the award included his penned jihad to explain the true Islamic faith and his stance against bid'ahs and superstitions. His efforts in this field included his translation of the Quran into the Hausa language and compiling his book titled *el-Akîdetü's-Sahîha bi-Muvâfakati'ş-Şerîa* and his tafsir titled *Reddü'l-Ezhân*.⁷⁰

---

⁶⁵ Yet to be seen in this article, these are written about Gumi's book: Alex Thurston, "Abubakar Gumi's al-'Aqida al-Sahihah bi-Muwafaqat al-Shari'a: Global Salafism and Locally Oriented Polemics in a Northern Nigerian Text", *Islamic Africa*, Vol. 2, no: 2, (Winter 2011), p. 9-21.

⁶⁶ Ibn Ebi'l-İzz, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, ed. et-Türki, el-Arnaut, Beirut, Müessesetü'r-Risâle, 1411/1990, p. 459, 464.

⁶⁷ Ibn Baz, et-Talîkâtî'l-Bâziyye alâ Şerhi't-Tahâviyye, Riyad, Dâru İbn Kesîr, 1429/2008, p. 747.

⁶⁸ <http://www.binbaz.org.sa/node/8601>, 28.05.2015.

⁶⁹ Gumi's sources include the Jalalayn tafsir, Suleiman ibn Umar's book titled *elfutûhâtu'l-İlâhiyye bi-Tavzîhi Tefsîri'l-Celâleyn li'd-Dakâik'l-Hafiyye* on this tafsir, Sayyid Kutub's *Fi Zilâli'l-Kur'ân* and Ismail ibn Kasir's tafsir as well. Abubakar Mahmud Jumi (Gumi), *Reddü'l-Ezhân ilâ Me'ânî'l-Kur'ân*, Kaduna (Nigeria), Müessesetu Gumbi li'l-Ticâra, 1408/1987, p. 828.

⁷⁰ <http://kfip.org/ar/shaikh-abu-bakr-mahmoud-gumi/>

Faisal ibn Abd al-Aziz, the king of Saudi Arabia (1964-1975), is not known as a Wahhabist imam but as a Muslim leader with an Islamic view of the world. Rabita (Rabitatu'l-Alami'l-Islami, Muslim World League), founded in Mecca with the conference held during the pilgrimage in 1962 is considered to be a project of Faisal.⁷¹ Gumi is among the founders of Rabita.

Gumi's book titled *el-Akidetü's-Sahîha* is his greatest work against Sufism. Gumi is also a former order member. However, he left the Qadiri order in the 1950's. His criticism on Sufism mostly targets the Tijanniyyah order.⁷²

Two short salawats named "Salâtü'l-fâtih" and "Cevheretü'l-kemâl" which they consider that Ahmet al-Tijani (d. 1230/1815) received from the Prophet form basis of moral and method in the Tijanniyyah order. Gumi, believed that Salâtü'l-fâtih and Cevheretü'l-kemâl are more virtuous than the invocations recited by the members of other orders, and the non-Tijanians can not benefit from them even if they recite them.⁷³ Gumi's criticism includes these salawats, as well.

According to Gumi, "Salâtü'l-fâtih" is one of the malign bid'ahs practiced in his country. It not appropriate to use practices like this that are related to the Prophet. Gumi, criticizes the views on the life of the Prophet after his death in Ali Harazim's book titled *Cevâhirü'l-Me'ânî*, which is one of the classical sources of Tijanniyyah.⁷⁴ Gumi argues that the content of this book exceeds the limits of the religion.⁷⁵

Gumi states that in Sufism, for some people, religious rankings such as gaws and kutub are designated, and that all kinds of deeds of the people in these positions are accepted. It is requested that if these people do not follow the rules of the religion, they should not be disregarded. It is believed that these people know what parapsychology is, eliminate the faith of whom they wish, strengthen the faith of their beloved ones and know the unseen. But according to Gumi, these are all superstitions and false. Those who believe that these people are capable of doing these things are disbelievers.⁷⁶

According to Gumi, one should avoid books on the rankings of saints and Qadiriyyah prayers, books like *Cevâhirü'l-Me'ânî* that belong to the Tijanniyyah order, as well as all the books that take away from the religious and Arabic

---

⁷¹ Mehmet Ali Büyükkara, *İhvan'dan Cüheyman'a Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, İstanbul, Rağbet Yayınları, 2004, p. 183, 184, 188.

⁷² Muhammad S.Umar, "Nijerya'da Tasavvuf Hareketleri ve Muhalifleri", p. 389-390.

⁷³ Kadir Özköse, "Ticânî, Ahmad b. Muhammed", *DİA*, XLI, 130-133. For details, see: Jamil M. Abun-Nasr, *Son Dönem Tasavvuf Akımlarından Ticaniyye ve Tekrur Hareketi*, trans. Kadir Özköse, Ankara, Türkiye Diyanet Foundation, 2000, p. 59.

⁷⁴ Ali Harâzîm, *Cevâhirü'l-me'ânî*, edit. Abd al-Latif Abdurrahman, Beirut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1997, p. 103.

⁷⁵ Gumi, *el-Akidetü's-Sahîha*, p. 19-20, 23, 35.

⁷⁶ Gumi, *al-Akidatu's-Sahîha*, p. 44.

sciences, and the books calling people to enter into the service of one of the sheikhs. Gumi calls these books “*kutubu’ d-dasisa*”.⁷⁷

Regarding the prominent Tijaniyyah sheikh of the period, Ibrahim Niass⁷⁸ (Ibrahim Niasse, d. 1975), Gumi says “Hypocrisy came to Nigeria through sacrilege and impiety.” In an interview on 27 June 1978, Gumi, who stated that he contacts every scholar in order to benefit from customs, told that after the sacrilege of Ibrahim Niass was exposed, he broke off his relationship and became distant.⁷⁹

Every believer is a saint according to Gumi. One who says the confession of faith and does not have anything to eliminate it in themselves is a Muslim and is to be treated as a Muslim. The one who accepts everything brought by the Prophet in their heart is a believer. There is no way for us to know this. It is a secret between Allah and his servant. It will be different depending on the owner's confirmation and the extent of his practice. Anyone, whose confirmation transcends their desire and wrath, and whose every act is for Allah, who fears Allah and has hope in Allah, they are the saint⁸⁰ mentioned in the verse.⁸¹ These views of Gumi were also the subject of Protestant Islam debates.⁸²

According to Gumi, the enemies of Islam tried to prevent Muslim children from learning their religion and Arabic. They received support with the writing of the books that destroyed Sunnah in the name of discovery and power. They opened schools that teach the devastation of western culture. The children of the pagans whose fathers went around naked, were educated there and served in the state. They began to direct Muslims to daydream within the superstitions.⁸³

Together with the criticism of Gumi's Sufism, the Tijannis and Qadiris who had been discussing some issues earlier, cooperated and started to defend each other. They emphasized that those against Sufism had graduated from the schools opened by the British. These graduates misinterpret the Quran and insult the saints. This group was portrayed as the product of Gumi's Wahhabist supporters and of the British occupation's schools.⁸⁴

---

⁷⁷ Gumi, *el-Akîdetü's-Sahîha*, p. 79-80.

⁷⁸ Jamil M. Abun-Nasr, *Son Dönem Tasavvuf Akımlarından Ticaniyye ve Tekrur Hareketi*, p. 182.

⁷⁹ Muhammad al-Sani Umar Musa, “Ârâu'ş-Şeyh Ibrahim İnyâs es-Senegâli fî'l-Mizân”, *Kırââtun İfrikîyye*, issue: 5, 1431/2010, (p.4-21), p.8. For more details on the crisis between Gumi and Ibrahim Niass, see also: Rüdiger Seesemann, *The Divine Flood: Ibrahim Niasse and the Roots of a Twentieth-century Sufi Revival*. Oxford University Press, 2011, p. 227-229.

⁸⁰ Jonah, 62, 63: Unquestionably, for the allies of Allah there will be no fear concerning them, nor will they grieve. Those who believed were fearing Allah.

⁸¹ Gumi, *el-Akîdetü's-Sahîha*, p. 9, 17.

⁸² Roman Loimeier, “Is There Something like Protestant Islam?”, *Die Welt des Islams*, New Series, Vol. 45, Issue 2, 2005, p. 216-254.

⁸³ Gumi, *el-Akîdetü's-Sahîha*, p. 78.

⁸⁴ Umar, p. 388, 390, 396.

The organization of Izalatu'l-Bid'ah wa Ikamatu's-Sunnah⁸⁵, which conformed with Gumi's views, was founded on 8 February 1978 by İsmail İdris (1937-2000).⁸⁶ The struggle between Sufis and its allies was intensified by the establishment of the Izala. In the schools of the Izala groups, *Kitâbü't-Tevhîd* of Muhammad Abd al-Wahhab was taught and the books of Ibn Taymiyyah were brought from Saudi Arabia and distributed.⁸⁷

One of the issues discussed in Nigeria's recent history is the implementation of religious law in the country. In Nigeria, there were partial sharia practices in different regions. In 2001, Ahmad Sani Yerima, the administrator of the Zamfara region, implemented Shari'ah in the region he directed and called for other administrations in the northern regions. The public also demanded this.⁸⁸ Islamic sharia was previously recognized in Nigeria on issues of people. Conflicts arose with confrontations of the Christians when the state of Zamfara declared that they were putting Shari'ah in full force. In 2003, the number of states that implemented sharia was increased to eleven.⁸⁹

According to Gumi, the kadi who does not judge by Allah when he can, is fasiq if he believes that what he is doing is haram. If he believes that this is halal, he is a disbeliever. And whoever does not judge by what Allah has revealed - then it is those who are the disbelievers / wrongdoers / defiantly disobedient (al-Maidah 44, 45, 47). One, who takes a subject of the court of to a non-Muslim kadi when there is the possibility of taking it to a Muslim one, is fasiq; if she/he accepts that this is lawful, she/he is a disbeliever.⁹⁰

Jihadî Salafi Boko Haram congregation is another group in Nigeria that wants to implement religious rules. As can be seen below, the leader of the group, Abubakar Shekau, states that those who judge with the civil law (al-kawanibu'l-waz'iyya) are disbelievers.

IV - Boko Haram

The group known as "*Boko Haram*" calls itself "*Jama'at Ahl al-Sunnah li'd-Da'wah wa'l-Jihad*." *Boko Haram* means "The Western education system is haram" in Hausa

---

⁸⁵ www.jibwisnigeria.org

⁸⁶ Ramzi Ben Amara, "Shaykh Ismaila Idris (1937-2000), the Founder of the Izala movement in Nigeria", p. 74-78.

⁸⁷ Umar, "Nijerya'da Tasavvuf Hareketleri ve Muhalifleri", p. 393.

⁸⁸ Ahmad Murtada, "Cemâ'atü Boko Haram: Neş'etühâ ve Mebâdiühâ ve A'mâluhâ fî Niceryâ", *Kırââtun İfrikîyye*, issue: 12, 1433/2012, p. 14.

⁸⁹ These are Niger, Sokoto, Kano, Katsina, Kebbi, Jigawa, Bauchi, Borno, Youbi, Kaduna and Gombe. Muhammed Livauddin Ahmed, *el-İslâm fî Niceryâ*, p. 219-223 Lapidus says "In 2001, 20 Northern countries adopted Islamic law." Ira M. Lapidus, *İslâm Toplumları Tarihi*, trans. Yasin Aktay, M. A. Aktay, İstanbul: İletişim, 2013, II, p. 465.

⁹⁰ Gumi, *el-Akîdetü's-Sahîha*, p. 76.

language. It is also associated with the English word “book.”⁹¹ The name of Boko Haram became more well-known after the conflicts in August 2009. This group was named as “Yusufiyah” in the name of Muhammad Yusuf (1970-2009) who is considered to be the founder.⁹²

It is noted that the founder of Boko Haram, Muhammad Yusuf, was a student of Abu Bakar Gumi's ⁹³ or a follower of Ja'far Adam (d.2007) who is a member of the Izala.⁹⁴ According to a study, Ja'far Adam criticized Muhammad Yusuf about the deprivation of Muslims for opposing Western-style education.⁹⁵ On 13 April 2007, Sheikh Ja'far Adam was killed by unidentified persons during his morning prayers at Dorayi Juma'at Mosque in Kano.⁹⁶

There are also those who base the origin of Boko Haram on the Maitatsine movement in Nigeria.⁹⁷ The leader of the Maitatsine Movement, Muhammad Marwa, (d. 1980) is distinguished by his activities in Kano in northern Nigeria. Some extreme views such as the claim of being the prophet and rejection of Qiblah are being linked to Muhammad Marwa. His congregation is also introduced as being anti-western and anti-technology. Thousands have died in the conflicts involving the supporters of Muhammad Marwa.⁹⁸ It was recorded that Boko Haram's founder Mohammed Yusuf said what he was opposing was the cultural side of Western education, and that he was not against technology.⁹⁹

According to Ahmad Murtada, Muhammed Yusuf was a member of the *Muslim Brothers'* (Ikhwan) group in Nigeria. When an inclination towards Shia began, under the leadership of Ibrahim Zakzaky¹⁰⁰ in Ikhwan, another group approached Salafism.¹⁰¹ At that time, Muhammad Yusuf got closer to the Izalat al-Bid'a wa Ikamat al-Sunnah congregation and became the ruler (sadr) of the Yobe and Borno

---

⁹¹ Paul Newman, “The Etymology of Hausa boko”, <http://www.megatchad.net/publications/Newman-2013-Etymology-of-Hausa-boko.pdf>, 09.06.2015.

⁹² Ahmed Murtaza, “Cemâ'atü Boko Haram...”, p. 13-24.

⁹³ Ahmet Göksel Uluer, *Nijerya'da silahlı örgütler: Boko Haram ve Mend*, (Unpublished Master's Thesis), Ankara University Institute of Social Sciences Department of International Relations, Department of African Studies, 2014, p. 54.

⁹⁴ Gérard Chouin, Manuel Reinert&Elodie Apard, “Body count and religion in the Boko Haram crisis”, *Boko Haram: Islamism...*, (p. 2013-236), p. 214.

⁹⁵ Freedom Onuoha, “Boko Haram and the evolving Salafi Jihadist threat in Nigeria”, p.168.

⁹⁶ <http://www.nmfuk.org/jaafar.htm>, 10.08.2015.

⁹⁷ Abdurrahim Siradağ, “The Rise of Terrorist Groups in the Sub-Saharan Africa: Boko Haram and Al-Shabaab, SETA Analiz, May 2015, p. 11.

⁹⁸ Uluer, *Armed Organizations in Nigeria: Boko Haram and Mend*, p. 50-53. See also: Elizabeth Alloisichei, “The Maitatsine risings in Nigeria 1980-85: a revolt of the disinherited”, *Journal of religion in Africa*, XVII/3, 1987, p.194-208; Mervyn Hiskett, “The Maitatsine Riots in Kano, 1980: An Assessment”, *Journal of Religion in Africa*, Vol. 17, no. 3, 1987, p. 209-223.

⁹⁹ Tijani el-Miskin, “The Salaf, Jihadi Salafism and the Insurgency in Nigeria”, p. 161.

¹⁰⁰ For the movement under the leadership of Ibrahim Zakzaky, see: www.alharakah.net, www.islamicmovement.org

¹⁰¹ Ahmad Murtada, “Jamaat Boko Haram...”, p. 13-24.

regions. However, the supporters of Mohammed Yusuf started to disagree with *Izalat* over time, which caused them to leave *Izalat* and found a new group called *Jama'at Ahl al-Sunnah li'd-Da'wah wa'l-Jihad* in 2002. After a year, in 2003, some conflicts started to arise between the group and the security forces. The security forces caught Mohammed Yusuf alive in Ibn Taymiyyah Center/Mosque, which Muhammad Yusuf used, in 2009. Muhammad Yusuf's limbs were torn off and his corpse was left on the street.¹⁰² It has been questioned why he was not taken to court.¹⁰³ Boko Haram increased their number of attacks after their leader had been killed.¹⁰⁴

The text *Hâzihî Akîdetünâ ve Menhecünâ* is considered to belong to Mohammed Yusuf.¹⁰⁵ And the present leader of Boko Haram, Abu Bakar Shekau reads an epistle which he wrote to introduce his congregation to his religious fellows in a video, saying that his doctrines belong to Ahl al-Sunnah wa'l-Jamaah and that he aims to invite people to the Qur'an and true hadiths. There are some subjects such as dividing tawhid into two or three fractions, considering someone committing a major sin not to be an apostate, and making a distinction between the major and minor (akbar and asghar) sins among the subjects covered in the epistle. Shekau says that they accept what they see in Allah's book, the Sunnah of the Prophet and the Salaf ulama. He conveys the statements of Ibn Taymiyyah stating that if he does not declare anyone a disbeliever because of his/her sins unless he considers it halal. He refers to *al-Jawabu'l-Mufid* of Abdurrahman ibn Abd al-Hamid who interprets Muhammad ibn Abd al-Wahhab and his records in terms of polytheism. He conveys his statement, which belongs to Abdurrahman ibn Hasan, who is the grandson of Ibn Abd al-Wahhab and refers to a consensus on the idea that one can not be a Muslim unless one is away from grand shirk, is from Muhammad al-Asimi's *ed-Duraru's-Seniyye fi'l-Ecvibeti'n-Necdiyye*. Although Shekau opposes opinions accusing them of declaring people disbelievers, he uses statements declaring people disbelievers about certain groups. Those who are subject to democracy, those who judge by civil law (al-kawanibu'l-waz'iyah) and those who go to foreign and Western schools are considered to be disbelievers.¹⁰⁶

Ahmad Murtaza listed the books that Boko Haram members read. These include the books of Ibn Taymiyyah, Muhammad ibn Abd al-Wahhab and Saudi fatwa institution.¹⁰⁷

---

¹⁰² <http://www.aljazeera.com/news/africa/2010/02/2010298114949112.html>,
<https://www.youtube.com/watch?v=A0Yj5EnP-xU>, 10.06.2014.

¹⁰³ Ahmad Murtada, "Jamaatu Boko Haram", p.14.

¹⁰⁴ Sıradağ, "Sahra Altı Afrikası'nda Terörist Grupların Yükselişi: Boko Haram ve Eş-Şebab (The Rise of Terrorist Groups in the Sub-Saharan Africa: Boko Haram and Al-Shabaab", p. 13.

¹⁰⁵ This text is available online: <http://www.leechworld.com/files/download/1874/3.rar>, 10.06.2015.

¹⁰⁶ The video found was published on 26 January 2015.
<https://www.youtube.com/watch?v=1xbUBZ7uk1Q>, 09.06.2015.

¹⁰⁷ Ahmad Murtada, "Cemâ'atü Boko Haram...", p. 22.

Although their source person and books are the same, the explanation of the Saudi mufti about Boko Haram is noteworthy. In April 2014, female students were kidnapped from a school in Chibok in the Borno state in northern Nigeria.¹⁰⁸ During this incident that had worldwide repercussions, many celebrities called for attention with the statement "Bring Back Our Girls."¹⁰⁹ The mufti of Saudi Arabia made a statement on this incident, as they had dissociated themselves from similar Salafi groups in the past.¹¹⁰ Although they take the same person and books as their base, mufti Abdulaziz Al ash-Sheikh considered Boko Haram from the Kharijite sect and called it a deviated (dallah) group. According to him, Boko Haram causes Islam to look bad.¹¹¹

A few days after the Saudi mufti's statement, Sheikh Muhammad Sani Yahya Jingir, the head of the group *Izalatul-Bid'ah*, made a similar statement about Boko Haram and talked about "dishonoring Islam."¹¹² In the city of Jos in Ramadan (on 6 July 2015), many people died in the attack on the mosque, where Sheikh Muhammad Sani Yahya Jingir was in, the sheikh remained alive. It is noted that the sheikh has a book called *Boko Halal*.¹¹³ A number of accusations have been reported between the Izala group and Boko Haram regarding criticism, threats and suspicious events.¹¹⁴

On 1 February 2014, Sheikh Mohamed Awwal Adam Albani, who was described as a scholar and was engaged in scientific studies of Salafi movements in Nigeria, was assassinated.¹¹⁵ While some of the reporting websites related to the incident to Boko Haram and noted that the sheikh criticized the group,¹¹⁶ some of them added the information on the fact that the sheikh was against the government and was arrested many times.¹¹⁷

---

¹⁰⁸ <http://www.aa.com.tr/tr/dunya/314297--nijeryada-yaklasik-200-kiz-ogrenci-kacirildi>, 11.06.2015.

¹⁰⁹ <http://www.aa.com.tr/tr/rss/324995--kacirilan-kiz-ogrencilere-destek-artiyor>, 11.06.2015.

¹¹⁰ Mehmet Ali Büyükkara, "Separation That Became Deeper with 9/11: Suudî Selefiyye ve Cihadî Selefiyye", *Dinî Araştırmalar*, 2004, volume: VII, issue: 20, p. 205-234.

¹¹¹ <http://alhayat.com/Articles/2235083/>, 11.06.2015.

¹¹² <http://www.punchng.com/news/boko-haram-was-sponsored-to-smear-islam-jingir/>, 09.08.2015.

¹¹³ <http://www.bbc.com/news/world-africa-33406537>, 09.08.2015.

¹¹⁴ For a compilation of these news, see: Omar S. Mahmood, "Is Boko Haram Targeting Izala?", <http://africaconflictblog.com/2015/01/15/is-boko-haram-targeting-izala/>, 11.08.2015.

¹¹⁵ According to Nigerian Maiduguri university professor Tijani Al-Miskin, there are many Islamic movements in Nigeria. More than ninety percent of Islamic movements are inviting peacefully. Salafi movements can be categorized into three groups. The first one is engaging in scientific studies like Albani. Another group is focusing on summoning, preaching and education. The third group of Salafi movements is engaged in armed struggle like Boko Haram. <http://www.aa.com.tr/tr/dunya/251332--nijeryada-islami-hareketler-bariscil>, 09.08.2015.

¹¹⁶ <http://www.worldbulletin.net/muslim-world/128112/nigerias-leading-salafist-scholar-shot-dead>, 09.08.2015.

¹¹⁷ http://www.alukah.net/world_muslims/0/66091/, 09.08.2015.

Boko Haram is also frequently reported in the press. The Sultan of Sokoto, Muhammad Sa'ad Abu Bakar, who is one of the descendants of Fodio, called for Nigerians to unite to defeat¹¹⁸ the Boko Haram organization.¹¹⁹

V - Conclusion

The three movements that left their mark on the history of Muslims in Nigeria are addressed in their Salafi aspects. Uthman ibn Fodio, who contributed greatly to the spread of Islam in the region, and is a leader whose sect is the Maliki sect and who is a member of the Qadiri order. Taking his works into consideration, it can be concluded that Uthman is a member of the Ash'ari order. The fight against bid'ahs and the efforts to recover the sunnah made this movement look Salafi. There were also people associating this movement with Wahhabism. However, these claimants could not prove this relationship, and the assumptions put forward were not valid, and they were rejected by the evidence of those who opposed the claim of the Wahhabist influence on the movement.

Abu Bakar Gumi, who is known for his harsh criticism against the common orders in Nigeria, particularly the Tijaniyyah order and the *Izalatul-bid'a wa Ikamatu's-Sunnah* organization share closer opinions with the Wahhabists. Gumi notes that he followed the Salafi faith in regards to the names and adjectives and he benefited from the books of Muhammad ibn Abd al-Wahhab and explanations of Abd al-Aziz ibn Baz. Gumi was given the "Service to Islam Award" by Saudi Arabia.

Jama'at Ahl al-Sunnah li'd-Da'wah wa'l-Jihad or famously known as *Boko Haram* which is a Jihadist Salafi is a congregation founded by Muhammad Yusuf who was in the Izalat for a while. The Saudi mufti and Sheikh Jingir, the leader of the Izala group, criticize Boko Haram. There are media reports stating the Sultan of Sokoto, Muhammad Sa'ad Abu Bakar, who represents the Uthman ibn Fodio family, wants the public to fight against Boko Haram.

It is understood that the three movements, which are called Salafi in Nigeria, are different from each other. Individual studies are needed on each one. Although there are a wide range of literature in different languages related to these groups, Turkish studies are not yet at a sufficient level.

---

¹¹⁸ There are some video footage on the internet that features efforts to fight against Boko Haram. For example, images, if they are true, in the documentary "Nigeria's Hidden War" show people's despair.

See: <http://www.channel4.com/programmes/dispatches/on-demand/58946-001>,
https://www.youtube.com/watch?v=eOf8_ecDk3c, 11.06.2015.

¹¹⁹ <http://www.trthaber.com/haber/turkiye/boko-harama-kinama-128957.html>, 27.05.2015.

References

- Abdullah Abdürrezzak İbrahim, *Afrika'da Tasavvuf ve Tarikatlar*, trans. Kadir Özköse, Konya, Ensar Yayıncılık, 2008.
- Abdullah b. Fûdî, *İdâu'n-Nusûh*.
- Abdurrahim Sıradağ, "Sahra Altı Afrikası'nda Terörist Grupların Yükselişi: Boko Haram ve Eş-Şebâb", SETA Analiz, May 2015.
- Abdülfettah el-Guneymî, "Eserü Da'veti Muhammed b. Abdilvehhâb fi Garbi İfrikiyyâ".
- Abubakar Mahmud Gumi, *el-Akîdetü's-Sahîha bi-Muvâfakati's-Şerîa* (The right belief is based on the shari'ah), Ankara, Hilal Yayınları, 1392/1972.
- Ahmed Murtaza, "Cemâ'atü Boko Haram: Neş'etühâ ve Mebâdiuhâ ve A'mâluhâ fi Niceryâ", *Kırââtun İfrikiyye*, issue:12, 1433/2012.
- Ahmet Göksel Uluer, *Nijerya'da silahlı örgütler: Boko Haram ve Mend*, (Master's Thesis), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Afrika Çalışmaları Bilim Dalı, 2014.
- Ahmet Kavas, "İlûrî", *DİA*.
- Ahmet Kavas, "Kânimî", *DİA*.
- Ahmet Kavas, "Osman b. Fudî", *DİA*.
- Ahmet Kavas, "Sokoto", *DİA*.
- Ali Harâzîm, *Cevâhirü'l-meânî*, edited by Abdullatif Abdurrahman, Beirut, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417/1997.
- Bradford G. Martin, *Sömürgeciliğe Karşı Afrika'da Sufi Direniş*, trans. Fatih Tatlıhoğlu, İstanbul, İnsan Yayınları, 1988.
- Ebû Remle Muhammed el-Mansûr İbrahim, *İstivâullah ale'l-Arş, beyne teslîmi's-Selef ve tevîli'l-Halef*, 2nd ed., Sokoto, 1426/2005, www.saaaid.net/book/8/1705.doc, 30.05.2015.
- el-İlûrî, *el-İslâm fi Niceryâ ve's-Şeyh Osman b. Fûdî el-Fulânî*, Kâhire, Mektebetü'l-İskenderiyye, 1435/2014.
- es-Sekâkir, *Davetü's-Şeyh Muhammed b. Abdilvehhâb ve Da'vetü's-Şeyh Osman b. Fûdî*.
- Freedom Onuoha, "Boko Haram and the evolving Salafi Jihadis threat in Nigeria", *Boko Haram: Islamism, politics, security and the state in Nigeria*, ed. Marc-Antoine Pérouse de Montclos, Ibadan, African Studies Centre (ASC), 2014.
- Gérard Chouin, Manuel Reinert & Elodie Apard, "Body count and religion in the Boko Haram crisis", *Boko Haram: Islamism*.
- Hamdi Abdurrahman, "Nijerya ve iki hilafetin hikâyesi", <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/nijerya-ve-iki-hilafetin-hikayesi>, (13 Eylül 2014), 19.03.2015.
- İbn Bâz, *et-Talîkâtü'l-Bâziyye alâ Şerhi't-Tahâviyye*, Riyad, Dâru İbn Kesîr, 1429/2008.
- İbn Ebi'l-İzz, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, inv. et-Türkî, el-Arnaut, Müessesetü'r-Risâle, Beirut 1411/1990.
- John Azumah, "Boko Haram in Retrospect", *Islam and Christian-Muslim Relations*,

26 (1), 2015.

- Johnston, *Nijerya'da Etnik ve Dini Çatışma (Sokoto Halifeliği Dönemi)*.
- Kadir Özköse, "Fülâni Hareketi Önderleri İle Bornu Ulemasından el-Kânimî Arasında Gerçekleşen, Savaş Barış, Tekfir Uhuvvet Tartışmalarının Yer Aldığı Mektuplaşmalar", *Tasavvuf*, 2004.
- Kadir Özköse, "Ticânî, Ahmed b. Muhammed", *DİA*.
- Kadir Özköse, *Sufi ve İktidar*, 2nd ed., Ensar Yayıncılık, Konya 2008.
- Loimeier, "Islamic Reform and...".
- M. Hiskett, "Material Relating to the State of Learning among the Fulani before Their Jihâd", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London.
- Mehmet Ali Büyükkara, "Günümüzde Selefilik ve İslâmî Hareketlere Olan Etkisi", *Tarihte ve Günümüzde Selefilik*, Ahmet Kavas, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2014.
- Mehmet Ali Büyükkara, "Vehhâbilik", *DİA*.
- Mervyn Hiskett, *Hakikat Yolu*, trans. Kadir Özköse, Konya, Ensar Yayıncılık, 2008.
- Misbahuddin Cüneyd, *eş-Şeyh Osman b. Fûdî el-Fulânî ve Akîdetuhû 'alâ Dav'i'l-Kitâb ve's-Sünne*, (Mekke), Câmîatü Ummi'l-Kurâ, 1402/1982.
- Misbâhuddin Cüneyd, *eş-Şeyh Osman b. Fûdî el-Fulânî ve Akîdetuhû alâ Dav'i el-Kitâb ve's-Sünne*, (Mekke), Câmîatu Ummi'l-Kurâ, 1402/1982.
- Muhammed b. Ali es-Sekâkir, *Da'vetû's-Şeyh Muhammed b. Abdilvehhâb ve Da'vetû's-Şeyh Osman b. Fûdî; Dirâsetun Târîhiyyetun Mukârane*, Câmîatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1421/2000.
- Muhammed Bello, *İnfâku'l-Meysûr fî Târîhi Bilâdi't-Tekrûr*, tahk. Behice eş-Şâzelî, Rabat, Câmîat-ü Muhammed el-Hâmis, 1996.
- Muhammed es-Sânî Ömer Musa, "Ârâu's-Şeyh İbrahim İnyâs es-Senegâlî fi'l-Mîzân", *Kırââtun İfrikiyye*, issue:5, 1431/2010.
- Muhammed Livauddin Ahmed, *el-İslâm fî Nîceryâ ve Devru's-Şeyh Osman b. Fûdî fî Tersîhihî*, Beirut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.
- Muhammed S.Umar, "Nijerya'da Tasavvuf Hareketleri ve Muhalifleri", trans. Süleyman Derin, *Tasavvuf*, IV-10, 2003.
- Muhammed Yusuf, *Hâzihî Akîdetünâ ve Menhecünâ*.
- Mustafa Mis'ad, "Eseru Da'veti's-Şeyh Muhammed b. Abdilvehhâb fî Haraketi Osman b. Fûdî el-İslâhiyyei fî Garbi Afrîkiyyâ",
- Osman b. Fûdî, *Fethu'l-Besâir li-Tajkîki Vaz'ıUlûmi'l-Bevâtinve'z-Zevâhir*, inv. Seyni Moumouni et Salou El-Hassan, Lyon: ENS Editions, 2012.
- Osman b. Fûdî, *İhyâu's-Sünne ve İhmâdü'l-Bid'a*, 2.bs., inv. Ahmed Abdullah Bâcûr, Cairo, 1406/1985.
- Osman b. Fûdî, *Tarîku'l-Cenne*, <http://siiasi.org/wp-content/uploads/2014/12/tariql-janna-arabic.pdf>, 24.05.2015.
- Paul Newman, "The Etymology of Hausaboko", <http://www.megatchad.net/publications/Newman-2013-Etymology-of-Hausa-boko.pdf>, 09.06.2015.

- Ramzi Ben Amara, "Shaykh Ismaila Idris (1937-2000), the Founder of the Izala movement in Nigeria".
- Ramzi Ben Amara, *The Izala Movement in Nigeria: Its Split, Relationship to Sufis and Perception of Sharia Re-Implementation*, Ph.D. Thesis, Bayreuth University, 2011.
- Ramzi Ben Amara, "Shaykh Ismaila Idris (1937-2000), the Founder of the Izala Movement in Nigeria", *Annual Review of Islam in Africa*, 11, 2012.
- Rıza Kurtuluş, "Afrika'da Başlıca İslâmî Cihad ve Direniş Hareketleri", *DİA*.
- Roman Loimeier, "Islamic Reform and Political Change: The Example of Abubakar Gumi and the Yan Izala Movement in Northern Nigeria", *African Islam and Islam in Africa. Encounters between Sufis and Islamists*, edit. Evers Rosander ve David Westerlund, London, Hurstand Company, 1997.
- Saïd b. Nâsır el-Gâmidî, *Hakikatü'l-Bid'ati ve Ahkâmihâ*, I-II, 3rd ed., Riyad, Mektebetü'r-Rüşd, 1419/1999.
- Sıradağ, "Sahra Altı Afrikası'nda Terörist Grupların Yükselişi: Boko Haram ve Eş-Şebab".
- Uluer, *Nijerya'da Silahlı Örgütler: Boko Haram ve Mend*.
- Vehbe Zuhaylî, "Teessüru'd-Da'vâti'l-İslâhiyyeti'l-İslâmiyye bi-Da'veti's-Şeyh Muhammed b. Abdilvehhâb", *Buhûsu Usbûi's-Şeyh Muhammed b. Abdilvehhâb*, Riyad, Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1403/1983.
- Yasir Bedevî Abdülmecîl Mustafa, Muhammed Bâvâ en-Nîceyrî, "ed-Da'vetü's-Selefiyye ve Eseruhâ ale'l-Müctemei'n-Nîceyrî eş-Şimâlî; Dirâse Meydâniyye alâ Cemâ'ati İzâleti'l-Bid'ati ve İkâmeti's-Sünne", *Mecelletü'l-Ulûm ve'l-Buhûsi'l-İslâmiyye*, Câmiatü's-Sudân li'l-Ulûm ve't-Teknuliciya, 15 (2), 2014.
- <http://alhayat.com/Articles/2235083/>, 11.06.2015.
- <http://kfip.org/ar/shaikh-abu-bakr-mahmoud-gumi/>
- <http://siiasi.org/digital-archive/shaykh-uthman-ibn-fuduye/>, 24.05.2015.
- <http://www.aa.com.tr/tr/dunya/314297--nijeryada-yaklasik-200-kiz-ogrenci-kacirildi>, 11.06.2015.
- <http://www.aa.com.tr/tr/rss/324995--kacirilan-kiz-ogrencilere-destek-artiyor>, 11.06.2015.
- <http://www.aljazeera.com/news/africa/2010/02/2010298114949112.html>, <https://www.youtube.com/watch?v=A0Yj5EnP-xU>, 10.06.2014.
- <http://www.binbaz.org.sa/node/8601>, 28.05.2015.
- <http://www.leechworld.com/files/download/1874/3.rar>, 10.06.2015.
- <http://www.trthaber.com/haber/turkiye/boko-harama-kinama-128957.html>, 27.05.2015.
- <https://www.youtube.com/watch?v=1xbUBZ7uk1Q>, 09.06.2015.
- https://www.youtube.com/watch?v=eOf8_ecDk3c, 11.06.2015.

السلفية في نيجيريا*

د. آدم أرقان

جامعة اسطنبول - كلية الإلهيات: ademarikan@yahoo.com

الخلاصة:

يشكل المسلمون الغالبية من سكان نيجيريا البلد المهم في أفريقيا. وتحتل السلفية مكانة مهمة في تاريخ المسلمين في نيجيريا. وللشيخ عثمان بن فودة - صاحب الدور الكبير في نشر الإسلام في نيجيريا - دورٌ في مقاومة البدع وإحياء السنن. وظهرت حركة أخرى لمقاومة البدع باسم إزالة البدع، إضافة إلى حركة بوكو حرام، وهي حركة سلفية جهادية مشهورة تذكر كثيراً في وسائل الإعلام. وفي هذه الدراسة ندرس ونحلل تاريخ السلفية وعلاقة هذه الحركات بعضها مع بعض وأيضاً علاقتها بالفكر السلفي.

الكلمات المفتاحية: نيجيريا، عثمان بن فودة، بوكو حرام، السلفيون، إزالة

Nijerya'da Selefîler

Özet

Nijerya, nüfusunun çoğunluğu Müslümanlardan oluşan önemli bir Afrika ülkesidir. Nijerya Müslümanlarının tarihinde Selefîlik önemli bir yere sahiptir. Nijerya halkının Müslüman olmasında büyük katkısı olan Osman b. Fûdî, bid'atler ile mücadele etmiş, sünneti ihya etmeye gayret göstermiştir. Bid'atler ile mücadele eden bir diğer hareket İzâletü'l-bid'acematidir. "Boko Haram" diye meşhur SelefîCihâdî grup da sıklıkla basında kendinden söz etirmektedir. Bu çalışmayla bu hareketlerin tarihleri, görüşleri ve birbirleri ve Selefîlik ile olan ilgilerinin ortaya konulması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Nijerya, Selefîler, Osman b. Fûdî, İzâle, Boko Haram.

Salafies in Nigeria

Abstract

Nigeria is an important country where population is mainly composed of by Muslims. Salafism has an important place in the Nigerian Muslim's history. Osman B. Fudi, who has an important rollin spread of Islam in Nigeria, struggled against bid'ah, and who struggled to perform Sunnah. Another movement which struggled against bid'ah is Izala al-bida Community. Also Boko Haram is a popular Salafi Cihadist group which is widely mentioned in the media. In this study, the history, views and the connections of those groups with each other and with Salafism would be analysed.

Keywords: Nigeria, Salafi, Uthman b. Fûdî, Izala, Boko Haram.

* وهذه هي الترجمة العربية للدراسة بعنوان "Nijerya'da Selefiler" التي نشرت في العدد الأول والثاني من مجلة الإلهيات الأكاديمية. (آدم أرقان، السلفية في نيجيريا، الإلهيات الأكاديمية، ديسمبر ٢٠١٥، العدد: ١-٢، ص ٢٨٣-٣٠٢). من الواجب أن يستند في الإقتباس إلى المقالة التركية.

مدخل:

تنقسم المجموعات التي تسمي نفسها سلفية في أيامنا هذه تحت فروع متعددة، فبحسب أحد التقسيمات تنقسم إلى ثلاثة أقسام «السلفية السعودية الوهابية - السلفية الجهادية - السلفية السياسية»^(١) وتحت هذه الأقسام الثلاثة يمكن أن تندرج تصنيفات جديدة للفروع في هذا التصنيف الثلاثي يأخذ التأثير الوهابي حيزاً كبيراً في كثير من الأبحاث مثل بحث «المسلمون الوهابيون خارج المملكة السعودية» الذي أُلّف في القرن التاسع عشر الميلادي وهو بحث واسع الانتشار على الرغم من أنه لا يستند إلى أدلة قوية. من الحركات التي ظهرت في غرب أفريقيا حركة عثمان بن فودة. بحث تأثير الوهابية السعودية خارج السعودية الذي يعد بحثاً مرجعاً في القرن العشرين. إن تطور وسائل النقل والاتصال سهل التواصل بين الدول والجماعات المختلفة وبين علماء نجد. ومن هذه الجماعات في نيجيريا جماعة إزالة البدع وإقامة السنة^(٢).

إن مما يثير الاهتمام الحركة الإصلاحية التي بدأها عثمان بن فودة في شمال نيجيريا، والتي امتدت اليوم إلى داخل حدود أخرى.

إن جماعة إزالة البدع تأخذ شكل جماعة سلفية مؤسساتية في نيجيريا منذ عام ١٩٧٨ م. وجماعة بوكو حرام السلفية الجهادية نشأت ضمن هذه الجغرافيا^(٣).

يوجد اليوم الكثير من الدراسات الأدبية عن هذه المجموعة الثلاثية «سلفية جهادية وهابية»^(٤). ونحن سوف نتخذ من هذه المجموعات الثلاث أساساً لبحثنا وسنقدم المعلومات عنها.

حركة عثمان بن فودة:

لقد قامت حركة عثمان بن فودة في القرن التاسع عشر والقرن العشرين بنشر الإسلام في مواجهة التوسع الاستعماري الأوروبي، وذلك بحشد الحركات الإسلامية في مواجهة ذلك الاستعمار، فقد بدأت الحركة الجهادية في غرب أفريقيا قبل مجيء الاستعمار الأوروبي على يد عثمان بن فودة المنتسب إلى قبيلة فولاني^(٥). وقد كان للحركة الجهادية بقيادة عثمان بن فودة أكبر أثر في نشر الإسلام وتقويته في غرب أفريقيا^(٦).

(١) "Günümüzde Selefilik ve İslâmî Hareketlere Olan Etkisi, *Tarihte ve Günümüzde Selefilik*, Mehmet Ali (١) Büyükkara, ed. Ahmet Kavas, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2014, s.485-524

(٢) Vehhâbilik, Mehmet Ali Büyükkara, *DİA*, XLII, 611-615

(٣) "The Salaf, Jihadi Salafism and the Insurgency in Nigeria", *Tarihte ve Günümüzde Selefilik*, Tijani el-Miskin, ed. Ahmet Kavas, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2014, s. 157-171; "Boko Haram and the evolving Salafi Jihadist threat in Nigeria", *Boko Haram: Islamism, politics, security and the state in Nigeria* Freedom Onuoha, ed. Marc-Antoine Pérouse de Montclos, Ibadan, 2014, (ss.158-191), s.160. African Studies Centre (ASC)

(٤) Boko Haram in Retrospect, John Azumah, *Islam and Christian-Muslim Relations*, 26 (1), 2015, s.33-52

(٥) Afrika, Afrika'da Başlıca İslâmî Cihad ve Direniş Hareketleri, Rıza Kurtuluş *DİA*, I, 426-428

(٦) "Batı Afrika'da Dinî İslah Hareketleri", *Batı Gözüyle Tecdid: İslâm Dünyasında Tecdid Hareketleri*, Abdurrahman Zekî, 1700-1850, ed. Nail Okuyucu, İstanbul, Klasik, 2014, (s. 261-275), s. 267

ولد عثمان بن فودة في عام (١١٦٨هـ / ١٧٥٤م) في شمال بلاد الهوسا بالقرب من مدينة غالمي في بلدة ماراتا، وجاء لقب فودة^(٧) - أي: الفقيه باللغة الفولانية - من أبيه محمد الذي كان فقيهاً.

أخذ عثمان العلم عن أبيه وعن العلماء وأكثرهم من أقربائه، ثم بدأ بمرحلة التبليغ والتعليم، وكان أهم ما يعظ به في دروسه إحياء السنة والقضاء على البدع، وقد اعتنق الإسلام كثير من الناس بفضل إرشادات عثمان، وبمرور الوقت ازدادت دعوة عثمان قوة، ما أكسبه عداوة حكام المنطقة، خاصة الملك غوير ملك نافاتا ١٧٩٤-١٨٠١م والذي عاصر عثمان في ذلك الوقت، هذا الملك وقف من عثمان موقفاً عدائياً شديداً، فقد أصدر أمراً ملكياً برجوع المسلمين عن الإسلام إلى دينهم القديم، كما قام بمنع العمامة والحجاب في البلاد^(٨) وفي عام ١٨٠٣ حين استولى على عرش نافاتا كان بحاجة إلى مساعدة جماعة عثمان فعاملهم بشكل لطيف، لكنه سرعان ما حاول قتل عثمان، فقرر عثمان في سنة ١٢١٨ / ١٨٠٤ الهجرة بجماعته إلى بلاد غودو^(٩). ثم أرسل عثمان رسالة بعنوان ملك غودو وأمير المؤمنين إلى ملك نافاتا يطالبه بالخضوع والبيعة^(١٠). لكن ملك نافاتا رفض، فأعلن عثمان الجهاد على نافاتا، واستمرت الحروب بينهما مدة طويلة، لتنتهي في النهاية بانتصار عثمان ومقتل ملك نافاتا عام (١٢٢٢ / ١٨٠٨)^(١١). ثم شن عثمان الحملات (١٨١٢) على سوكتو التي أقامت الخلافة^(١٢).

وقد سُجِّل - مع وقع صعوبات الحروب أيضاً - على حكم عثمان قتل المعارضين السياسيين له بتهمة الارتداد. وهذه الوتيرة جعلت منه قدوة في اضطرابات الوضع السياسي في النيجر، والتي كان فيها أحد علماء المالكية المؤثرين في المنطقة بكتبه وأفكاره، وهو العالم محمد بن عبد الكريم الماغيلي (ت: ١٥٠٤ / ٩٠٨)^(١٣). فبعد انتهاء الحروب قام عثمان بتصنيف من يعد مسلماً ومن يعد مرتكب كبيرة، ثم دافع عن آرائه^(١٤) هذه، وينبغي التركيز على أن الكتابات التي ظهرت في بورنو مدة الحرب تعتبر وثائق هامة في هذا الموضوع، وقد قام

(٧) إيضاح النصح، عبد الله بن فودة، ص ٥٥٢، و "Material Relating to the State of Learning among the Fulani before Their Jihād", M. Hiskett, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, XIX/3(1957).

(٨) إنفاق المسور في تاريخ بلاد التكرور، محمد بيلو، تحقيق بهيجة الشاذلي، جامعة محمد الخامس، الرباط ١٩٩٦، ص ١٤٢.

(٩) إنفاق المسور في تاريخ بلاد التكرور، محمد بيلو، ص ٤٢، و *Sufi ve İktidar (Fülani İslahat Hareketi)*, Kadir Özköse، 2. bs., Konya, Ensar Yayıncılık, 2008, s. 101-103.

(١٠) إنفاق المسور في تاريخ بلاد التكرور، محمد بيلو ص ١٤٧.

(١١) إنفاق المسور في تاريخ بلاد التكرور، محمد بيلو ص ١٤٧، و *Sufi ve İktidar*, Özköse, s. 170.

(١٢) إنفاق المسور في تاريخ بلاد التكرور، محمد بيلو ص ١٧٠.

(١٣) *Sufi ve İktidar*, Özköse, s. 170; *Nijerya'da İslami Cihad*, Ahmed Muhammed Kani, çev. Ömer Gündüz, İstanbul, Şafak Yayınları, 1991, s. 82.

الشريعة والقانون والدراسات الإسلامية، قطر ١٤٠١ / ١٩٨٠، عدد ١، ص ١٤٤.

(١٤) "An Islamic Tradition of Reform in the Western Sudan from the Sixteenth to the Eighteenth", M. Hiskett, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, XXV, No. 1/3, 1962, (ss. 577-596), s. 558.

العالم محمد الأمين الكاميبي^(١٥) (١٧٧٥- ١٨٣٧) بالرد على هذه الآراء. فقد كتب الأمين لحكام منطقة سوكوتو في بعض رسائله أن بعض المعاصي المنتشرة بين الناس لا يصح أن تعد سبباً للتكفير^(١٦). وعندما أتم عثمان بن فودة بناء الدولة ترك إدارة شرقي البلاد لولده محمد بللو المتوفى (١٢٥٣- ١٨٣٧). وترك إدارة غرب البلاد لأخيه عبد الله المتوفى (١٨٢٩-١٢٤٥). توفي عثمان بن فودة في (٢٠ نيسان ١٨١٧ م - ٣ جمادى الآخرة ١٢٣٢ هـ). وقبره الآن في نيجيريا يعد مزاراً هاماً لمسلمي تشاد ونيجيريا^(١٧).

استمرت الدولة التي أسسها عثمان بن فودة مدة قرن من الزمان في حكم تلك المنطقة. وقد أنهى الاحتلال البريطاني لتلك المنطقة الحكم السياسي لهذه الدولة عام ١٩٠٣ بقتل الخليفة الطاهر آخر خلفاء الدولة في سوكوتو.

لقد عمل الاحتلال البريطاني على إنهاء عائلة عثمان بن فودة، مما جعل المسلمين في تلك المنطقة يعيشون في حالة فقدان للزعامة الدينية، وهذه الحالة من الضياع مستمرة إلى يومنا هذا، فالسلطان التاسع عشر لسوكوتو إبراهيم محمد مجيدي توفي في حادث تحطم طائرة ٢٩ تشرين الأول ٢٠٠٦، وجاء بعده محمد سعد بن أبي بكر بمنصب السكرتير العام لمجلس الشؤن الدينية في نيجيريا (NSCIA)^(١٨).

ومن العائلة نفسها شكل عضو المجلس الوزاري المنتخب أحمدو بللو في ولاية شمال نيجيريا جماعة نصر الإسلام لنشر دين الإسلام، وقد تم اغتياله في ٥ كانون الأول ١٩٦٦ في فترة الانقلاب على الحكم^(١٩).

لقد ربط البعض بين دولة محمد بن عبد الوهاب وحركة عثمان بن فودة، وقد تناول هذا الموضوع عدد من الباحثين في تأثير الحركة الوهابية، ويفترض البعض أن دولة عثمان بن فودة قامت على الأساس الفكري للدعوة الوهابية^(٢٠).

ويدعي البعض أنه قد ظهر الكثير من الحركات المتأثرة بالوهابية بعد قيام الدولة الوهابية، فيفترضون أن هؤلاء نقلوا الفكر الوهابي عن طريق رحلات الحج ولقائهم هناك بعلماء نجد، ثم حملهم هذه الآراء إلى بلادهم والدعوة إليها، ولا يقتصر الحديث على مجرد الافتراض، بل إنه يؤيد ما يدعيه براهين قاطعة^(٢١).

إن المدعين لمسألة تأثير الدعوة الوهابية على عثمان بن فودة يدعون أنه تم ذلك عن طريق رحلة الحج،

(١٥) Ahmet Kavas, *DİA*, XXIV, 311-312 «كلامي».

(١٦) "Fülâni Hareketi Önderleri İle Bornu Ulemasından el-Kânimî Arasında Gerçekleşen, Savaş Barış, Tekfir Uhuuvvet Tartışmalarının Yer Aldığı Mektuplaşmalar", Kadir Özköse, *Tasavvuf*, 2004, V-13, s.189-230; *Sokoto Halifeliği Dönemi Nijerya'da Etnik ve Dini Çatışma*, H. A. S. Johnston, çev. Kadir Özköse, Konya, Ensar Yayıncılık, 2008, s.156.

(١٧) Ahmet Kavas, *DİA*, XXXIII, 466-467 «عثمان فودة».

(١٨) www.nscia.com.ng

(١٩) Ahmet Kavas, *DİA*, XXXVII, 351-352 «سوكوتو».

(٢٠) تأثر الدعوات الإصلاحية الإسلامية بدعوة الشيخ محمد بن عبد الوهاب، وهبة الزحيلي، بحوث أسبوع الشيخ محمد بن عبد الوهاب، جامعة الإمام محمد بن سعود، الرياض ١٤٠٣ - ١٩٨٣، ص ٣٢٩.

(٢١) دعوة الشيخ محمد بن عبد الوهاب ودعوة الشيخ عثمان بن فودي: دراسة تاريخية مقارنة، محمد بن علي بن محمد سكاكر، بحوث أسبوع الشيخ محمد بن عبد الوهاب، جامعة الإمام محمد بن سعود ١٤٢١ / ٢٠٠٠، ص ٢٩٣.

فقد نقلت تعاليم الحركة الوهابية عن طريق عثمان الذي ذهب إلى الحج أو عن طريق معلمه جبريل بن عمر الذي ذهب إلى الحج أيضاً^(٢٢).

ذهب عثمان إلى مكة لأداء فريضة الحج في عام (١٢٢٠/١٨٠٦) ورأى كتب محمد بن عبد الوهاب واستنسخ بعضها. ولقد أيقظت هذه الأفكار الجديدة في نفسه محاربة البدع التي كانت في بلده^(٢٣). ولا نستطيع أن نحدّد تاريخ حجّه ومشاهدته تلك الكتب؛ لأنّ المصادر لا تتحدّث عن ذلك، ولأنّ بعض المصادر تقول: إنّ استأذن أباه ولكنه لم يسمح له بالذهاب، وهذا ما نقل عن أخيه عبد الله بن فوده^(٢٤) ويؤيّد هذا ما نجد في بعض أشعار عثمان أنّه لم يستطع أن يذهب إلى الحجّ^(٢٥).

ولقد تكلم بعضهم عن عثمان بن فودة اعتماداً على قول الوهابية، فمنهم من قال: «إنّ الهوسا لم يكن وهابياً أصلاً» كمر فينهيست، وإنّ الشيخ عثمان في المبادئ الأساسية بعيد عن الوهابية. ومنهم من قال: إنّ «لا يعتمد على أفكار الوهابية دائماً» كشيخه جبريل بن عمر^(٢٦). ومنهم من يقول «ردّ الوهابية بتامها» كمارتين^(٢٧). كان عثمان بن فودة ينتسب إلى طريقة قادريّة صوفيّة^(٢٨). ولقد تكلم قادر أوزكوسي عن تصوّف عثمان بن فودة متوسّعاً. وأبطل أقوال الذين قالوا: إنّّه لم يكن صوفياً قط^(٢٩).

ولعثمان بن فودة ما يقارب ١٥٠ كتاباً ورسالة، أثبتت ١١٥ منها^(٣٠). أمّا الباقي فلم يصل إلينا حتى الآن. ومائة كتاب منسوب إلى ابنه محمد بيللو^(٣١). ولقد طبع من كتب عثمان «إحياء السنة وإخماد البدعة» وفي هذا الكتاب نقطة مهمّة مثيرة للاهتمام متكرّرة في نهاية كلّ موضوع، وهي مهمّة بالنسبة لموضوعنا، وهي قوله: «اللهم ارزقنا اتباع سنّة سيّدنا محمد ووقفنا بحرمة ماء وجهه»^(٣٢)، فهذه الكلمة الأخيرة بدعة مطلقة عند

(٢٢) أثر دعوة الشيخ محمد بن عبد الوهاب في حركة عثمان بن فودة الإصلاحية في غرب أفريقيا، مصطفى مسعد، بحوث ندوة دعوة الشيخ محمد بن عبد الوهاب، جامعة الإمام محمد بن سعود الإسلامية، الرياض ١٤٠٣/١٩٨٣، ص ٤٣٢، و Islam'in Tebliğ Tarihi, Thomas Walker Arnold, çev. Bekir Yıldırım, Cenker İlhan Polat, İstanbul, İnkılap, 2007, s. 418; Sokoto Halifeliği Dönemi Nijerya'da Etnik ve Dini Çatışma, Johnston, s. 154

(٢٣) أثر دعوة الشيخ محمد بن عبد الوهاب في غرب أفريقيا، عبد الفتاح الغنيمي، بحوث أسبوع الشيخ محمد بن عبد الوهاب دعوة الشيخ محمد بن عبد الوهاب، جامعة الإمام محمد بن سعود الإسلامية، الرياض ١٤٠٣/١٩٨٣، ص ٣٥٣، ومن أعلام السلفية في أفريقيا: الشيخ عثمان بن فودة، عبد القادر محمد. السباعي، مجلة التوحيد، جماعة أنصار السنة المحمدية، القاهرة ١٤١٣/١٩٩٢ و عدد ٥، ص ٤٥.

(٢٤) إيضاح النصح، عبد الله بن فودة، ص ٥٥٥.

(٢٥) الإسلام في نيجيريا ودور الشيخ عثمان بن فودة في ترسيخه، محمد لواء الدين، دار الكتب العلمية، بيروت ٢٠٠٩، ص ٨٨، ٩٠-٩٥، ١٤٣.

(٢٦) Hakikat Yolu, Mervyn Hiskett, çev. Kadir Özköse, Konya, Ensar Yayıncılık, 2008, s. 185 (٢٧) Sömürgecilğe Karşı Afrika'da Sufi Direniş, Bradford G. Martin, çev. Fatih Tatlıoğlu, İstanbul, İnsan Yayınları, 1988, s. 27, 39

(٢٨) Sufi ve İktidar, Özköse, s. 175. Ayrıca bakınız: Nijerya'da İslami Cihad, Kani, s. 85 (٢٩) "Nijerya'da Tasavvuf Hareketleri ve Muhalifleri", Muhammed S.Umar, çev. Fatih Tatlıoğlu, İstanbul, İnsan Tasavvuf, IV-10, 2003, (ss. 377-398), s. 381; Abdullah Abdürrezzak İbrahim, Afrika'da Tasavvuf ve Tarikatlar, çev. Kadir Özköse, Konya, Ensar Yayıncılık, 2008, s. 39-46

(٣٠) «عثمان فودة»، Ahmet Kavas, DİA, c.33, s. 466-467.

(٣١) إنفاق المسور في تاريخ بلاد التكرور، محمد بيللو ص ١٧.

(٣٢) إحياء السنة وإخماد البدعة، عثمان بن فودي، القاهرة ١٤٠٦/١٩٨٥، ص ٥٦، ٦٨.

الوهابيين، فعند الغامدي مثلاً: هذا القول من التوسل البدعي^(٣٣). وعند مصباح الدين جنيد: كلمة «بحرمة ماء وجه محمد» تفرّق بين عقيدة عثمان وبين عقيدة محمد بن عبد الوهاب الذي تأثر بمذهب ابن تيمية ونشره، والفرق ظاهر جداً^(٣٤).

ولقد وجد من كتب أخيه عبد الله بن فوده ثلاثة كتب لابن القيم الجوزية تلميذ ابن تيمية. وهذا مما يورد الشك بأن عثمان تأثر ولو قليلاً بكتب الوهابية. ومع القول: إن عثمان قد تأثر بكتبهم فهذا لا يعني أن نقول إن حركته حركة وهابية^(٣٥). ولقد تكلم محمد البهي عن مقدّمة كتاب «إحياء السنة» لعثمان فقال: «إن عثمان قد تتلمذ على كتب ابن تيمية»^(٣٦)، فإذا عرضنا هذا القول على فعل عثمان نرى أن ابن تيمية ومحمد قد قالوا: إن التوسل بالنبي شرك، فهذا مما يجعلنا لا نقبل هذا القول^(٣٧). ولأجل موضوعنا يمكن أن نقول إن مذهبهم مختلفة؛ فمحمد بن عبد الوهاب (عند السكاكر) من أهل السنة الذين يعتقدون بعقيدة الفرقة الناجية، وعثمان بن فوده في تأليفاته أشعريّ المذهب. ولقد نصّ في كتاب «أصول الولاية وشروطها» أنه: فلانّ النسب مالكيّ المذهب وأشعريّ العقيدة. مما يؤيد أن آراءه موافقة للأشعري^(٣٨).

ويمكن أن نلخص أقوال الذين يقولون: إن عثمان لم يتأثر بالدعوة الوهابية على النحو الآتي:

- ١- عثمان أشعريّ العقيدة مالكيّ المذهب منتسب إلى طريقة صوفيّة. فعقيدة محمد بن عبد الوهاب عند السكاكر عقيدة أهل السنة ومذهبه مذهب أحمد بن حنبل وليس صوفياً، بل قاتل المعتدين من الصوفية.
- ٢- محمد بن عبد الوهاب من مدرسة ابن تيمية وتلميذه ابن القيم الجوزية، أمّا عثمان فانتسابه إلى شيوخ التصوّف والطريقة.
- ٣- ومع ذكره المصادر في مؤلفاته إلاّ أنّه لم يذكر محمد بن عبد الوهاب ولا ابن تيمية ولا ابن القيم الجوزية.
- ٤- لو كان قد تأثر بهم أو بكتبهم لكان أسس مدرسة باسم مدرسة ابن تيمية في مملكة «هوساوة» (Hausa). كما فعل محمد بن عبد الوهاب.
- ٥- يدّعون أنّه تأثر بالوهابية عن طريق الحاجّ جبريل بن عمر. ولقد حجّ الشيخ جبريل المرّة الثانية في عام (١٢٠٠ / ١٧٨٥). فإذا كان جاهد بسبب تشجيع الشيخ جبريل لكان قبل ثلاثين سنة. ولقد أعلن عثمان الجهاد ليدافع عن نفسه وعن حزبه، ولأنّه لم يبق طريق غيره.
- ٦- إنّ المذهب الحنبلي كان منتشرًا في بيئة محمد بن عبد الوهاب، ولذلك كان منتسباً إلى الحنبلية، ولم يكن يوجد

(٣٣) حقيقة البدعة وأحكامها، سعيد بن ناصر الغامدي، مكتبة الرشد، رياض ١٤١٩/١٩٩٩، (١/ ١٩١).

(٣٤) الشيخ عثمان بن فودي الفلاني وعقيدته على ضوء الكتاب والسنة - الرسالة العلمية، جنيد، مصباح الدين، جامعة أم القرى، ١٤٠٢/١٩٨٢، ص ٢٠٣.

(٣٥) *Sokoto Halifeliği Dönemi Nijerya' da Etnik ve Dini Çatışma*, Johnston, s. 153 (٣٥)

(٣٦) إحياء السنة، عثمان بن فودي، ص ١٤.

(٣٧) *Beyânu Vucûbi'l-Hicra ala'l-Îbâd (Bayan wujub al-hijra ala'l-ibad)*, Fethi Hasan Masri, "Introduction", (٣٧)

.Osman b. Fûdi (Uthman Ibn Foduye), Sokota, Khartoum University, 1397/1977, s. 18

(٣٨) سكاكر، ص ٢٩٤، وبين الدعوة السلفية والدعوة الفولانية، حسن عيسى عبد الظاهر ص ٣٣٠.

أشعري هنالك. أما بيئته عثمان فكان التصوّف منتشرًا فيها، وعقيدة الصوفية هي العقيدة الأشعرية، ومذهبهم هو المذهب المالكي، ولذا كان عثمان منتسبًا إليهم، وكانت دعوته وأفكاره ماثلة إليهم^(٣٩).

ولقد قال الإلّوري: إنّ عثمان قادريّ في التصوف، وأشعريّ في العقيدة، ومجتهد مالكي في الفقه. ولا يوجد علاقة بين دعوة عثمان وبين محمد بن عبد الوهاب. وأنّ القول بذهاب عثمان إلى الحجّ وتأثيره بالوهابية إنما هي عبارة عن ظن لا غير؛ لأنّه لم يذهب إلى حجّ ولا عمرة، وحَتّى لم يذهب إلى أيّ بلد عربيّ. فهو مالكيّ المذهب أشعريّ العقيدة قادريّ الطريقة. ومحمد بن عبد الوهاب حنبليّ المذهب وسلفيّ. وعثمان يذكر أسماء المصادر ومؤلفيهم ولم يذكر محمد بن عبد الوهاب في أيّ من كتبه. وعثمان بن فودة يميز التوسّل بالنبيّ والأولياء^(٤٠).

إنّ الكلمات والجمل التي في مؤلّفات عثمان تعبر عن ذهنيته، ويدلّنا على هذا آراؤه في علم الكلام، فهو يرى علم الكلام من الفروض الكفائية التي إذا قام به البعض سقط عن الآخرين^(٤١) وآراؤه موافقة للأشعري في موضوع صفات الله. ويقول مصباح الدين جنيد: إن عثمان من بين متأخري علماء الأشاعرة، لم يذمّ علم الكلام ولم يشغله علم الكلام، وقد زاد في بعض كتب علم الكلام، ومدح بعض علمائه فيه. وقوله «بحرمة ماء وجه محمد» من التوسّل البدعي عند الوهابية^(٤٢).

وبعد تعريف وجيز عن الإيمان في كتابه «إحياء السنّة» سرد قول عزّ الدين بن عبد السلام من كتاب «قواعد الأحكام» بيّن فيه أنّه ليس مفروضاً على كلّ أحد تعلّم علم الكلام إنما هو فرض كفاية. أمّا الذين أتوا بصيرة فيلزمهم الاشتغال بعلوم أساسيات العقائد. ويسرد أيضاً قول عبد السلام بن إبراهيم اللقاني من كتابه «شرح جوهره التوحيد»: الإيمان في الدنيا كاف بالإقرار. وسرد ما يؤيد هذا القول من كلام أبي عبد الله محمد بن يوسف السنوسي. وبعد أن تحدّث عن الكلام ومن يمدحه ومن يذمه قال: الذين يمدحون الكلام من جهة والذين يذمونهم من جهة أخرى من دون بحث دقيق أو علم فكلاهما مخطئ^(٤٣).

ولم يكتف عثمان بتأليف الكتب فحسب بل قام بالتدريس والتعليم. قال أخوه عبد الله بأنّه بدأ يدرس عند أخيه لما كان في سنّه الثالثة عشرة. وتحدّث عن المتون والدروس التي أخذها عنه. ويقول: إنّه قرأ في موضوع علم التوحيد كتب السنوسي وشرّحه^(٤٤).

(٣٩) سكاكر، ص ٢٩٤، وبين الدعوة السلفية والدعوة الفولانية، حسن عيسى عبد الظاهر ص ١٥٢، والدعوة الإسلامية، عبد الظاهر ص ٣٢٥.

(٤٠) الإسلام في نيجيريا والشيخ عثمان بن فوديو الفلاني، آدم عبد الله الألوري، مكتبة الإسكندرية، القاهرة ١٤٣٥ / ٢٠١٤، ص ١٣٥، ١٣٦، ١٣٨، ١٤٠، ١٤١، ١٤٥.

(٤١) فتح البصائر لتحقيق وضع علوم البواطن والظواهر، بابن فودي، Lyon: ENS Edition، ٢٠١٢، ص ٣٥-٣٦.

(٤٢) الشيخ عثمان بن فودة الفلاني وعقيدته على ضوء الكتاب والسنّة، مصباح الدين جنيد، مكة، جامعة أم القرى، ١٩٨٢ / ١٤٠٢، ص ١٠١-١٠٩، ١٦٧-١٧١، ١٧٥-١٧٨، ٢٣١-٢٣٣، ٢٣٦-٢٣٧.

(٤٣) إحياء السنّة وإخماد البدعة، عثمان بن فودي ص ٧٣-٧٧.

(٤٤) إيضاح النصوص، عبد الله بن فودي ص ٥٥٥.

عثمان بن فودة أشعريّ ومالكبيّ المذهب وقادريّ في الطريقة الصوفية. محارب للبدعة وداع لإحياء السنة، ومن أجل هذه الخصوصية نسبه بعضهم إلى الوهابية. ومن أجل تعلقه بالقرآن والسنة عرفه بعضهم بالسلف^(٤٥). ولكن إذا نظرنا إلى آثاره كلّها فإنّه لا يمكن أن نقول: إنه وهابي ولا نستطيع أن نربط بينه وبين الوهابية.

جماعة إزالة البدع وإقامة السنة:

إن المسلمين في نيجيريا وحتى في عصرنا الحاضر يكتنون محبة كبيرة لعثمان بن فودة كأشهر وأهم عالم وقائد^(٤٦). وإن الجماعات الموجودة في نيجيريا ومع اختلافاتها تنسب نفسها إلى عثمان بن فودة وتفخر بهذا الانتساب. وإن دعاة السلفية في المنطقة في وقتنا المعاصر يعربون عن تبنّيهم لمنهج أياً^(٤٧). وكذلك فإن أبا بكر جومي^(٤٨) يثني على عثمان بن فودة الذي تأثر بأرائه في تأسيس جماعة إزالة البدع وإقامة السنة، ويتحدث عنه بتقدير وإعجاب كبير، فقد قال جومي في تصريح أدلى به عام ١٩٨٧م: «لولا نجاح عثمان بن فودة، لما كان لجهودنا وأعمالنا التجديدية أية قيمة تُذكر»^(٤٩). وعندما يتحدث جومي وخاصة عن مسألة البدع فإنه يشير على الدوام إلى آراء عثمان بن فودة^(٥٠).

من المهم للموضوع الذي نتناوله إيراد توضيحات ومعلومات حول بعض المدارس المؤسسة في نيجيريا خلال فترة الاحتلال الإنكليزي (١٩٠٣ - ١٩٦٠):

تُعد مدرسة القانون في كاتو التي أسسها الإنكليز بهدف إعداد وتخريج القضاة واحدة من هذه المدارس، وقد طرأ على هذه المدرسة عام ١٩٤٧ تغيير، لتصبح مدرسة لإعداد المعلمين، وأُطلق عليها اسم مدرسة العلوم العربية. وبذلك فقد تحولت هذه المدرسة إلى مركز لإعداد وتخريج جيل جديد من العلماء في نيجيريا. وقد تخرج أبو بكر جومي أيضاً في هذه المدرسة^(٥١).

حصلت نيجيريا على استقلالها في عام ١٩٦٠م. وتولى أحمدو بللو الذي ينحدر من أسرة عثمان بن فودة إدارة الإقليم الشمالي لنيجيريا التي طبّق فيها الحكم الفيدرالي، وذلك بين عامي (١٩٥٤ - ١٩٦٦م). وتعاون أبو بكر جومي مع أحمدو بللو في تلك الفترة، حيث عمل جومي مترجماً لأحمدو بللو خلال زيارته لمكة بقصد أداء مناسك الحج. وفي عام ١٩٥٧م قام أحمدو بللو بتعيين جومي رئيساً لدائرة الحج في نيجيريا. وكان جومي

(٤٥) الدعوة الإسلامية، عبد الظاهر ٣٢٣.

(٤٦) الجهاد الإسلامي في نيجيريا، كاني ص ٢١.

(٤٧) الدعوة السلفية وأثرها على المجتمع النيجيري الشمالي، ياسر بدوي عبد المجيد مصطفى: دراسة على جماعة إزالة البدعة وإقامة السنة، مجلة العلوم وبحوث الإسلامية، جامعة السودان للعلوم والتكنولوجيا، ٢٠١٤، ١٥ (٢)، ص ٤.

(٤٨) انظر حياة غومي في: Spectrum Books, 1992, Ibadan: with Ismaila Tsiga, Abubakar Gumi, Where I Stand, Ibadan: Spectrum Books, 1992.

(٤٩) "Islamic Reform and Political Change: The Example of Abubakar Gumi and the Yan Izala Movement in Northern Nigeria", Roman Loimeier, African Islam and Islam in Africa. Encounters between Sufis and Islamists, edit. Evers Rosander David Westerlund, London, Hurstand Company, 1997, (ss.286-307), s. 286.

(٥٠) العقيدة الصحيحة بموافقة الشريعة، أبو بكر محمود غومي، مكتبة الهلال، أنقرة ١٣٩٢/١٩٧٢، ص ٣٨، ٤١، ٤٢، ٥٦.

(٥١) "Nijerya'da Tasavvuf Hareketleri ve Muhalifleri", Umar, s. 389.

يرافق أحمدو بللو أثناء زيارته التي يقوم بها إلى الدول العربية. وقد تم تعيين جومي مساعداً لكبير قضاة نيجيريا الشمالية عام ١٩٦٠، ومن ثم عُيّن قاضياً في العام ١٩٦٢. لقد أصبح أحمدو بللو سبباً في دخول أعداد كبيرة من الناس إلى الإسلام، وذلك من خلال منظمة «جماعة نصر الإسلام» التي أسسها عام ١٩٦١ م. وعمل على جمع المسلمين من الطريقة التيجانية والقادرية تحت اسم «العثمانية». ويذهب بعض الباحثين إلى أن منظمة نصر الإسلام قد تم تأسيسها من قبل أبي بكر جومي^(٥٦). وقد كان جومي يتلقى الدعم المالي خلال فترة رئاسته لمنظمة «جماعة نصر الإسلام» من السعودية والكويت^(٥٧). ويتولى رئاسة منظمة «جماعة نصر الإسلام» اليوم محمد سعد أبو بكر الذي ينحدر من أسرة عثمان بن فودة^(٥٨).

قُتل أحمدو بللو بعملية اغتيال خلال أحداث الانقلاب الذي حصل عام ١٩٦٦ م. وحُرم جومي بمقتل بللو الدعم والمساندة السياسية، إلا أنه بدأ بالعمل والتحرك باستقلالية أكبر. وبدأ في العام ١٩٦٧ بالتحدث على أثر إذاعة كادونا، وفي عام ١٩٧٠ بدأ الكتابة في الصحف.

بدأ الصراع والتصادم مع الطريقة التيجانية والقادرية عندما ألف جومي كتابه الذي سماه «العقيدة الصحيحة بموافقة الشريعة» وذلك عام ١٩٧٢. ولكن الصراع بقي محصوراً في البداية بين العلماء لكون الكتاب مؤلف باللغة العربية. ولكن لما طبع ونشر الكتاب الذي ألفه بلغة الهوسا في عام ١٩٨١ تحول الخلاف القائم بين أتباع جومي والتصوف إلى تصادم وقتال في مساجد المدن والبلدات الواقعة في إقليم نيجيريا الشمالي^(٥٩).

إن كتاب جومي «العقيدة الصحيحة بموافقة الشريعة»^(٦٠) ليس كتاباً منهجياً في العقيدة أو علم الكلام. فعلى سبيل المثال ليس في الكتاب تناول للصفات. وإنما يشير إلى انتقاد التصوف من خلال النصوص الكلاسيكية للطريقة التيجانية. هناك إمكانية لتحديد مراجع ومصادر كتاباته المتعلقة بعلم الكلام. حيث إنه يعرف الإيمان كتصديق وإقرار، ويُفهم أنه استقى عبارته هذه من نصوص كتاب العقيدة الطحاوية (٣٢١هـ / ٩٣٣م). ولا بد أنه أخذ عباراته المتعلقة بـ «التساوي في الإيمان» من ابن أبي العز شارح متن الطحاوي، (٧٩٢هـ / ١٣٩٠م)^(٦١).

يورد عبد العزيز بن باز انتقادات واعتراضات على هذا المتن وشرحه على السواء^(٦٢). وإن انتقادات ابن باز الذي يُعد ممثلاً للأراء والأفكار الوهابية ترد بطريقة غير مباشرة، وذلك على ماهية اعتراضات وانتقادات

(٥٢) Ramzi Ben Amara, "Shaykh Ismaila Idris (1937-2000), the Founder of the Izala Movement in Nigeria", Annual Review of Islam in Africa, 11, 2012, (ss. 74-78), s. 74

(٥٣) The Izala Movement in Nigeria: Its Split, Relationship to Sufis and Perception of Sharia Re-Implementation, Ramzi Ben Amara, Ph.D. Thesis, Bayreuth University, 2011, s. 110

(٥٤) www.jni.com.ng

(٥٥) "Islamic Reform and...", Loimeier, s. 288-291

(٥٦) "Abubakar Gumi's al-Aqida al-Sahihah bi-Muwafaqat al-Shari'a: Global Salafism and Locally Oriented Polemics in a Northern Nigerian Text", Alex Thurston, Islamic Africa, Vol. 2, No. 2, (Winter 2011), s. 9-21

(٥٧) شرح العقيدة الطحاوية، تحقيق: التركي - الأرنؤوط، ابن أبي العز، بيروت، مؤسسة الرسالة ١٤١١ / ١٩٩٠، ص ٤٥٩، ٤٦٤.

(٥٨) التعليقات البازية على شرح الطحاوية، عبد العزيز بن عبد الله بن باز، دار ابن الأثير، الرياض، ط ١٤٢٩هـ / ٢٠٠٨م، ص ٧٤٧.

بحق الاقتباسات والكتابات العائدة لجومي. وفي موضوعات أخرى يخاطب عبد العزيز بن باز الجومي بالذات. حيث إن جومي الذي يتبنى الرأي القائل بوفاة عيسى عليه السلام قد ألف كتاباً باسم «حل النزاع في مسألة نزول عيسى بن مريم»، ودافع فيه عن رأيه بعدم نزول عيسى في آخر الزمان، مما حدا بالشيخ عبد العزيز بن باز إلى مطالبة جومي بالرجوع عن رأيه هذا^(٤٩). ومع هذه التفاصيل والتوضيحات يظهر اتباعه للعقيدة السلفية من خلال كتاب التفسير الذي أتمه جومي عام (١٣٩٢هـ / ١٩٧٢م) باسم «رد الأذهان» ولا سيما في موضوع الأسماء والصفات الإلهية، واستناده على كتب محمد بن عبد الوهاب، وإرشادات عبد العزيز بن باز^(٥٠).

منح جومي جائزة الملك لخدمة الإسلام في عام (١٤٠٧هـ / ١٩٨٧م). ويُعد موقفه الذي اتخذته من خلال كتاباته تجاه الجهاد والبدع والخرافات من أجل بيان العقيدة الإسلامية الصحيحة من ضمن أسباب منحه تلك الجائزة. وهنا يمكن اعتبار ترجمته للقرآن إلى لغة الهوسا، وكتابه «العقيدة الصحيحة بموافقة الشريعة»، وتأليف التفسير الذي أسماه «رد الأذهان» من جملة الأعمال التي قام بها في هذا الميدان^(٥١).

لا يُعرف ملك السعودية فيصل بن عبد العزيز (١٩٦٤ - ١٩٧٥) كإمام وهايي، وإنما يتسم بكونه زعيماً مسلماً صاحب رؤية إسلامية شاملة للعالم الإسلامي. وتُعد الرابطة (رابطة العالم الإسلامي) - التي تم تأسيسها في مكة بالقرار المتخذ في المؤتمر الذي عقد أثناء موسم الحج عام ١٩٦٢ - أحد مشاريع الملك فيصل^(٥٢). وكان جومي من بين الحاضرين في هذا المؤتمر.

يُعد كتاب جومي «العقيدة الصحيحة» أكبر آثاره الموجهة ضد التصوف. فجومي نفسه أحد أتباع الطرق القدامى، ولكنه ترك الطريقة القادرية في عام ١٩٥٠، وانتقاداته للتصوف استهدفت بشكل أكبر الطريقة التيجانية^(٥٣).

تشكل «صلاة الفاتح» و«صلاة جوهرة الكمال» المقررتان لدى أتباع الطريقة التيجانية، والتي يزعم أتباع التيجانية أن الشيخ أحمد التيجاني (١٢٣٠هـ / ١٨١٥م) قد تلقاهما عن النبي عليه الصلاة والسلام، تشكلان أصل الآداب والأركان في الطريقة التيجانية. ويعتقد أتباع هذه الطريقة بأفضلية صلاتي الفاتح وجوهرة الكمال اللتين علمهما النبي عليه الصلاة والسلام للشيخ أحمد التيجاني على الأوراد التي يقرؤها أتباع الطرق الأخرى، وأن أتباع هذه الطرق الأخرى لا ينتفعون بهاتين الصلاتين وإن التزموا بقراءتهما^(٥٤). وانتقادات جومي تشمل هاتين الصلاتين أيضاً.

(٥٩) <http://www.binbaz.org.sa/node/8601>, 28.05.2015

(٦٠) رد الأذهان إلى معاني القرآن، محمود جومي، مؤسسة غومبي للتجارة، نيجيريا ١٤٠٨ / ١٩٨٧، ص ٨٢٨.

(٦١) <http://kfip.org/ar/shaikh-abu-bakr-mahmoud-gum>

(٦٢) İhvan'dan Cüheyman'a Suudi Arabistan ve Vehhabilik, Mehmet Ali Büyükkara , İstanbul, Rağbet Yayınları, 2004, s. 183, 184, 188

(٦٣) "Nijerya'da Tasavvuf Hareketleri ve Muhalifleri", Muhammed S.Umar, s. 389-390

(٦٤) "Ticânî, Ahmed b. Muhammed", Kadir Özköse, DİA, XLI, 130-133. Detaylar için bkz: Son Dönem

Tasavvuf Akımlarından Ticaniyye ve Tekrur Hareketi, Jamil M. Abun-Nasr, çev. Kadir Özköse, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 2000, s. 59

يرى جومي بأن «صلاة الفاتح» تُعد من إحدى البدع المتبعة في بلاده. وأنه ليس من الجائز ممارسة هذه الأعمال، وغيرها من الأعمال المشابهة المنسوبة إلى النبي عيه الصلاة والسلام. كما وأن جومي يوجه انتقاداته إلى الآراء^(٦٥) التي أوردتها على حرازم في كتابه «جواهر المعاني» الذي يُعد من المصادر الكلاسيكية للتيجانية بشأن حياة النبي ﷺ بعد موته. ويعتبر جومي أن الكتابات الواردة في هذا الأثر تتجاوز الحدود الشرعية^(٦٦).

يبين جومي أن الصوفية قد قاموا بتعيين مراتب دينية لبعض الأشخاص في التصوف مثل الغوث، والقطب، والإقرار بسائر التصرفات والأفعال الصادرة عن الأشخاص الذين يشغلون هذه المراتب بغض النظر عن ماهيتها. ويُطالب الأتباع بعدم تخطئتهم حتى في حال عدم اتباعهم للقواعد الشرعية أو مخالفتهم لها. ويعتقد أتباع التصوف بمعرفة هؤلاء الأشخاص بالعلم الباطن، وقدرتهم على نفي الإيمان عنم يشاؤون، وإثباته لمن يحبون، وبعلمهم الغيب. إلا أن جومي يرفض هذه الأمور جملة وتفصيلاً ويعتبرها باطلاً وكذباً. وإن المعتقد بقدرة هؤلاء الأشخاص على الإتيان بالأمر المذكورة كافر^(٦٧).

ويرى جومي بوجود وضرورة الابتعاد عن مقامات الأولياء، وعن الكتب التي تتحدث عن أورداد القادرية، وعن كتب الطريقة التيجانية مثل «جواهر المعاني» بالإضافة إلى تجنب سائر الكتب التي تبعد الناس عن العلوم الدينية وعلوم اللغة العربية، وكذلك الابتعاد عن الكتب التي تنادي إلى الدخول في خدمة أحد الشيوخ. ويطلق جومي على هذه الكتب تسمية «الكتب الدسيسة»^(٦٨).

يقول جومي عن الشيخ التيجاني إبراهيم نياس^(٦٩) (إبراهيم نياس، ١٩٧٥) الذي تصدر المشهد في عصره: «بأنه جاء بالنفاق، والكفر، والإلحاد إلى نيجيريا». وذكر جومي أنه التقى بإبراهيم نياس بتاريخ ٢٧ حزيران عام ١٩٧٨، بإقامته علاقات مع كل عالم بحكم العادة وبغرض الاستفادة، وذكر تبرؤه منه من خلال تقرير كفر إبراهيم نياس وإقصائه^(٧٠).

وفقاً لرأي جومي فإن كل مؤمن ولي. وإن كل من ينطق كلمة الشهادة، ولا يحدث في نفسه ما يلغي هذه الشهادة فهو مسلم، ويُعامل معاملة المسلمين. وإن من يُقر في قلبه بكل ما أتى به النبي عليه الصلاة والسلام فهو مؤمن. ولا سبيل لنا لمعرفة هذا، فهو سر بين العبد وربّه. ويختلف باختلاف تصديق صاحبه وعمله. فكل من تغلب على هواه وعصبية وأصبحت كل حركاته وسكناته لوجه الله تعالى، وخيمت على قلبه الخشية من الله والأمل والرجاء برحمته فهو الولي المقصود في الآية القرآنية^(٧١) (يونس: ٦٢-٦٣).

(٦٥) جواهر المعاني وبلوغ الاماني في فيض سيدي أبي العباس التجاني، علي حرازم برادة الفاسي، دار الكتب العلمية، بيروت ١٩٩٧/١٤١٧، ص ١٠٣.

(٦٦) العقيدة الصحيحة، غومي، ص ١٩-٢٠، ٢٣، ٣٥.

(٦٧) العقيدة الصحيحة، غومي ص ٤٤.

(٦٨) العقيدة الصحيحة، غومي ص ٧٩-٨٠.

(٦٩) Son Dönem Tasavvuf Akımlarından Ticaniyye ve Tekrur Hareketi, Jamil M. Abun-Nasr, s. 182

(٧٠) آراء الشيخ إبراهيم نياس في الميزان، محمد الثاني عمر موسى، مجلة قراءات أفريقية، العدد: ٥، ١٤٣١ / ٢٠١٠، ص ٤-٢١.

(٧١) العقيدة الصحيحة، غومي ص ٩-١٧.

لقد أصبحت آراء جومي هذه موضوع نقاشات الإسلام البروتستانتية^(٧٢).

وحسب رأي جومي فإن أعداء الإسلام يعملون على إعاقة ومنع أطفال المسلمين من تعلم دينهم واللغة العربية. وقد لاقوا التأييد والدعم من خلال تأليف الكتب التي تحرب وتهدم السنة باسم الكشف والولاية. وعملوا أيضاً على افتتاح المدارس التي تلقن المنتسبين إليها تعاليم ثقافة الغرب الهدامة، فتلقى أطفال الوثنيين الذين يتجول آباؤهم في البراري عراة، تلقوا تعليمهم في هذه المدارس، ثم قاموا بتعيينهم في الوظائف الحكومية، وبدأ هؤلاء بإدارة شؤون المسلمين الغارقين في التخيلات وسط محيط من الخرافات^(٧٣).

ومع تصاعد الانتقادات التي وجهها جومي إلى التصوف، تعاون أتباع الطريقة التيجانية والقادرية - الذين تنازعو سابقاً حول بعض المسائل - وشكلوا جبهة مشتركة للدفاع، وأشاعوا بين الناس أن المخالفين والمعارضين للتصوف ما هم إلا خريجو المدارس التي افتتحها الإنكليز، وقد قام هؤلاء الخريجون بتفسير القرآن الكريم بطريقة خاطئة بعيدة عن الحق، وأسأؤوا إلى الأولياء. فصورت هذه الجماعة أبا بكر الجومي على أنه مناصر للوهابية، وتناج لمدارس قوات الاحتلال الإنكليزي^(٧٤).

لقد تم تأسيس منظمة «إزالة البدع وإقامة السنة»^(٧٥) المنسجمة والمتوافقة مع آراء وأفكار جومي بتاريخ (٨ شباط ١٩٧٨) من قبل إسمايل إدريس (١٩٣٧ - ٢٠٠٠)^(٧٦). وتأسس هذه المنظمة ازدادت حدة وضراوة الصراع بين المتصوفة ومعارضيه. وقد ابتدئ بتدريس كتاب «كتاب التوحيد» لمحمد بن عبد الوهاب في مدارس جماعة «إزالة البدع»، وتم جلب كتب ابن تيمية من السعودية، وتوزيعها بين الناس^(٧٧).

إن أحد الموضوعات التي يجري نقاشها وبحثها في التاريخ القريب لنيجيريا هو مسألة تطبيق القوانين الشرعية - أحكام الشريعة الإسلامية - في الدولة. فهناك تطبيق جزئي للأحكام الشرعية في مناطق مختلفة من نيجيريا. حيث قام أحمد ساني يريبا حاكم إقليم زامفرا بوضع الشريعة موضع التنفيذ في المنطقة التي يحكمها عام ٢٠٠١، ووجه نداء إلى الحكام الآخرين في الأقاليم الشمالية ليحذوا حذوه في هذا الأمر. وإن مطالب الشعب قد صبت أيضاً في هذا الاتجاه^(٧٨). لقد كانت الشريعة الإسلامية لها حضور سابق في مسائل الأحوال الشخصية في نيجيريا. وعندما تم الإعلان عن التطبيق الكامل للشريعة الإسلامية في ولاية زامفرا حصلت صدمات نتيجة معارضة المسيحيين لهذه المسألة. وبحلول عام ٢٠٠٣ ارتفع عدد الولايات المطبقة للشريعة إلى إحدى عشرة ولاية^(٧٩).

“Is There Something like Protestant Islam?”, Roman Loimeier, Die Welt des Islams, New Series, Vol. (٧٢) 45, Issue 2, 2005, s. 216

(٧٣) العقيدة الصحيحة، جومي ص ٧٨.

(٧٤) “Nijerya’da Tasavvuf Hareketleri ve Muhalifleri”, Muhammed S. Umar, s. 388, 390, 396 (٧٤)

(٧٥) www.jibwisnigeria.org

(٧٦) The Founder of the Izala movement in Nigeria”, Ramzi Ben Amara, “Shaykh Ismaila Idris (1937- 2000) s. 74-78

(٧٧) “Nijerya’da Tasavvuf Hareketleri ve Muhalifleri”, Umar, s. 39

(٧٨) جماعة بوكو حرام نشأتها ومبادئها وأعمالها في نيجيريا، أحمد مرتضى، مجلة قراءات أفريقية، العدد: ١٢، ١٤٣٣/١٤١٢، ص ١٤.

(٧٩) İslâm Toplumları Tarihi, İra M. Lapidus, çev.: Yasin Aktay, M.A. Aktay, İstanbul: İletişim, 2013, II, s. 465

ووفقاً لرأي جومي فإن القاضي الذي لا يحكم بما أنزل الله على الرغم من توفر الإمكانية لتطبيقه فهو فاسق إن كان يعتقد بحرمة عمله، أي عدم تطبيقه لحكم الله. وأما إن كان يعتقد بحل عمله فهو كافر. حيث يقول الله تعالى: ﴿وَمَنْ لَّمْ يُحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ - الظَّالِمُونَ - الْفَاسِقُونَ﴾ [سورة المائدة: ٤٤، ٤٥، ٤٧]. وأما بشأن المحكمة فإن من يرفع قضية إلى محكمة يعلم بأن قضاتها غير مسلمين مع وجود إمكانية رفعها إلى محكمة قضاتها مسلمون فهو فاسق، وإذا كان من يفعل ذلك محلاً لعمله فهو كافر^(٨٠).

إن إحدى الجماعات الأخرى المطالبة بتطبيق أحكام الشريعة الإسلامية في نيجيريا هي جماعة بوكو حرام الجهادية السلفية. وسنرى لاحقاً أن قائد هذه الجماعة أبو بكر شيكاو يقول بكفر الذين يحكمون بالقوانين الوضعية.

بوكو حرام:

بوكو حرام هي الجماعة المشهورة التي تسمى نفسها «جماعة أهل السنة للدعوة والجهاد»، وكلمة بوكو حرام في اللغة الهوساوية تعني «نظام التعليم الغربي حرام»، وهي مرتبطة بكلمة «BOOK» الإنجليزية^(٨١). ولم يشتهر لقب «بوكو حرام» شهرةً على مدى أوسع إلا بعد الاشتباكات الأخيرة في أغسطس ٢٠٠٩م، وإنما اشتهر المتتمون إلى «محمد يوسف (١٩٧٠-٢٠٠٩)» الذي يعد المؤسس للجماعة بـ «اليوسفيين»، نسبة إلى اسمه^(٨٢).

ويذكر أن محمد يوسف كان طالباً لأبي بكر جومي^(٨٣) أو تابعاً لجعفر آدم (ت: ٢٠٠٧)^(٨٤)، وبحسب دراسة فإن جعفر آدم كان ينتقد محمد يوسف في مسألة الحرمان الذي سيتولد عن خروج المسلمين على أسلوب التعليم الغربي^(٨٥).

ولقد قُتلَ الشيخ جعفر آدم من قبل أشخاص مجهولي الهوية في جامع دوراي جمعات في كانو في ١٣ نيسان من عام ٢٠٠٧^(٨٦).

ظهر أصل بوكو حرام في نيجيريا ويوجد من يستند إلى حركة مايتاتسين (Maitatsine). وزعيم هذه الحركة محمد مروة (ت: ١٩٨٠) الذي خرج بفعالياته في كانو (Kano) في شمال نيجيريا^(٨٧). وينسب لمحمد

(٨٠) العقيدة الصحيحة، غومي ص ٧٦.

(٨١) "The Etymology of Hausa boko", Paul Newman, (٨١)

<http://www.megatchad.net/publications/Newman-2013-Etymology-of-Hausa-boko.pdf>, 09.06.2015

(٨٢) جماعة بوكو حرام، أحمد مرتضى ص ١٣-٢٤.

(٨٣) Nijerya'da silahlı örgütler: Boko Haram ve Mend, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ahmet (٨٣) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Afrika Çalışmaları Bilim Dalı Göksel, Uluer, 2014, s. 54

(٨٤) "Body count and religion in the Boko Haram crisis", Boko Haram: Islamism... (Gérard Chouin, (٨٤) Manuel Reinert & Elodie Apard, ss. 2013-236), s. 214

(٨٥) "Boko Haram and the evolving Salafi Jihadist threat in Nigeria", Freedom Onuoha, s.168 (٨٥)

<http://www.nmfuk.org/jaafar.htm>, 10.08.2015 (٨٦)

(٨٧) "Sahra Altı Afrikası'nda Terörist Grupların Yükselişi: Boko Haram ve Eş-Şebâb", Abdurrahim (٨٧)

مروة بعض الآراء المتطرفة والمتشددة مثل رفض القبلة وادعاء النبوة ويعرف عن جماعته أيضاً أنهم معادون للتكنولوجيا والغرب ومات الآلاف من الأشخاص في الاصطدامات التي تدخلت بها^(٨٨). ويذكر أن مؤسس بوكو حرام محمد يوسف قال إنه ليس ضد التكنولوجيا والجانب الثقافي في التعليم الغربي الذي عاداه^(٨٩).

وبحسب أحمد مرتضى فإن محمد يوسف كان ضمن صفوف جماعة الإخوان المسلمين في نيجيريا، وعندما بدأ الميل للتشيع بزعامته إبراهيم الزكزي^(٩٠) اقترب من جماعة سلفية أخرى^(٩١). وفي تلك الفترة اقترب محمد يوسف من جماعة إزالة البدعة وإقامة السنة وأصبح مديراً لمنطقة بورنو ويوبو. وبمرور الوقت ظهرت الخلافات بين جماعة الإزالة وأتباع محمد يوسف وكانت سبباً في الانفصال وتأسيس جماعة جديدة باسم جماعة أهل السنة للدعوة والجهاد. وبعد عام في سنة ٢٠٠٣ بدأت الاصطدامات بين الجماعة وقوات الأمن. وفي عام ٢٠٠٩ ألفت قوات الأمن القبض على محمد يوسف حياً في مسجد ابن تيمية الذي كان يستخدمه كمرکز، وقطعت أعضائه وألقي جسده في الشارع^(٩٢). وما زال هناك تساؤل: لم لم يحاكم محمد يوسف؟^(٩٣). وبعد قتل الزعماء زادت جماعة بوكو حرام من هجماتها^(٩٤).

وينسب لمحمد يوسف متنٌ باسم «هذه عقيدتنا ومنهجنا»، وزعيم الجماعة الحالي أبو بكر شيكاو أيضاً يقرأ في فيديو رسالته التي كتبها لشرح الجماعة للإخوان في الدين^(٩٥). ويقول إن عقيدتهم هي عقيدة أهل السنة والجماعة، ودعواهم تستند للقرآن والأحاديث الصحيحة. ومن بين المسائل التي تتناولها الرسالة موضوعات مثل التوحيد وتقسيمه إلى اثنين أو ثلاثة، وعدم تكفير مرتكب الكبيرة، والشرك الأكبر والأصغر وتقسيمه. ويقول شيكاو إنهم يقبلون ما يرونه في كتاب الله وسنة رسوله وفي أقوال علماء السلف. وينقل عن ابن تيمية أنه لا يكفر أحداً بسبب ذنوبه التي لا يعدها حلالاً. وفي موضوع الشرك يُفعل الأثر المسمى «الجواب المفيد» لعبد الرحمن بن عبد الوهاب المعلق على ما سجله محمد بن عبد الوهاب. ويأخذ أيضاً عن الأثر المسمى «الدرر السننية في الأجوبة النجدية» لعبد الرحمن بن محمد العاصمي أقوال حفيد ابن عبد الوهاب عبد الرحمن بن حسن التي تقول إنه تم الإجماع على أن الشخص غير المبتعد عن الشرك الأكبر لا يعد مسلماً. وعلى الرغم من وقوف شيكاو ضد الاتهامات

.Sıradag, SETA Analiz, Mayıs 2015, s. 11

Nijerya'da Silahlı Örgütler: Boko Haram ve Mend, Uluer, s. 50-53. Ayrıca bakınız: "The Maitatsine (٨٨) risings in Nigeria 1980-85: a revolt of the disinherited", Elizabeth AlloIsichei, Journal of religion in Africa, XVII/3, 1987, ss.194-208; The Maitatsine Riots in Kano, 1980: An Assessment", Mervyn Hiskett, "Journal of Religion in Africa, Vol. 17, no. 3, 1987, pp. 209-223

."The Salaf, Jihadi Salafism and the Insurgency in Nigeria", Tijani el-Miskin, s. 161 (٨٩)

.www.alharakah.net, www.islamicmovement.org (٩٠)

(٩١) جماعة بوكو حرام، أحمد مرتضى ص ١٣-٢٤.

http://www.aljazeera.com/news/africa/2010/02/2010298114949112.html, (٩٢)

.https://www.youtube.com/watch?v=A0Yj5EnP-xU, 10.06.2014

(٩٣) جماعة بوكو حرام، أحمد مرتضى ص ١٤.

.Sıradag, "Sahra Altı Afrikası'nda Terörist Grupların Yükselişi: Boko Haram ve Eş-Şebab", s. 13 (٩٤)

.http://www.leechworld.com/files/download/1874/3.rar, 10.06.2015 (٩٥)

الموجهة لهم بأنهم تكفيريون، إلا أنه يستخدم تعبير كافرين في حق بعض الجماعات، ويُعد الذين يذهبون للمدارس التي تدرس التعليم الغربي والأجنبي والحاكمين بالقوانين الوضعية والتابعين للديمقراطية ككفراً^(٩٧). ولقد جدول أحمد مرتضى الكتب التي يقرؤها المنتسبون لجماعة بوكو حرام، فكان من بينها كتب ابن تيمية ومحمد بن عبد الوهاب ومؤسسة الإفتاء السعودية^(٩٨).

وما يلفت الانتباه التصريح الذي قام به مفتي المملكة السعودية عن جماعة بوكو حرام - عندما قامت بخطف طالبات من مدرسة في جيبوك في نيسان من عام ٢٠١٤ في ولاية بورنو في شمال أفريقيا^(٩٩)، وقام العديد من المشهورين بنداءات عن هذا الحدث الذي ضج له العالم تحت عنوان «أعيدوا بناتنا»^(١٠٠) - حيث صرّح مفتي المملكة بأن جماعة بوكو حرام خوارج، واعتبرهم جماعة ضالة، يظهرن الإسلام بمظهر سيء^(١٠١). وجاء هذا التصريح بالرغم من تبني جماعة بوكو حرام الأفكار والكتب والأشخاص التي يتبناها الوهابية ذاتها.

وبعد تصريح مفتي المملكة العربية السعودية بأيام قام رئيس جماعة «إزالة البدعة» الشيخ محمد ساني يحيى جينغر أيضاً بتصريح مشابه عن بوكو حرام وتحدث عن تلطيخ الدين الإسلامي^(١٠٢). ولقد مات الكثير من الأشخاص في الهجوم على الجامع الذي وجد فيه الشيخ محمد ساني يحيى جينغر في تموز من عام ٢٠١٥ في رمضان إلا أن الشيخ خرج سالماً. ويسجل أنه يوجد كتاب للشيخ تحت اسم «بوكو حلال»^(١٠٣)، كما سجلت العديد من أخبار التجريم بين جماعة الإزالة وبوكو حرام فيما يتعلق ببعض الحوادث المشبوهة والتهديدات والنقد^(١٠٤). وفي الأول من شباط من عام ٢٠١٤ اغتيل أيضاً الشيخ محمد أوال آدم ألباني الموصوف بالعالم^(١٠٥) والمتشغل بالدراسات العلمية داخل الحركات السلفية في نيجيريا. وبحسب الأخبار فإن البعض يربط بين الحادث وبين وجود انتقادات للشيخ^(١٠٦) ضد جماعة بوكو حرام، وبحسب قسم آخر فإنه كان معارضاً للحكومة وكان قد اعتقل عدة مرات^(١٠٧).

وتكون بوكو حرام خبراً متكرراً في الإعلام والصحافة، ومن بين الأخبار أيضاً أن سلطان سوكتو محمد سعد أبو بكر المنحدر من نسل عثمان بن فودة كان قد دعا النيجيريين للوحدة من أجل الانتصار على جماعة بوكو حرام^(١٠٨).

(٩٦) <https://www.youtube.com/watch?v=1xbUBZ7uk1Q>, 09.06.2015

(٩٧) جماعة بوكو حرام، أحمد مرتضى ص ٢٢.

(٩٨) <http://www.aa.com.tr/tr/dunya/314297--nijeryada-yaklasik-200-kiz-ogrenci-kacirildi>, 11.06.2015

(٩٩) <http://www.aa.com.tr/tr/rss/324995--kacirilan-kiz-ogrencilere-destek-artiyor>, 11.06.2015

(١٠٠) <http://alhayat.com/Articles/2235083/>, 11.06.2015

(١٠١) <http://www.punchng.com/news/boko-haram-was-sponsored-to-smear-islam-jingir/>, 09.08.2015

(١٠٢) <http://www.bbc.com/news/world-africa-33406537>, 09.08.2015

(١٠٣) "Is Boko Haram Targeting Izala?", Omar S. Mahmood, <http://africaconflictblog.com/2015/01/15/is-boko-haram-targeting-izala/>, 11.08.2015

(١٠٤) <http://www.aa.com.tr/tr/dunya/251332--nijeryada-islami-hareketler-bariscil>, 09.08.2015

(١٠٥) <http://www.worldbulletin.net/muslim-world/128112/nigerias-leading-salafist-scholar-shot-dead>, 09.08.2015

(١٠٦) http://www.alukah.net/world_muslims/0/66091/, 09.08.2015

(١٠٧) <http://www.channel4.com/programmes/dispatches/on-demand/58946-001>

النتيجة:

لقد تم تناول ثلاث حركات سلفية تركت أثراً بيناً في تاريخ المسلمين في نيجيريا:

١- إن عثمان بن فودة الذي قام بدور كبير في انتشار الإسلام في المنطقة هو قائد وعالم يقبل المذهب المالكي، وينتمي إلى الطريقة القادرية. ويتبين عند التحري عن آثاره أنه ينتمي في المسائل العقائدية إلى المذهب الأشعري. وإن الجهود المبذولة من أجل محاربة البدع وإحياء السنة تبين تأثر الحركة بالاتجاه السلفي. وقد ربط البعض هذه الحركة بالوهابية أيضاً، إلا أن أصحاب هذا الادعاء لم يقدموا أدلة على هذه العلاقة، ولم تصلح الفرضيات التي طرحوها لإثبات ادعائهم، وقد تم رد ادعاء وقوع الحركة تحت تأثير الوهابية بالأدلة والبراهين التي قدمها الذين تصدوا لذلك.

٢- إن أبا بكر جومي المعروف بانتقاداته الشديدة لاتباع الطرق المنتشرة في نيجيريا وبشكل خاص أتباع الطريقة التيجانية، ومنظمة إزالة البدع وإقامة السنة التي تم تأسيسها من قبل أشخاص متأثرين بآرائه وأفكاره يشتركون بأفكار وآراء أكثر تقارباً مع الوهابية. ويتبين أن جومي قد اتبع عقيدة السلفية في تفسيره فيما يتعلق بمسألة الأسماء والصفات، وأنه استقى من كتب محمد بن عبد الوهاب، واستفاد من شرح عبد العزيز بن باز أيضاً. وقد منح جومي «جائزة خدمة الإسلام» من قبل السلطة الحاكمة في السعودية.

٣- إن «أهل السنة للدعوة والجهاد» والمشهورة باسم بوكو حرام التي تأسست من قبل محمد يوسف الذي كان أيضاً من ضمن منظمة «إزالة البدع» لفترة من الزمن، هي جماعة من الجماعات السلفية الجهادية. وإن مفتي السعودية وجماعة إزالة البدع انتقادات تجاه قائد بوكو حرام الشيخ جينغر. ونشر في الصحافة مطالبة سلطان سوكتو محمد سعد أبو بكر الذي يمثل أسرة عثمان فودة بقتال جماعة بوكو حرام.

يُستنتج مما تقدم أن الحركات الثلاثة الموصوفة بالسلفية في نيجيريا مختلفة عن بعضها. حيث تحتاج كل واحدة منها إلى أبحاث ودراسات مستقلة. وعلى الرغم من كثرة المدونات والأبحاث المتعلقة بهذه الجماعات وبمختلف اللغات، إلا أن الأبحاث والدراسات باللغة التركية ما زالت غير كافية ودون المستوى المطلوب.

المراجع العربية:

- أثر دعوة الشيخ محمد بن عبد الوهاب في حركة عثمان بن فودة الإصلاحية في غرب أفريقيا، مصطفى مسعد، بحوث ندوة دعوة الشيخ محمد بن عبد الوهاب، جامعة الإمام مح بن سعود الإسلامية، الرياض ١٤٠٣/١٩٨٣.
- أثر دعوة الشيخ محمد بن عبد الوهاب في غرب أفريقيا، عبد الفتاح الغنيمي، بحوث أسبوع الشيخ محمد بن عبد الوهاب دعوة الشيخ محمد بن عبد الوهاب، جامعة الإمام محمد بن سعود الإسلامية، الرياض ١٤٠٣/١٩٨٣.
- إحياء السنة وإخماد البدعة، عثمان بن فودي، القاهرة ١٤٠٦/١٩٨٥.
- آراء الشيخ إبراهيم إنيس في الميزان، محمد الثاني عمر موسى، مجلة قراءات أفريقية، العدد: ١٤٣١/٢٠١٠.
- الإسلام في نيجيريا ودور الشيخ عثمان بن فودي في ترسيخه، محمد لواء الدين، دار الكتب العلمية، بيروت ٢٠٠٩.
- الإسلام في نيجيريا والشيخ عثمان بن فوديو الفلاني، آدم عبد الله الألوري، مكتبة الإسكندرية، القاهرة ١٤٣٥/٢٠١٤.
- إنفاق المسور في تاريخ بلاد التكرور، محمد بيلو، تحقيق بهيجة الشاذلي، جامعة محمد الخامس، الرباط ١٩٩٦.
- إيضاح النصح، عبد الله بن فودي.

- تأثر الدعوات الإصلاحية الإسلامية بدعوة الشيخ محمد بن عبد الوهاب، وهبة الزحيلي، بحوث أسبوع الشيخ محمد بن عبد الوهب، جامعة الإمام محمد بن سعود، الرياض ١٤٠٣-١٩٨٣.
- التعليقات البازية على شرح الطحاوية، عبد العزيز بن عبد الله بن باز، دار ابن الأثير، الرياض، ط ١، ١٤٢٩ / ٢٠٠٨.
- جماعة بوكو حرام نشأتها ومبادئها وأعمالها في نيجيريا، أحمد مرتضى، مجلة قراءات أفريقية، العدد: ١٢، ١٤٣٣ / ٢٠١٢.
- جواهر المعاني وبلوغ الاماني في فيض سيدي أبي العباس التجاني، علي حرازم برادة الفاسي، بيروت، دار الكتب العلمية، ١٩٩٧ / ١٤١٧.
- حقيقة البدعة وأحكامها، سعيد بن ناصر الغامدي، مكتبة الرشد، الرياض ١٤١٩ / ١٩٩٩.
- شرح العقيدة الطحاوية، تحقيق: التركي - الأرناؤوط، ابن أبي العز، بيروت، مؤسسة الرسالة، ١٤١١ / ١٩٩٠.
- الشيخ عثمان بن فودي الفلاني وعقيدته على ضوء الكتاب والسنة - الرسالة العلمية، جنيد، مصباح الدين، جامعة ام القرى ١٩٨٢ / ١٤٠٢.
- الدعوه الاسلاميه في غرب أفريقياه وقيام دوله الفولاني، حسن عيسى عبد الظاهر، الرياض ١٤٠١ / ١٩٨١.
- الدعوة السلفية وأثرها على المجتمع النيجيري الشمالي، ياسر بدوي عبد المجيد مصطفى: دراسة على جماعة إزالة البدعة وإقامة السنة، مجلة العلوم وبحوث الإسلامية، جامعة السودان للعلوم والتكنولوجيا، ٢٠١٤.
- دعوة الشيخ محمد بن عبد الوهاب ودعوة الشيخ عثمان بن فودي: دراسة تاريخية مقارنة، محمد بن علي بن محمد سكاكر، بحوث أسبوع الشيخ محمد بن عبد الوهب، جامعة الإمام محمد بن سعود ١٤٢١ / ٢٠٠٠.
- رد الأذهان إلى معاني القرآن، محمود جومي، مؤسسة غومبي للتجارة، نيجيريا ١٤٠٨ / ١٩٨٧.
- العقيدة الصحيحة بموافقة الشريعة، أبو بكر محمود جومي، مكتبة الهلال، أنقرة ١٣٩٢ / ١٩٧٢.
- فتح البصائر لتحقيق وضع علوم البواطن والظواهر، بابن فودي، ENS Edition، Lyon: ٢٠١٢.

المراجع الأجنبية:

- Abdullah Abdürrezzak İbrahim, *Afrika'da Tasavvuf ve Tarikatlar*, çev. Kadir Özköse, Konya, Ensar Yayıncılık, 2008.
- Abdurrahim Sıradağ, "Sahra Altı Afrikası'nda Terörist Grupların Yükselişi: Boko Haram ve Eş-Şebâb", SETA Analiz, Mayıs 2015.
- Ahmed Murtaza, "Cemâ'atü Boko Haram: Neş'etühâ ve Mebâdiuhâ ve A'mâlühâ fi Niceryâ", *Kirââtun İfrikîyye*, sayı:12, 1433/2012
- Ahmet Göksel Uluer, *Nijerya'da silahlı örgütler: Boko Haram ve Mend*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Afrika Çalışmaları Bilim Dalı, 2014
- Ahmet Kavas, "İlûrî", *DİA*.
- Ahmet Kavas, "Kânimî", *DİA*.
- Ahmet Kavas, "Osman b. Fudî", *DİA*.
- Ahmet Kavas, "Sokoto", *DİA*.
- Bradford G. Martin, *Sömürgeçiliğe Karşı Afrika'da Sufi Direniş*, çev. Fatih Tatlıhoğlu, İstanbul, İnsan Yayınları, 1988.
- Freedom Onuoha, "Boko Haram and the evolving Salafi Jihadi sthreat in Nigeria", *Boko Haram: Islamism, politics, security and thestate in Nigeria*, ed. Marc-AntoinePérouse de Montclos, Ibadan, African Studies Centre (ASC), 2014.
- Gérard Chouin, Manuel Reinert&Elodie Apard, "Body countandreligion in the Boko Haram crisis", *Boko Haram: Islamism*
- Hamdi Abdurrahman, "Nijerya ve iki hilafetin hikâyesi", <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/nijerya-ve-iki-hilafetin-hikayesi>, (13 Eylül 2014), 19.03.2015.
- John Azumah, "Boko Haram in Retrospect", *Islam and Christian-Muslim Relations*, 26 (1), 2015.
- Johnston, *Nijerya'da Etnik ve Dini Çatışma (Sokoto Halifeliği Dönemi)*.
- Kadir Özköse, "Fülâni Hareketi Önderleri İle Bornu Ulemasından el-Kânimî Arasında Gerçekleşen, Savaş Barış, Tekfir Uhuvet Tartışmalarının Yer Aldığı Mektuplaşmalar", *Tasavvuf*, 2004.
- Kadir Özköse, "Ticânî, Ahmed b. Muhammed", *DİA*.
- Kadir Özköse, *Sufi ve İktidar*, 2. bs., Ensar Yayıncılık, Konya 2008.
- Loimeier, "Islamic Reform and...".
- M. Hiskett, "Material Relating to the State of Learning among the Fulani before Their Jihâd", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London.

- Mehmet Ali Büyükkara, "Günümüzde Selefilik ve İslâmî Hareketlere Olan Etkisi", *Tarih ve Günümüzde Selefilik*, Ahmet Kavas, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2014.
- Mehmet Ali Büyükkara, "Vehhâbilik", *DİA*.
- Mervyn Hiskett, *Hakikat Yolu*, çev. Kadir Özköse, Konya, Ensar Yayıncılık, 2008.
- Muhammed S.Umar, "Nijerya'da Tasavvuf Hareketleri ve Muhalifleri", çev. Süleyman Derin, *Tasavvuf*, IV-10, 2003.
- Paul Newman, "The Etymology of Hausaboko", <http://www.megatchad.net/publications/Newman-2013-Etymology-of-Hausa-boko.pdf>, 09.06.2015.
- Ramzi Ben Amara, "Shaykh Ismaila Idris (1937-2000), the Founder of the Izala movement in Nigeria".
- Ramzi Ben Amara, *The Izala Movement in Nigeria: Its Split, Relationship to Sufis and Perception of Sharia Re-Implementation*, Ph.D. Thesis, Bayreuth University, 2011.
- Ramzi Ben Amara, "Shaykh Ismaila Idris (1937-2000), the Founder of the Izala Movement in Nigeria", *Annual Review of Islam in Africa*, 11, 2012.
- Rıza Kurtuluş, "Afrika'da Başlıca İslâmî Cihad ve Direniş Hareketleri", *DİA*.
- Roman Loimeier, "Islamic Reform and Political Change: The Example of Abubakar Gumi and the Yan Izala Movement in Northern Nigeria", *African Islam and Islam in Africa. Encounters between Sufis and Islamists*, edit. Evers Rosanderve David Westerlund, London, Hurstand Company, 1997.
- Sıradağ, "Sahra Altı Afrikası'nda Terörist Grupların Yükselişi: Boko Haram ve Eş-Şebab".
- Uluer, *Nijerya'da Silahlı Muhammed S.Umar, "Nijerya'da Tasavvuf Hareketleri ve Muhalifleri"*, çev. Süleyman Derin, *Tasavvuf*, IV-10, 2003.
- Paul Newman, "The Etymology of Hausaboko", <http://www.megatchad.net/publications/Newman-2013-Etymology-of-Hausa-boko.pdf>, 09.06.2015.
- Ramzi Ben Amara, "Shaykh Ismaila Idris (1937-2000), the Founder of the Izala movement in Nigeria".
- Ramzi Ben Amara, *The Izala Movement in Nigeria: Its Split, Relationship to Sufis and Perception of Sharia Re-Implementation*, Ph.D. Thesis, Bayreuth University, 2011.
- Ramzi Ben Amara, "Shaykh Ismaila Idris (1937-2000), the Founder of the Izala Movement in Nigeria", *Annual Review of Islam in Africa*, 11, 2012.
- Örgütler: Boko Haram ve Mend. <http://alhayat.com/Articles/2235083/>, 11.06.2015.
- <http://kfip.org/ar/shaikh-abu-bakr-mahmoud-gumi/>
- <http://siyasi.org/digital-archive/shaykh-uthman-ibn-fuduye/>, 24.05.2015.
- <http://www.aa.com.tr/tr/dunya/314297--nijeryada-yaklasik-200-kiz-ogrenci-kacirildi>, 11.06.2015.
- <http://www.aa.com.tr/tr/rss/324995--kacirilan-kiz-ogrencilere-destek-artiyor>, 11.06.2015.
- <http://www.aljazeera.com/news/africa/2010/02/2010298114949112.html>, <https://www.youtube.com/watch?v=A0Yj5EnP-xU>, 10.06.2014.
- <http://www.binbaz.org.sa/node/8601>, 28.05.2015.
- <http://www.leechworld.com/files/download/1874/3.rar>, 10.06.2015.
- <http://www.trthaber.com/haber/turkiye/boko-harama-kinama-128957.html>, 27.05.2015.
- <https://www.youtube.com/watch?v=1xbUBZ7uk1Q>, 09.06.2015.
- https://www.youtube.com/watch?v=eOf8_ecDk3c, 11.06.2015